

T.C.

ANKARA YILDIRIM BEYAZIT ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

KUR'AN KISSALARI BAĞLAMINDA

ALLAH'TAN ÜMİT KESMEMEK

Yüksek Lisans Tezi

Sümevra BİNGÖL

Temel İslam Bilimleri

ANKARA – 2023

T.C.
ANKARA YILDIRIM BEYAZIT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

**KUR'AN KISSALARI BAĞLAMINDA
ALLAH'TAN ÜMİT KESMEMEK**

Yüksek Lisans Tezi

Sümevra BİNGÖL

Temel İslam Bilimleri

Tez Danışmanı

Doç. Dr. Harun ŞAHİN

ANKARA - 2023

ONAY SAYFASI

Sümeyra BİNGÖL tarafından hazırlanan “KUR’AN KISSALARI BAĞLAMINDA ALLAH’TAN ÜMİT KESMEMEK” adlı tez çalışması aşağıdaki jüri tarafından oy birliği/oy çokluğu ile Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Ünvan Adı Soyadı	Kurumu	İmza
Prof. Dr. Mehmet ÜNAL	Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi	
Kabul ☒	Red ☐	
Doç. Dr. Harun ŞAHİN	Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi	
Kabul ☒	Red ☐	
Doç. Dr. Davut ŞAHİN	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi	
Kabul ☒	Red ☐	

Tez Savunma Tarihi: 26/09/2023

Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı’nda Yüksek Lisans tezi olması için şartları yerine getirdiğini onaylıyorum.

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

Ünvan Ad Soyad

Prof. Dr. Yaşar YİĞİT

BEYAN

Bu tez çalışmasının kendi çalışmam olduğunu, tezin planlanmasından yazımına kadar bütün aşamalarda patent ve telif haklarını ihlal edici etik dışı davranışımın olmadığını, bu tezdeki bütün bilgileri akademik ve etik kurallar içinde elde ettiğimi, bu tezde kullanılmış olan tüm bilgi ve yorumlara kaynak gösterdiğimi beyan ederim.

../../..

Sümevra BİNGÖL

ÖZET

Yüksek Lisans Tezi

KUR'AN KISSALARI BAĞLAMINDA ALLAH'TAN ÜMİT KESMEMEK

Sümevra BİNGÖL

Tez Danışmanı

Doç. Dr. Harun ŞAHİN

Ümit, insanın hayatını anlamlı kılan en temel öğelerden biridir. Zorluklar karşısında insana yaşama gücü vermektedir. Ümit ve ümitsizliğin ruhun üzerinde etkili olup olmaması ise kişinin istitatu ile yakından ilgilidir. Birey inanç ve zorluklar karşısında direnç göstermek suretiyle ümidini canlı tutabilmektedir. Bu çizgide sahip olduğu ümitleri de inanç ve direnme gücünü kuvvetlendirmektedir. Kur'an-ı Kerim'in belirlemiş olduğu çizgi bu sistemi nitelikli olarak yaşanılabilir kılmıştır. Bu doğrultuyla hareket eden insan ilim, sabır ve tevekkül ile Allah Teala'nın sınırsız kudretine iman ettiği takdirde, hayatı anlamlı kılarak engelleri aşabilmektedir.

Bu bağlamda ümit duygusunun müminin anlam dünyasını nasıl zenginleştirdiğini araştırmak üzere peygamberlerin yaşam olaylarını inceledik. Kur'an-ı Kerim'de kıssaları bulunan Hz. Âdem, Hz. İbrahim, Hz. Yusuf, Hz. Musa ve Hz. Yunus'un ister muhataplarından maruz kaldıkları maddi manevi güçlükler isterse beşerî sıkıntılar olsun zorlukları aşacaklarına ve rahmetin yetişeceğine dair ümitvar oldukları ve bu şuurla hayat memnuniyetlerini sağladıkları gözlemlenmiştir.

Çalışmamız iki kısımdan oluşmaktadır. Birinci bölümde Kur'an-ı Kerim'de ümit ve ümitsizliğin kavramsal çerçevesi, mahiyeti ve psikolojik bağlamı ele alınmıştır. İkinci bölümde kıssanın tanımı ve aktarılmasındaki ana mesajdan bahsedilerek kıssalar perspektifinden hem dünyevi hem uhrevi bir kazanım olarak ümit etmeyi sağlayan temel faktörlerden bahsedilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Ümit, Ümitsizlik, Kıssa, Güçlük, Peygamberler, Güçlkle başa çıkma.

ABSTRACT

Master Thesis

NOT LOSING HOPE IN ALLAH IN THE CONTEXT OF THE PARABLES OF THE HOLY QURAN

Sümeýra BİNGÖL

Thesis Advisor

Doç. Dr. Harun ŞAHİN

Hope is one of the most basic elements making human life meaningful. It gives the power to live under difficulties. Whether hope and despair have an effect on the soul is closely related to the ability of a man. An individual can keep his hope alive by means of resisting difficulties in the face of faith and difficulties. The hope he has in this line also strengthens the power of faith and resistance. The line the Quran had set made the system livable in a qualified manner. In this direction a human can only overcome obstacles by making life meaningful if he believes in the might of Allah with knowledge, patience and trust.

Within this context we made a research on the incidents in lives of the prophets to see how the sense of hope enriched the believers' world of meaning. It has been observed that the prophets Hz. Âdem, Hz. İbrahim, Hz. Yusuf, Hz. Musa ve Hz. Yunus whose stories are mentioned in the Holy Quran were hopeful that they will overcome the difficulties, whether it is the financial and moral difficulties they face from their interlocutors or the humane difficulties, and that mercy will reach them, and these consciousnesses provide their life satisfaction.

Our study consists of two parts. In the first part, the conceptual framework, nature and psychological context of hope and despair in the Quran are discussed. In the second part, the definition of the parable and the main message in its transmission are mentioned, and the basic factors that enable hope as both worldly and otherworldly acquisition from the perspective of parables are mentioned.

Keywords: Hope, Despair, Parable, Difficulty, Prophets, Coping with difficulty

İÇİNDEKİLER

ÖZET	i
ABSTRACT.....	ii
ÖNSÖZ.....	vi
GİRİŞ	1
Araştırmanın Konusu.....	1
Araştırmanın Amacı.....	1
Araştırmanın Yöntemi	2
KISALTMALAR.....	3

BİRİNCİ BÖLÜM

MAHİYET İTİBARI İLE ÜMİT KAVRAMI

1.1. ÜMİT KAVRAMI.....	4
1.2. ÜMİT VE ÜMİTSİZLİK İLE İLGİLİ KAVRAMLARA GENEL BAKIŞ	8
1.2.1. Ümit ile Yakın Anlamı Olan Kavramlar.....	9
1.2.1.1. Tama' (طمع)	9
1.2.1.2. Emel (امل).....	10
1.2.1.3. Temenni/Ümniye (منى)	10
1.2.1.4. Rağbet (رغب).....	11
1.2.1.5. Ravh (روح)	12
1.2.2. Ümit ile Anlam Bağı olan Kavramlar	13
1.2.2.1. Eman Kavramı (امن).....	13
1.2.2.2. İbtiğa Kavramı (بغى)	15
1.2.2.3. Dua Kavramı (دعو).....	16
1.2.2.4. Tevekkül Kavramı (وكل)	20
1.2.3. Ümidi Dengeleyen Korkuyu İfade Eden Kavramlar	23
1.2.3.1. Havf (خوف).....	23
1.2.3.2. Rehbet (رهب).....	26
1.2.3.3. Haşyet (خشى).....	27
1.2.3.4. Takva (وقى).....	31

1.2.3.5. Veces (وجس)	32
1.2.3.6. Vecel (وجل).....	33
1.2.3.7. İşfak (شفق)	34
1.2.3.8. Rav'a (روع)	34
1.2.3.9. Rû'b (رعب).....	35
1.2.3.10. Feza (فزع).....	35
1.2.4. Ümidin Zıt Anlamları	36
1.2.4.1. Ye's/Yeis (يئس).....	36
1.2.4.2. Kunût (قنط)	37
1.3. PSİKOLOJİK YÖNÜ İTİBARİ İLE ÜMİT VE ÜMİTSİZLİK	39
1.3.1. Bir Yaşam Gücü Olarak Ümit	39
1.3.2. Yıkıcı Bir Unsur Olarak Ümitsizlik.....	44

İKİNCİ BÖLÜM

ÜMİT KAYNAĞI OLARAK KUR'AN KISSALARI

2.1. KISSA KAVRAMI.....	47
2.2. PEYGAMBER KISSALARINDA ÜMİT VE ÜMİTSİZLİK.....	49
2.2.1. Hz. Âdem	52
2.2.1.1. Hz. Adem'in Tövbesi ve Mağfret Ümidi	53
2.2.2. Hz. İbrahim	56
2.2.2.1. Hz. İbrahim'in Babasının Mağfret olunacağına Dair Ümidi	57
2.2.2.2. Hz İbrahim'in İlahi Yardımın Yetiyeceğine Dair Ümidi	58
2.2.2.3. Hz. İbrahim'in Ümitsizliğe Düşenlerden Olmaması	60
2.2.2.4. Zorlu Yaşam Koşulları Karşısında Ümitvar Olma	61
2.2.2.5. Kurban Hadisesinde Teslimiyeti Harekete Geçiren Ümitlilik Hali	63
2.2.3. Hz. Yusuf	64
2.2.3.1. Kuyuda Motivasyonu sağlayan Ümitlilik Hali	64
2.2.3.2. Kanlı Gömlek Karşısında Ümidi Koruma	65
2.2.3.3. Hz. Yusuf'un Zindanı Seçmesinde Etkili Olan Ümitlilik Hali.....	66
2.2.3.4. Hz. Yusuf'un Zindan Günlerinde Ümidini Koruması	67
2.2.3.5. Hz. Yakup'un Sabrı ve Evlatlarına Ümit Telkini	68
2.2.3.6. Hz. Yakup'un Ümidini Vuslata Dönüştüren Koku	70

2.2.3.7. Hz. Yusuf'un Nimetin Tamamlanmasına Yönelik Ümidi ve Duası.....	72
2.2.4. Hz. Musa.....	74
2.2.4.1. Bir Annenin Çaresizliğini Mutluluğa Dönüştüren Ümitlilik Hali	74
2.2.4.2. Hz. Musa'nın Tövbesi ve Yaşam Kaygısı Karşısındaki Ümitlilik Hali	76
2.2.4.3. Hz. Musa'nın Belirsizlik Karşısındaki Ümitlilik Hali.....	78
2.2.4.4. Hz. Musa'nın Zulüm Karşısında Nusretin Yetiyeceğine Olan Ümidi	79
2.2.5. Hz. Yunus	81
2.2.5.1. Hz. Yunus'un Kavminden Ümit Kesmesi	81
2.2.5.2. Hz. Yunus'un Pişmanlığı ve Mağfiretten Ümit Kesmemesi	83
SONUÇ.....	87
KAYNAKÇA.....	90

ÖNSÖZ

Yaşadığımız dünya, alışıl gelmiş teamülleri geride bırakarak, her alanda ilerleme göstermesiyle hayatımızı kolaylaştırmıştır. Günümüz insanı için özellikle teknolojik gelişmeler, hayatımızı tamamıyla kuşatmıştır. Kitle iletişim araçlarıyla dünyayı avuç içlerinden takip edebilmektedirler. İstedikleri bilgileri istedikleri kanallardan erişebilme imkânına sahipler. İnsan hayatına hız kazandıran tüm bu yenilikler, diğer taraftan aynı orantıda hayatın hızlıca değişimine de sebep olmuştur. Dolayısıyla madalyonun diğer yüzüne bakıldığında günümüz insanına sunulan hayatın iddia edildiği kadar masum olmadığı anlaşılmaktadır.

Küçüğünden büyüğüne varıncaya kadar, yeterli dinî ve ahlaki bir eğitimden geçmemiş bireyler, modernitenin sunmuş olduğu her imkânı sorgulamaksızın kabul etmektedir. Esasında bunları birer vesile kabul etmeleri gerekirken amaç edinen insanın sınırları, hâkim olmadığı bir otorite tarafından hapsedilmiştir. Bazıları algı faaliyetleri kapsamında şiddetin içerisinde bulunmakta, bazıları da kendine sanal bir dünya kurarak yalnızlaşmaktadır. Bunlar yaşamış olduğu dünyada her türlü sorumluluğu almış gözükmeyle birlikte, hakikatte hiçbirini ruhunu tatmin edememektedir.

Allah Teâlâ tarafından en şerefli varlık olarak yaratılan insan, geçmişte atalar kültüyle oyalanıp, helake uğramıştır. Bugün de durum eskisinden farklı değildir. Buna bir de hızlı değişim ve dönüşümün pompaladığı her türlü stres, salgın hastalıklar, çatışmalar eklenince manen olgunluğa ulaşmamış insanın ruhsal sıkıntıları katlanmaktadır. Çaresizlikler, güçlükler ve sıkıntılar karşısında hazırlıksız yakalanan birey, iç huzurunu kaybetmiş, kendisini oyalayan tüm unsurlarla birlikte her şey anlamını yitirmiştir.

Her bir insanın kendisinde var ettiği ‘ben’ düşüncesi, kendisini gelecekte koparmaktadır. Hâlbuki geleceğe bakarak yaşayabilmek insana has bir özelliktir. Bu durum zihni bir göreve zorlarsa da varoluşun en zorlu zamanlarında o kişinin kurtuluşudur.¹ Bu doğrultuda insan psikolojisine uygun olarak Kur’an-ı Kerim’in evrensel mesajı, insanın her şeyini yitirdiğinde yeniden başlayabileceği potansiyeline

¹ E. Victor Frankl, *İnsanın Anlam Arayışı*, çev. Tanju Tatlı (Ankara, Phoenix Yayınevi, 2023), 82.

sahip olduğu şeklidir. İnsan, her şey bitti dediği anda güçlü ve samimi bir yönelişle tekrar başlayabilmektedir. Gelecek güzel günleri ümit etmesi, vazgeçmesinin önüne geçerek, harekete geçiren temel motivasyondur. Kur'an-ı Kerim dünya imtihanının başarılmasındaki bu önemli duyguyu, kıssalar üzerinden insanlara aktararak, felaketin boyutu ne olursa olsun, iman varsa aşlamayacak hiçbir ümitsizliğin olmadığını betimleyerek örneklendirmektedir. Tarihte imtihanlara uğrayanların yaşadıklarını yaşayacak her insanın tutunması gereken en önemli ilke, ihlas, ilim ve sabırla geçmesi umut edilen her güçlüğün Allah'ın desteği ve yardımıyla aşılmış olduğunu bilmesidir. Bu bağlamda Kur'an-ı Kerim'de kapsamlı olarak anlatılan kıssalar, müminlerin duygu kontrolü için rehberlik sunmaktadır. Birçok problemle başa çıkmak zorunda kalan peygamberler iman, sabır ve ümit duygularının sağladığı güçle muvaffakiyet sağlamışlardır. İki bölümden oluşan çalışmamızda ilk bölümde ümit ifade eden kavramları ve psikolojik yönü ile ümit olgusunu ele aldık. İkinci bölümde ise çalışmamızın kapsamını hem sınırlı tutmak hem de ümit duygusunu yoğun olarak yansıtmaktan dolayı Hz. Âdem, Hz. Nuh, Hz. İbrahim, Hz. Yusuf, Hz. Musa ve Hz. Yunus peygamberlerin özelinde ümit ve ümitsizlik durumlarını değerlendirdik.

Çalışmamızı hazırlama safhasında bizlere yardımcı olan danışman hocam Doç. Dr. Harun ŞAHİN'e, yüksek lisans döneminde kendilerinden ders alarak müstefid olduğumuz tüm hocalarımıza, dualarıyla yanımızda olan kıymetli anne ve babama, her zaman büyük fedakârlık göstererek, desteğini esirgemeyen sevgili eşime ve manen varlıklarıyla huzur bulduğum çocuklarıma ayrı ayrı teşekkür ediyorum.

Sümevra BİNGÖL

ANKARA - 2023

GİRİŞ

Araştırmanın Konusu

Bu araştırmada, Hz. Âdem, Hz. İbrahim, Hz. Yusuf, Hz. Musa ve Hz. Yunus'un kıssaları merkeze alınarak, Kur'an-ı Kerim'in ümit ve ümitsizliğe/yeisse yaklaşımı incelenecektir. Kur'an-ı Kerim de geçen kıssalar insan zihninde somut olgular oluşturarak, yaşantıya aktarılması gereken emirleri daha anlaşılır hâle getirmektedir. Yüce kitabımız Kur'an-ı Kerim, birçok ayetiyle insana ümitvar olma konusunda rehberlik etmektedir. Teşvik edilen ve yerilmesi gereken ümit ve ümitsizlik duyguları, kıssalarda bir beşer olarak insanlara örneklik sunan peygamberlerin tecrübeleri üzerinden aktarılmaktadır.

Hz. Yusuf'un kıssasında, *“Ey oğullarım! Gidin ve Yusuf'u ve kardeşini araştırın. Allah'ın rahmetinden ümit kesmeyin. Çünkü kâfirler topluluğundan başkası Allah'ın rahmetinden ümit kesmez”*² denilerek ümitvar olmanın insanın inanç boyutu açısından teşvik edilen bir durum olduğu, aksinin ise Allah'ın varlığına ve rahmetine yönelik bir güvensizlik olduğu bildirilmiştir. Böylelikle ümitsizliğin imandan yoksun kalmak anlamına geldiği vurgulanmıştır. Bu bağlamda çalışmamızın konusu; imanla yakın bir bağı bulunan ümit duygusunun, imtihanlarda bizlere yol göstermesi adına Hz. Âdem, Hz. İbrahim, Hz. Yusuf, Hz. Musa ve Hz. Yunus peygamberlerin kıssalarında incelenerek, hayatları boyunca karşılaştıkları güçlüklerde, dini başa çıkma yöntemi olarak başvurulduğunu ve insan psikolojisi üzerindeki olumlu etkisini gözlemlemeye çalışmaktır.

Araştırmanın Amacı

Kur'an-ı Kerim'in bize anlatımıyla vakıf olduğumuz kıssalar, musibetlerin Allah'a sığınarak, O'nun vaadinden dönmeyeceğine yakinen inanarak ve bilişsel boyutuyla kurtuluşun ümit edilerek aşılmaya çalışıldığını aktarmaktadır. Kıssalara mevzu olan ayetler, insan psikolojisi üzerinde değeri azımsanmayacak şekilde bir etki bırakmakta ve yol göstermektedir. Bu sebeple çalışmamızdaki amacımız, ruhi sıkıntıların

² Yusuf 12/87.

insanı kuşattığı, dinin çok da önemsenmediği günümüz dünyasında kıssaların bize gösterdiği tecrübelerle hayat memnuniyetini arttırmaya yönelik farkındalık oluşturmaktır. İslam medeniyetinin inşa etmiş olduğu coğrafyamızda insanlar yeni kimliklerle karşı karşıya kalmış ve bu durumun ortaya çıkardığı bunalımlar, insanları ruhsal çöküntülere maruz bırakmıştır. Zaman ve mekânlar değişse de insanlar yaratılış kanunu gereği imtihanlarla yüzleşmek zorundadır. Bu yüzleşmenin en az tahribatla atlatılması, öncelikle şuurlu bir iman, sahîh dinî bilgi, sağlam bir tevekkül gerektirmektedir. Ümidini yitirmiş insanlar bu yöntemle önemli olanın bizim hayattan beklediklerimiz olmadığını, aksine hayatın bizden bekledikleri olduğu bilincine ulaşır. Tecrübe edilmiş vakalar da bu bilinci besleyerek, karşılaşılan olumsuz yaşam olaylarını duygusal ve bilişsel olarak değerlendirilmesini sağlamaktadır. Nitekim ıstırap duygusu, ona ilişkin net ve kesin bir görüntü oluşturulduğunda ıstırap olmaktan çıkmaktadır.³ Bu sebeple kıssalarda işlenen ümit motivasyonunun, insan ruhu üzerinde nasıl bir emniyet oluşturduğunu detaylı bir şekilde araştırmak amaçlanmaktadır.

Araştırmanın Yöntemi

Araştırmamız iki bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde ümit ve ümitsizlik kavramlarının etimolojik yapısı, mahiyeti ve psikolojik yönü ele alınmıştır. Ayetlerin meali Diyanet İşleri Başkanlığı Yayını olan ‘Kuran Yolu Türkçe Meal ve Tefsir’ adlı tefsirden seçilmiştir. İkinci bölümde ise Hz. Âdem, Hz. İbrahim, Hz. Yusuf, Hz. Musa ve Hz. Yunus’un kıssalarında ümit duygusunun niteliği üzerine Tefsir, Hadis, İslam Tarihi ve Din Psikolojisi eserlerini esas alarak tespitlerde bulunmaya çalıştık.

³ Frankl, *İnsanın Anlam Arayışı*, 83-85.

KISALTMALAR

a.s	: Aleyhisselam
çev	: Çeviri
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
DİB	: Diyanet İşleri Başkanlığı
Hız.	: Hazreti
Sav	: Sallallahu aleyhi ve sellem
TDK	: Türk Dil Kurumu
Ty	: Tarih yok
Thk.	: Tahkik
Vd.	: ve diğerleri

BİRİNCİ BÖLÜM

1.1. ÜMİT KAVRAMI

Sözlükte ümit sözcüğü; ummak, arzu etmek, iyi bir beklenti içinde olmak, bir şeyin gerçekleşeceğine inanmak anlamlarına gelmektedir.⁴ Terim olarak ise, istenen bir şeyin gerçekleşeceğine inanmaktan doğan ferahlatıcı güven duygusudur. Bazı durumlarda beklenti ile eş anlamlı olarak kullanılmış olsa da ümit daha derin daha sürekli bir ruh halini ifade etmektedir.⁵ Türkçe 'de bu anlamı karşılayan diğer bir kavram ise umuttur. Sözlükte “umut”; umulan şey, ummanın verdiği rahatlık ve güven duygusu olmakla beraber, bir şeyin olabileceğine inanmak, gerçekleşebileceğini beklemektir.⁶

Kur'an-ı Kerim'de, Allah'ın rahmetini ümit etme, recâ kökünden türeyen fiillerle ifade edilmiştir.⁷ Çoğulu 'ercâ'dır. Kök anlam olarak recâ; kuyu, gök ve benzeri şeylerin kenarına denir.⁸ Bu anlam Kur'an-ı Kerim'de “*Melekler göklerin etrafındadır.*”⁹ ayetinde geçmektedir. 'Ercâ'da aynı zamanda erteledi manası da bulunmaktadır. 'Mürchie' burdan gelmektedir.¹⁰ Develerin yavrulama zamanının yaklaştığını ifade etmek için de aynı şekilde recâ kavramı kullanılmaktadır. Aslında bununla deve sahibine yavruya kavuşma ümidi verilmektedir. Umudu çağrıştıran, insanın içini açan kırmızı renge de erguvan denmiştir.¹¹ Kelimenin bu manaları, gerçekleşmesi arzu edilen durumlar için, zihindeki düşüncenin tasavvurunu yansıtmaktadır. Dinî bir terim olarak recâ, insanın dünya ve ahirette Allah'ın rıza, rahmet, nimet ve sevabını umması, azap, gazap, lanet ve cezasından uzak, af ve mağfiretine mazhar olmayı arzu etmesi demektir.¹² Kelimenin kök ve ıstılahi manası bağlamında, amellerin kabulü ile günahların affedilmesinin beklentisini tanımlamak üzere İslam âlimleri, “Gönülden istenen bir şeyin tahakkuk etmesi inancıyla,

⁴ *Türkçe Sözlük* (Ankara, TDK, 1981), 822.

⁵ Paul Foulquie, *Pedagoji Sözlüğü*, çev. Cenap Karakaya (İstanbul, Sosyal Yayınlar, 1994), 519.

⁶ *Türkçe Sözlük*, 813.

⁷ Süleyman Uludağ, “Reca”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul, DİA, 2007), 34/502.

⁸ Ebû Abdurrahmân el-Halîl b. Ahmed (ö. 175/791), *Kitabu'l-ayn*, Thk. Mehdi el-Mahzumi, İbrahim es-Sâmerrâî (Beirut, Muessesetu'l Alemlî li'l-Matbu'at, 1988), 6/176; Rağîb el- İsfahânî, *Müfredat* (İstanbul, Çıra Yayınları, 2012), “Recâ”, 418-419.

⁹ Hakka 69/17.

¹⁰ Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzûr, *Lisanu'l-Arab* (Beirut, Dar-u Sadr, 1997), 'Reca', 14/311.

¹¹ İsfahânî, “Recâ”, 419.

¹² İsmail Karagöz, *Dini Kavramlar Sözlüğü* (Ankara, DİB Yayınları,2017), 547.

olması yönünde ümit etmek ve beklemektir” şeklinde tarif etmişlerdir.¹³ Sufiler de bu iki durumu, yani güzel iş yapan kişinin Allah’tan sevap beklemesini, yaptıklarından pişman olan günahkârın da affedileceğini ümit etmesini recânın makbul iki şekli olarak değerlendirmişlerdir.¹⁴ Gazzâlî, recâyı; insanın gücü yettiğince ibadetlerini ifa ettikten sonra Allah’tan ümit kesmemesi olarak tanımlamaktadır. Yani insanın iradesiyle bütün şeyleri hazırladıktan sonra sevdiğini beklemesidir. Öyleyse insanın her daim ümitvar olurken yasaklardan da uzak durması gerekir. Hem günah işleyip hem ümitvar olmak ahlaki olmayıp, ahmaklık olarak değerlendirilmektedir.¹⁵

Kuran-ı Kerim’de recâ, ümit, havf, haşyet, engel olma, taraf, bölüm ve terk etme gibi farklı kullanımlarıyla birlikte yirmi sekiz ayette geçmektedir.¹⁶ Olması gereken ümit ve müsbet beklentiyi karşılayan recâ ile müminlerin Allah Teala’nın rızasına kavuşmaya dair ümitleri kastedilmektedir. “*İman edenler, hicret eden ve Allah yolunda savaşanlar; şüphesiz işte bunlar. Allah’ın rahmetini umarlar. Allah çok yarlıgayıcıdır, sonsuz rahmet sahibidir*”¹⁷ ayeti, rahmeti ümit etmenin iman sahibi olmaya ve bu doğrultuda hareket etmeye bağlı olduğuna işaret etmektedir. Zikrettiğimiz ayetin öncesinde yer alan ayette Allah Teâlâ, “*İçinizden kim dininden döner de kâfir olarak ölürse, dünyada ve ahirette amelleri boşa gidenler işte bunlardır. Cehennem dostları da bunlardır ve orada onlar devamlı kalıcıdırlar*”¹⁸ haddi aşan, inkâr eden kullarının ebedi olarak cehennemde kalacağını bildirmiştir. Akabinde bu ayetin gelmesi, müminlerin haiz oldukları durumu kendilerine tekrar hatırlatmaktadır. Sünnetullah olarak ifade edilen yasaya göre insan hem dünya hem de ahiret mutluluğuna kavuşmak istiyorsa, iman yüklemiş olduğu sorumlulukları yerine getirmelidir. Müslümanca yaşamak adına yaşadığı toprakların terk edilmesi gerekiyorsa hicret etmesi, savaşılması isteniyorsa savaşa katılması gerekmektedir. Rivayete göre Abdullah b. Cahş ve arkadaşları el-Hadramî’yi öldürdüklerinde, bir topluluğun onların günah yüklenmediklerini ancak sevap da

¹³ Uludağ, “Recâ”, DİA, 34/502.

¹⁴ Ebü’l-Kâsım Zeynüslâm Abdülkerîm b. Hevâzin b. Abdilmelik el-Kuşeyrî (ö. 465/1072), *er-Risâle*, Neşreden: Abdülhalîm Mahmûd (Kahire, 1966), 318.

¹⁵ Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Gazzâlî (ö. 505/1111), *İhya-u Ulumu’d-Din*, çev. Ahmet Serdaroğlu (İstanbul, Bedir Yayınları, 1989), 4/261.

¹⁶ Mehmet Gözel, “Kur’an’da Havf Kavramı”, (Konya, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2013), 18.

¹⁷ Bakara 2/218.

¹⁸ Bakara 2/217.

alamadıklarını zannetmeleri üzerine bu ayet nazil olmuştur. Ayetle birlikte, İslam adına yapmış oldukları bu olaydan sonra Allah'ın rahmetini bekleyen sahâbîler ümmetin en hayırlıları olarak anılmaya mazhar olmuştur. Ümidi olan talip olmalı, zorluklarla mücadele etmede sebat etmeli, kaçıp kuru bir beklentiyle hareket etmemelidir.¹⁹ Zira bu üstün meziyetlere sahip insanlar ümidi bilişsel boyutuyla kavramış olarak ilahi kurtuluşa ulaşacaklardır.

Recâ ile geçen ayetlerin verdiği mesajların hepsi aynı doğrultudadır. Her birinde farklı argümanlar üzerinden, şirk koşan, insanlara her türlü kötülüğü yapıp, ilahi buyrukları çiğneyen, kulak asmayan ve tembellik gösterenlerin Allah'ın rahmetini ümit etmeye dair düşüncelerinin yersiz ve temelsiz kuruntular olarak kalacağı bildirilmektedir. Zümer suresinde geçen ayette bu durum çok güzel bir örnekleme ile açıklanmaktadır.

“İnsanın başına bir sıkıntı geldi mi Rabbine yönelip O'na yalvarır; sonra Rabbi ona katından bir nimet verince, daha önce yalvardığını unutarak yolundan saptırmak için Allah'a eşler koşmaya kalkar. De ki ona: “İnkârcı tutumunla biraz eğlenedur bakalım! Gerçek şu ki sen ateşi boylayacaklardan birisin!”

(Bu adam mı,) yoksa âhiret kaygısıyla ve Rabbinin rahmetine nâil olma ümidiyle gece vakitlerinde secde ederek, ayakta durarak kendini ibadete veren kişi mi (daha iyi)?” De ki: “Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu!” Doğrusu ancak akıl sahipleri bunu anlar.”²⁰

Beklentinin isabetli olabilmesi adına başka bir ayette Allah Teala, insanın diğer sorumluluklarını ayrıntılı olarak bildirmektedir. *“Allah'ın kitabını okuyanlar, namazı özenle kılanlar ve kendilerine verdiğimiz rızıktan başkaları için gizli açık harcayanlar, asla zararla sonuçlanmayacak bir ticaret umabilirler.”²¹* Ayet, ümit motivasyonu ile olumlu bir ruh hâlini sağlamaya yönelik, Müslümanları yönlendiren diğer güzel meziyetlere ekleme yapmaktadır. Bireylerin istikrar ile hayatlarının her aşamasında memnuniyetini koruyacak amellerinin önemine kıraat, namaz ve tasadduk üzerinden

¹⁹ Ebü'l-Kâsım Mahmud b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-Zemahşerî (ö. 538/1144), *Keşşâf an Haka'iki Gavâmizi't-tenzil* (İstanbul, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2016), 1/692.

²⁰ Zümer 39/8-9.

²¹ Fâtır 35/29.

vurgu yapılmıştır. Nasıl ki, piyasada isim yapmış, sattığı maldan emin olan tâcir, kâr beklentisi içerisinde olursa, ibadetlerini ihsan doğrultusunda yapanlar da Allah'ın rahmetinin ümidi içerisinde olabilirler. İnsanın bu ümit içerisinde bulunması, karşılaştığı meşakatlere de sabretmesini gerektirmektedir. Nitekim *“Düşman topluluğunu takip hususunda gevşeklik göstermeyin. Siz acı çekiyorsanız şüphesiz onlar da sizin çektiğiniz gibi acı çekiyorlar. Üstelik siz Allah'tan, onların beklemedikleri şeyleri umup bekliyorsunuz! Allah her şeyi bilmektedir, hikmet sahibidir”*²² ayeti, müminlere bir karşılaştırma üzerinden telkinde bulunmaktadır. Müminler, Allah'ın vaadinin hak olduğu inancı ile karşılaştıkları sıkıntılara tahammül göstermeli ve sorumluluklarını yerine getirmelidir.

Salih ameller işlemek kadar, Allah'ın hoşnut olmadığı fiillerden de uzak durmak gerekmektedir. *“Medyenliler'e de kardeşleri Şuayb'ı gönderdik. “Ey kavmim” dedi, “Allah'a kul olun, âhiret gününü ümitle bekleyin; yeryüzünde bozgunculuk yapıp karışıklık çıkarmayın!”*²³ ayeti ile *“De ki: “Ben, yalnızca sizin gibi bir insanım. Şu var ki bana, ilâhınızın, sadece bir ilâh olduğu vahyolunuyor. Artık her kim rabbine kavuşmayı bekliorsa dünya ve âhirete yararlı iş yapsın ve rabbine ibadette hiçbir şeyi ortak koşmasın”*²⁴ ayeti recânın iki taraflı olması gerektiğine işaret etmektedir. Kulun, Allah'ın nimet ve ihsanına nail olması ve arzuladığı isteklerine kavuşacağına dair ümidinin gerçekleşmesi, bu yolda sarfetmiş olduğu çabasına bağlıdır. Şuurlu bir imana sahip kulların samimiyet ve ihlasla yaptıkları amelleri, ilahi huzurda fazlasıyla karşılık bulacaktır. Bu lütfâ erişmek isteyen müminlerin karşılaştıkları imtihanlarda ve tekellüf edildikleri hiçbir buyrukta gevşeklik göstermemesi, en güzel haliyle yerine getirmeleri ve bunun sonucunda ilahi rahmeti beklemeleri gerekmektedir.

Recâ bu kullanımlarının dışında olumsuzluk eki ile korku ifade eden havf ve haşyet manalarında da kullanılmaktadır. *“Size ne oluyor ki, Allah'tan korkmuyorsunuz”*²⁵ ayetinde ve yine havf manasının verildiği *“Sen kendine kitap verileceğini*

²² Nisâ 4/104.

²³ Ankebut 29/36.

²⁴ Kehf 18/110.

²⁵ Nuh 71/13.

beklemiyordun”²⁶ ile “*İman edenlere söyle: Allah’ın gelecekteki (azap) günlerini beklemeyen/ummayan cahillere karşı bağışlayıcı olsunlar*”²⁷ ayetlerinde olumsuzluk eki recayı asli manadan havf manasına dönüştürmüştür. “*Bize kavuşmayı ummayanlar*”²⁸ ayetinde ise haşyet etmemek kastedilmiştir. Böylelikle havf ifade eden kavramların ümit etmek ile bağlantılı olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü bunlar birbirinin lazımıdır.²⁹ Ümit etmek, kalplerde saygınlığı oluşturur. İki kavramda bu yönüyle birbirini tamamlamaktadır. Ruzbarî’nin ifade ettiği gibi “havf ve reca kuşun iki kanadı gibidir. İkisi birbirine eşit olursa kuş düzgün, uçuş mükemmel olur. Birisi eksik olursa kuş ve uçuş eksik olur. Her ikisi de olmazsa kuş ölüme terk edilmiş olur.”³⁰

1.2. ÜMİT VE ÜMİTSİZLİK İLE İLGİLİ KAVRAMLARA GENEL BAKIŞ

İnsan yaratılış amacı gereği, dünya hayatında bir imtihan sürecine tâbidir. İlahi kurtuluş için belirlenen yasaya göre insan bir kısıtlama altında tutulmamış ve iradesini kullanma kabiliyetiyle donatılmıştır. Özgür bir çerçevede, nihai hedefe ulaştıran emirlere riayet ederek, yasaklardan sakınması gerekmektedir. Ancak hata ve yanlış yapmaya meyilli olarak yaratılan insanın, iyilikler ve kötülükler karşısında istikamet üzere konumlanması büyük bir mücadele gerektirmektedir. Müminin muhatap olduğu bu doğrultuda, iradesini kullanarak her türlü tedbiri alması, gücü yettiği kadar sorumluluklarını yerine getirmesi ve kendisine vaat edilen mükâfatları beklemesi gerekmektedir. Öyleyse kompleks bir düşünce tarzına sahip olan insanın, her durumda duygu ve düşünce yapısını doğru oranda tutabilmesi için gerekli olan ve onu harekete geçiren esas motivasyon ümit etmektir. Bu düşünceyle günahlar karşısında acziyete düşmüş insan, Rahman’ın merhametine sığınarak buhrana düşmekten sıyrılır. “Mümin en şiddetli sıkıntılar, en çaresiz dertler içinde dahi bulunsa, kendisini sürekli imanın gölgesi altındaki serinlik, Rabbiyle bağının verdiği bir cana yakınlık, O’na güvenmesinden doğan

²⁶ Kasas 28/86.

²⁷ Casiye 45/14.

²⁸ Yunus 10/7.

²⁹ Gazzâlî, *İhya*, 4/300.

³⁰ Kuşeyrî, *Risâle*, 22.

bir iç huzuru içerisindedir.”³¹ İşte insan için sorunlarla başa çıkma kuvvetini veren güç, iman dairesi içerisinde kendisine bahşedilmiş olan ümit etme duygusudur. Bundan sonraki aşamada kulun, Allah Teâlâ'nın perspektifinde kalması ve nimetten sonra hüsrana uğramaması adına recâyla birlikte havf hâlinin de vaki olması gerekmektedir. Bu sebeple, mümin içerisinde bulunduğu iyi şartlarda rehavete düşmeden, yaşadığı korku sebebiyle içsel bir reaksiyon göstererek, kaybetmekten korktuğu şeye karşı kulluk görevini yerine getirmektedir.

Kur'an-ı Kerim'de recâyla kavramsal olarak ilişkili olan birçok sözcük bulunmaktadır. Tama', emel, temenni/ümmiye, rehbet, rağbet, haşyet, ravh, rahmet, şevk, vera, muhabbet, eman, havf, yeis gibi dinî ve tasavvufî terimleri örnek olarak verebiliriz.³² Ümit olgusunu ümit ve ümitsizlikle ilgili kavramlar üzerinden aktarmak konunun daha iyi anlaşılmasını sağlayacaktır.

1.2.1. Ümit ile Yakın Anlamı Olan Kavramlar

1.2.1.1. Tama' (طمع)

Ümitsizliğin zıddı olan kavramın; aşırı istek, arzulamak, ummak, bir şeyi elde etmede çok hırslı olmak manalarıyla beraber kökende mal arttırmaya yönelik tamah ve aç gözlülük gibi hazza meyilli eğilimleri içeren anlamları da bulunmaktadır.³³ İsfahânî, “Nefsin bir şeye duyduğu şiddetli arzusundan dolayı ona meyletmesidir,” şeklinde tanımlamıştır.³⁴ Sâbûnî (1930-2021) nefsin bir şeyi şiddetle istemesini tama' olarak tanımlamış, istek az olursa beklentinin recâ ve rağbet kavramları üzerinden ifade edileceğini söylemiştir.³⁵ İbn Manzûr (ö. 711/1311) ise, istek ve arzu duyulan bir şeye meylin fazla olduğunu ifade etmek üzere kavramı, insanın iç dünyasında ortaya çıkan mücadele olarak tanımlamıştır.³⁶ Kur'ân-ı Kerim'de kısa sürede gerçekleşmesi mümkün görünen bir şeyin beklentisi içerisinde olma³⁷, gerçekleşmesini arzu etme anlamında

³¹ Seyyid Kutub (1906-1966), *Fî Zilâli'l-Kur'an*, çev. Salih Uçan vd., (İstanbul, Dünya Yayınları, ty.), 6/311.

³² Uludağ, “Recâ”, DİA, 34/502.

³³ Ahzab 33/32; Müdessir 74/15.

³⁴ İsfahânî, “Tama'”, 641.

³⁵ Muhammed Ali es-Sâbûnî, *Safvetü't-Tefâsir* (İstanbul, İz Yayınları 2003), 1/119.

³⁶ İbn Manzûr, “Tama'”, 8/ 239-240.

³⁷ M. Zeki Duman, “Emel”, DİA, 11/87.

kullanılmıştır. “İlk iman edenler olduğumuz için Rabbimizin hatalarımızı bağışlayacağını umuyoruz.”³⁸ “Allah’a korkuyla ve ümitle dua edin.”³⁹ “Şimdi (ey müminler!) onların size inanacaklarını mı umuyorsunuz?”⁴⁰ ayetlerinde, bu beklentinin, daha kuvvetli bir duyguyla olduğunu ifade etmek üzere tama’ kelimesinin kullanıldığı görülmektedir.

1.2.1.2. Emel (أمل)

İstemek, ummak gibi recâ ile benzer sözlük manaları bulunmaktadır. Arzu edilen durum, kendisine açıklanmaya veya ulaşmaya kadar onu düşünmektir. Zebîdî (ö. 1205/1791) sevilen bir şeyin gerçekleşmesine kalben bağlanmak olarak tanımlamıştır.⁴¹ İstilahî mana olarak emel; tama’nın aksine uzun vadede gerçekleştirilmesi mümkün görünen istekler için beslenen ümit olarak tanımlanır. Recâ ise orta vadede gerçekleşebilecek istekler için kullanılmaktadır. Kavram Kur’an-ı Kerim’de biri olumlu, ikisi⁴² olumsuz olmak üzere üç ayette geçmektedir. “Bırak onları; yesinler, yararlansınlar, boş ümit oyalasın onları; yakında bilecekler!”⁴³ ayetinde boş ve faydasız bir beklenti olarak insanı oyalayan, ahireti unutturan arzu ve tutkulardır.⁴⁴ “Servet ve oğullar, dünya hayatının süsüdür; kalıcı olan iyi davranışlar ise Rabbinin nezdinde hem sevapça daha hayırlı hem de ümit bağlamaya daha layıktır”⁴⁵ ayetinde ise Allah’ın rızası doğrultusunda hayırlı işlerin tamamını kapsayan olumlu manada geçmektedir.

1.2.1.3. Temenni/Ümniye (منى)

Kelimenin kökü ‘mena’ olup, takdir etmek manasına gelmektedir.⁴⁶ Temenni ise, bir şeyi gönülde değerlendirip düşünmektir. Gerçek bilgiye dayalı olabileceği gibi zan ve tahminden hareketle yalanın daha çok hâkim olduğu bir düşünme eylemidir. Kavramın yalanla ilişkisini, Hz. Osman’dan rivayet edilen, “Müslüman olduğumdan beri ne şarkı söyledim ne de temennide (yalan söyledim) buldum” sözünden daha net bir

³⁸ Şuara 26/51.

³⁹ A’raf 7/56.

⁴⁰ Bakara 2/75.

⁴¹ Ebü’l-Feyz Muhammed el-Murtazâ b. Muhammed b. Muhammed b. Abdürrezzâk el-Bilgrâmî el-Hüseynî ez-Zebîdî, *Tâcü’l-‘Arûs min Cevâhiri’l-Kamûs*, Thk. İbrahim et-Terezi (Kuveyt, 1983), 28/26.

⁴² Hicr 16/3; Muhammed 47/25.

⁴³ Hicr 15/3.

⁴⁴ Duman, “Emel”, DİA, 11/87.

⁴⁵ Kehf 18/46.

⁴⁶ İbn Manzûr, “Temenni”, 15/292.

şekilde anlamak mümkündür. Yalan, gerçekliği olmayan şeylerin düşünüp söylemek olduğuna göre temenninin de zaman zaman yalan olarak tanımlanması doğru bir kullanımdır.⁴⁷ Ümniye ise, gerçekleşmesi neredeyse imkânsız arzu, umut olmakla beraber insanın istikbali için düşününe düşününe kurduğu her hayal, dayanağı olmasa bile umutla beklenen ve inanç hâline getirilen beklentiler anlamına gelmektedir.⁴⁸ Kur'an-ı Kerim'de realitede karşılığı olmayan boş kuruntular içerisinde bulunanların, putlardan veya herhangi bir varlıktan şefaath beklentisi içerisinde olmaları “*Yoksa insan, her arzuladığı her şeye sahip olacağını mı sanıyor*”⁴⁹ ayeti ile eleştirilmiştir. İnsan ve toplumlar kendilerine umut veren kurgulara tutunmakta, gerçekleşmesini ümit etmektedir. Ancak hakikati ifade etmeyen, temenni olarak ifade edilen boş bir beklenti kişilere hayal kırıklığından başka bir şey getirmemektedir. Kur'an-ı Kerim'de ümniyenin kullanıldığı bir başka anlam ise, “*Biz, senden evvel hiçbir Resûl veya Nebi göndermedik ki, o bir şey temenni ettiği (okuduğu) zaman, şeytan onun arzusuna (takip ettiği okumasına) fitne karıştırmış olmasın. Allah, şeytanın ilka ettiği fitneyi bozar. Sonra da kendi ayetlerini tahkim eyler. Allah, alim ve hakimdir*”⁵⁰ ayetinde geçtiği üzere okumak⁵¹ anlamındadır.

1.2.1.4. Rağbet (رغب)

“Ümit ve arzu etme, isteme, yönelme, ihlâsla yalvarıp yakarma”⁵² gibi sözlük manaları bulunmakla beraber, kelimenin asıl anlamı, bir şeyin geniş olmasıdır.⁵³ Kök manasından hareketle kelime “geniş istek” anlamına gelmektedir. Nitekim, Kur'an-ı Kerim'de “*Onlar hayırlı işlerde koşuşur, ümit ederek (rağaben) ve kaygı duyarak (reheben) dua ederlerdi, bize karşı pek saygılı idiler*” ayeti ile Zekeriyya ve Yahya Peygamberlerin övgüye mazhar olarak bahsedilen davranışı, rağbet kelimesiyle ifade edilmiştir. Rağbeti önemli kılan “*Eğer onlar Allah ve Resûlünün kendilerine verdiği*

⁴⁷ İsfahânî, “Temenni”, 1017-1018.

⁴⁸ Meral Salman, “Kur'an-ı Kerim'de Ümniye Kavramı”, *Usul İslam Araştırmaları Dergisi*, 31/31 (2019), 40.

⁴⁹ Necm 53/24.

⁵⁰ Hac 22/52.

⁵¹ Ebü'l-Berekât Hâfizüddîn Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd en-Nesefî, *Medârikü't-tenzil ve Hağa'ıku't-te'vil* (Beyrut, Dar ibn Katheer, 2019), 2447.

⁵² Mecduddîn Muhammed b. Yakub Fîrûzâbâdî (ö. 817/1415), *Kâmûsu'l-Muhît*, “Besâir”, (Beyrut, Müessesetu'r-Risale, 1982), 90.

⁵³ İsfahânî, “Rağbet”, 433.

razı olup, ‘Allah bize yeter, yakında Allah da bize lütfedecek, Resûlü de. Biz yalnızca Allah’a rağbet ediyoruz’ deselerdi (daha iyi olurdu)”⁵⁴ ve “Umulur ki, Rabbimiz bize bu bahçenin yerine çok daha iyisini verir. Çünkü biz artık Rabbimize rağbet ediyoruz.”⁵⁵ ayetlerinin işaret ettiği gibi ümidi harekete geçiren en etkili motivasyon olmasıdır. Birey yaşadığı durumları anlamlandırırken, yapılanların en güzel şekliyle karşılığı olacağını bilerek O’na yönelir ve yüceliğine sığınır. Böylelikle insan geleceğinden ümit kesmez ve hayat memnuniyetini arttırır. Kavram ‘İla’ ve ‘Fi’ harf-i cerleri ile bir şeyi arzulamak manasında kullanılmaktadır. ‘An’ harf-i ceri ile yüz çevirmek, istememek manalarına gelmektedir.⁵⁶ Sufiler rağbeti recâdan daha kuvvetli bir ümit hâli olarak değerlendirmektedir. Bu bağlamda Kuşeyrî rağbeti fena ve beka halleriyle irtibatlandırmaktadır. Gazzâlî de rağbeti nefis, kalp ve sır şeklinde sınıflandırarak, nefsin sevaba, kalbin hakikate, sırrın Hakk’a rağbet ettiğini söylemiştir.⁵⁷

1.2.1.5. Ravh (رح)

Ravh, genişlik, sıkıntı ve tasadan kurtulup ferahlamak, rahatlık, rahmet ve serin meltem anlamlarına gelmektedir. Kur’an-ı Kerim’de iki ayette geçmektedir. “Evlatlarım! Haydi gidin! Yûsuf ve kardeşini arayıp bulmaya çalışın. Sakın Allah’ın rahmetinden ümit kesmeyin. Çünkü kâfirlerden başkası Allah’ın rahmetinden ümit kesmez”⁵⁸ ayetinde imanla aynı doğrultuda telkin edilen ümit duygusu ravh kavramı üzerinden ifade edilmiştir. Kelimenin barındırdığı anlam zenginliği, inanan insanların ümitlerinin boşa çıkmayacağını teminatını vermektedir. En zor, en sıkıntılı zamanlarda dahi Allah’ın kuluna bir ferahlık vereceğinden ümit kesilmemesi gerekmektedir. Zira iman etmiş kimse Allah’ın rahmet ve nimetleri içerisinde olduğunu bilir, inkârcı ise varlığını bu nimetler içerisinde sürdürdüğünün farkında olmaksızın merhametinden ümidini keser.⁵⁹ Yani müminin, Allah’ın varlığına, kudretine, merhametli ve âlim olduğuna iman etmesi sebebiyle ümit kesmesi düşünülemez.⁶⁰ Şuurlu bir imana sahip olan Hz Yâkup, oğlunun

⁵⁴ Tevbe 9/59.

⁵⁵ Kalem 68/32.

⁵⁶ İsfahânî, “Rağbet”, 433.

⁵⁷ Uludağ, “Rağbet ve Rehbet”, DİA, 34/409.

⁵⁸ Yusuf 12/87.

⁵⁹ Neseî, *Medârik*, 2/131.

⁶⁰ Ömer Nasuhi Bilmen, *Kur’an-ı Kerim’in Türkçe Meali Âlisi ve Tefsiri* (İstanbul, Bilmen Yayınevi, 1964), 3/1600.

öldüğüne inanmadığı için, ondan ümit kesmeyip, üzerinden ne kadar süre geçmiş olursa olsun lütfu ilahiyle oğluna kavuşacağını umut etmektedir.⁶¹ Burada belirtmek gerekir ki, Hz. Yakup bir peygamberdir. Kendisi için ümitsizlik ve karamsarlık gibi hallerin bulunması mümkün değildir. Ancak çocuklarına dini bir talim ve terbiye sürecini yaşatmak amacıyla ayette belirtilen telkinleri yapmaktadır. Ümitsizlik sonucu tembellek göstermeleri yerine ümidin harekete geçirdiği çaba ve gayret ile kardeşlerini aramaya yönlendirmiştir. Bursevî ayeti, “Allah’ın kendisiyle kullara hayat verdiği rahmetinden ümit kesmeyin” olarak yorumlamıştır. Ayette geçen ‘ravh’ kelimesini, asıl manasından hareketle, “insanın muhatap olduğu ve kendisiyle sükûnet bulduğu latif rüzgârdır” şeklinde tanımlayarak, insanın zevk duyup varlığı sebebiyle rahatlık hissettiği her şeyi de ravh olarak değerlendirmiştir. Nitekim bu değerlendirme üzerine ayeti “Allah’tan size gelecek rahata kavuşma hâlinde ümit kesmeyin” olarak yorumlamıştır.⁶²

Kavramın geçtiği ikinci ayet ise Vakıa suresindedir. “*Şayet o, Allah’a yakın olanlardan ise; ona huzur, güzel nasip ve nimetlerle dolu cennet vardır.*”⁶³ Ravh kelimesi bu ayette cennetin insana vermiş olduğu saadetin kaynağını; rahatlığı ifade etmektedir.

1.2.2. Ümit ile Anlam Bağı olan Kavramlar

1.2.2.1. Eman Kavramı (امن)

Emn/güven, (e-m-n) kökünden olup, gönül huzuru, korkunun bertaraf edilmesi demektir. Eman, güven, güvence, güvenlik⁶⁴ manalarında, insanın güven içerisinde bulunduğu ruh hâlidir.⁶⁵ Bu kökten türemiş olan iman, “Güven duygusu içinde tasdik etmek, inanmak, birine güvenmek, güven duygusu içinde birini, birinin sözünü doğrulamak, sözünün doğruluğunu onaylamak, tasdik etmek” demektir.⁶⁶ Literatürde iman, Hz Peygamber’e (sav) gönderilen dinin ismidir.⁶⁷ Kulun mümin olması, Allah’ın

⁶¹ Komisyon, *Kur’an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir* (Ankara, DİB Yayınları, 2007), 3/252.

⁶² İsmail Hakkı Bursevî, *Ruhu’l- Beyân* (İstanbul, Damla Yayınevi, 1995), 4/266-267.

⁶³ Vakıa 56/88-89.

⁶⁴ Nebi Bozkurt, “Eman”, DİA, 11/75.

⁶⁵ İsfahânî, “Eman”, 99.

⁶⁶ Muharrem Demir, “Kur’an’da Tevazu Kavramı”, (Ankara, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri, Yüksek Lisans Tezi, 2010), 72.

⁶⁷ İsfahânî, “Eman”, 100.

varlığını güven duygusu içerisinde tasdik etmesidir.⁶⁸ Kelam âlimleri de imanı aynı şekilde kalp ile tasdik, dil ile ikrar olarak tanımlamışlardır. Bu prensibin aksine, İbn Teymiyye, Allah sevgisi, Allah korkusu, Allah'a güven gibi kalbin eylemlerinin varoluşsal temellerini oluşturan unsurları yeterince içermediği, onları tam olarak ifade etmediği gerekçesiyle, imanın sadece tasdikle tanımlanamayacağına vurgu yapmıştır.⁶⁹

Emniyet kavramının vermiş olduğu samimiyeti, ihlası, ümit ve teslimiyet duygularını kalp ve akıl bileşkesi içerisinde benimseyen bir gerçeklik olduğunu vurgulamak gerekmektedir. Nitekim, din psikolojisi tarafından iman, “Ferdin kendisini inanmaya çağıran dini davete verdiği olumlu bir deruni cevap”⁷⁰ olarak tarif edilir. Deruni bir cevapla sahip olunan iman da insanda ruhsal olarak emniyet hissi oluşturmaktadır. Zira “*İnanıp da imanlarına zulmü (şirki) bulaştırmayanlar var ya; işte güven onlarındır ve onlar doğru yolu bulanlardır*”⁷¹ ayeti şirk gibi tevhide zarar vermeyecek unsurlar taşınmadığı zaman, bireyin bu güvence altında bulunup felaha kavuşanlardan olacağına işaret etmektedir. İnsanın en temel ihtiyacı güven içerisinde olduğunu bilmesidir. Bu ihtiyaç risk altına girdiği zaman diğer değerlerden bahsetmek mümkün değildir. Sonuç olarak yerini yıkıcı unsurlara bırakır. Bireysel olsun toplumsal olsun karşılaşılan güçlükler ancak inancın sağladığı emniyet hissi ile aşılabılır. Nitekim Mehmet Akif Ersoy;

Ye'se hiç düşmeyecek zerrece imanı olan;

Sade siz derdi bulun, sonra kolaydır derman⁷² mısralarıyla, karamsarlığın ağına düşmemek için imanın gücüne vurgu yapmaktadır. Zira emniyetle birlikte ümit duygusu insanda bil kuvve olarak ortaya çıkar. Güvenle beslenen ümit, ayetin mefhumundan anlaşılacağı üzere havf ve recâ arasında tutarak hidayete ulaştırmaktadır.

⁶⁸ Zekeriyâ Efe, Kur'ân'da Ümit ve Ümitsizlik”, (Erzurum, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2013), 28.

⁶⁹ Demir, “Kur'an'da Tevazu Kavramı”, 72.

⁷⁰ Mustafa Sinanoğlu, “İman”, DİA, 22/214.

⁷¹ En'am 6/82.

⁷² Mehmed Akif Ersoy, *Safahat*, Hazırlayan: M. Ertuğrul Düzdağ (İstanbul, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1987), 190.

1.2.2.2. İbtiğa Kavramı (بغى)

İbtiğa, kök itibariyle (b-ğ-y) fiilinin iftial babından olup, istemede tüm gücü ortaya koymak, temenni etmek için kullanılan bir terimdir. İsteğin iyi olup olmadığına göre ibtiğanın mahiyeti de iyi veya kötü olabilir.⁷³ Kelime “*Eğer sen kendin dahi Rabbinden umduğun bir lütfü beklemek durumunda (ihtiyaç içinde) olduğun için onlara ilgi gösteremiyorsan, hiç değilse kendilerine rahatlatıcı bir söz söyle!*”⁷⁴ bu ayette olduğu gibi rahmeti istemek üzere olumlu manada kullanılmıştır. Ashab-ı kiramdan ihtiyaç sahipleri, Hz. Peygamber’den (sav) zaman zaman yardım talebinde bulunuyordu. Hz. Peygamber (sav), çoğunlukla onlarla ilgilenir ancak bazı zamanlarda kendisi de ihtiyaç içerisinde olduğundan, bu ihtiyaçları karşılayamazdı. Bu durumlarda Rabbinden bir lütuf bekleyerek, onlara görünmemeyi tercih ederdi. Bunun üzerine nazil olan ayet, maddi destek olunamadığı takdirde, onların kalplerine inşirah verecek, ümit verici güzel sözler söylemesine yönelik teşvik mahiyetindedir.⁷⁵ Kavram, bireyi elde edebileceklerine yönelik bir çaba ve gayrette olunması gerektiğine işaret etmektedir. Nitekim, “*Ey iman edenler! Allah’tan korkun, O’na yaklaşımaya vesile arayın ve O’nun yolunda çaba harcayın ki kurtuluşa eresiniz*”⁷⁶ ayetinde bu gayrete vesile denilerek işaret edilmiştir. Vesile; sözlükte, sebep, paye, derece, muhabbet⁷⁷, bir şeye arzu duyma, bir işe ulaşmaya çalışma manalarında kullanılmaktadır.⁷⁸ Kişinin günahlardan sakınmayla yetinmeyip, ilahi rızaya ulaşmak üzere salih amellerde bulunmasına yönelik bir emirdir. Müfessirler kelimeyi kurbet olarak tanımlamışlardır. Allah’a yaklaştıracak her türlü ilim ve amel, vesile kapsamına girmektedir. Hayrı araştırıp, sorgulayarak, kâmil bir mümin olmaya teşvik mahiyetinde ibtiğa kavramı ile inananlar vesileye sevk edilmiştir. Vesile arayışında olan insanlar, imanlarının göstermiş olduğu doğrultuda Rablerinin rızasına nail olabileceklerini ümit etmektedirler.

⁷³ İsfahânî, “Bağy”, 159.

⁷⁴ İsrâ 17/27.

⁷⁵ Bilmen, *Kur’an-ı Kerim’in Türkçe Meali Âlisi ve Tefsiri*, 4/1867.

⁷⁶ Mâide 5/35.

⁷⁷ Komisyon, *Türkçe Sözlük*, 833.

⁷⁸ İsfahânî, “Vesile”, 1158.

1.2.2.3. Dua Kavramı (دعو)

Dua; sözlükte, nida⁷⁹, çağırma, seslenmek, istemek; yardım talep etmek, davet etme⁸⁰, ibadet etme, bir durumu arz etme, Allah'ın birliğini tanıma⁸¹ gibi manalara gelmektedir. Kelimenin ıstılah manası, Yaratıcı'nın büyüklüğü karşısında kulun aczini itiraf etmesini, sevgi ve ta'zim duyguları içinde kerem ve inayetine sığınmasını ifade eder. Duada karşılıklı bir iletişim içerisinde, yaratılıştan sığınma ihtiyacı olan kulun tüm benliğiyle, sonsuz kudret sahibi varlığa yönelişi söz konusudur. Böyle bir yönelişle insan, kendi ihtiyaç ve eksiklerinin telafisini sunarken, aynı zamanda daha mükemmele ulaşmasını da hedefleyen bir diyalog imkânı da kazanmaktadır. Mümin karşılaştığı her durumda, içinde bulunduğu şartların etkisiyle niyazda bulunur. Bu motivasyon, ilahi iradeye beslemiş olduğu ümit duygusuyla gerçekleşmektedir. Nimet olsun külfet olsun, her iki durumda da rahmetin celbi için başvuru muharrik bir güç potansiyeli taşımaktadır. Kelime kök itibariyle, Kur'an-ı Kerim'de yirmi yerde geçmektedir. Ancak iki yüz kadar ayet bizatihi dua konusunu içermektedir. Bu sayıyı Rabbe yönelişi ifade eden diğer türevlerle (istiğfar, hamd, sena vb.) genişletmek mümkündür.⁸² Hadis-i şeriflerde de geniş bir yer kaplamakta ve ilk zamanlardan itibaren müstakil bir bölüm olarak kaynaklarda yer almaktadır. İnsanın ruhi mekanizmasını canlı tutacak, ümitsizliğe düşmesini engelleyecek, dua metinlerinin bizzat Allah Teâlâ ve Hz. Peygamber (sav) tarafından insanlara bildirildiği görülmektedir.

Bir kulluk vazifesi olarak dua etmek üzerine nazil olan, “*Rabbimiz şöyle buyurdu: Bana dua edin, duanızı icabet edeyim. Bana kulluk etmeyi kibirlerine yediremeyenler, aşağılanmış olarak cehenneme gireceklerdir*”⁸³ ayeti müminlerin imtihan sürecinde motivasyonlarını güçlü tutmasını sağlamaktadır. Bu ayette geçen “*dua ediniz ki icabet edeyim*” cümlesinin mefhumu, insanı her yönden kuşatacak derin bir anlam zenginliğine sahiptir. Dua için iki mana vermek mümkündür. Ya Hz. Peygamber'in (sav) hadisinde beyan ettiği “*Dua ibadetin özüdür*”⁸⁴ sözü ve ayetin ikinci kısmından hareketle

⁷⁹ İsfahânî, “Dua”, 383.

⁸⁰ İbn Manzûr, “Dua”, 16/258.

⁸¹ İbrahim Mustafa vd., *Mu'cemu'l-Vâsit* (İstanbul, Çağrı Yayınları, 1989), 286.

⁸² Selahattin Parlador, “Dua”, DİA, 9/531.

⁸³ Gafir 40/60.

⁸⁴ Tirmizî, “Da'avat”, 1.

burada kastedilen ibadettir. Ya da kelimenin bizzat kendi manasıdır. Her iki durum birbirinin telazümü olması hasebiyle kulun Rabbin ta'zimi için yerine getirmesi gereken birincil vazifesidir. Allah Teâlâ öncelikle insanın iradesine dikkat çekmektedir. İmtihan için yaratılmış insanoğlunun kararlarında özgür olduğu her fırsatta belirtilmiştir. Bu vecihle, kulun Rabbe kurbeti, kendisinin istitaatı miktarınca olacaktır. Allah'ın icabeti kulun istemesine şart koşulmuştur. Kulun her daim rahmet beklentisi içerisinde olmasının gereği, ilk emirden sonra ister ibadet kabilinden ister dua kabilinden olsun, yüz çevirenler için cehennem vaidiyle de vurgulanmıştır. Ümit etmeyle ilgili kavramların gerektirdiği Allah'a karşı korku ve saygı içinde bulunma, istekli olma, salih ameller ve aktif sabırla başından sonuna tüm yaşama eşlik eden duayla ümitli olmayı motive eden tesir olarak görülmektedir.

İnsanı Yaratıcı nezdinde saygın yapan ilke, kulluk vazifelerine riayet etmesidir. *“Ben insanları ve cinleri ancak bana ibadet etsinler diye yarattım”*⁸⁵ ayetinde de buyrulduğu üzere insanın yaratılış hikmeti ibadettir. Bu hükme aykırı davranıldığı takdirde *“De ki: Kulluğunuz ve niyazınız olmasa Allah size ne diye değer versin! (Ey İnkarcılar!) Siz O'nun dinini yalan saydığınız için bunun günahı artık yakanızı bırakmayacak!”*⁸⁶ ayetinde belirtildiği üzere insan rızaya nail olamamaktadır. İnsan bu dünyada imtihana tâbi tutulduğu⁸⁷ için zorunlu bir yükümlülüğe muhatap kılınmamış ancak ihtiyari tercihlerinin sonucuyla hesaba çekileceği Allah tarafından kat'i suretle tebliğ edilmiştir. İlahi iradeye boyun eğip, taat ve niyazıyla O'na yönelmesi, insanın hayrına olmakla birlikte ekrem bir varlık olarak tüm dünyaya özgürlüğünü ilan etmesi demektir. Zira semi' ve basir olan zat tarafından duyulduğu inancı kişide güven ve emniyet duygusunu kuvvetlendirir.

Dua ve ibadeti daimî olarak ifa eden kul, Rabbi katında değerli olacağı ümidini benliğinde canlı tutar. Bunun oluşturduğu şuur da göstermektedir ki, fikrî ve zihnî gelişmenin eşit olması hâlinde karakter ve ahlaki değer, dua eden kimselerde ortalama durumda da olsa etmeyenlere göre daha yüksektir.⁸⁸ Nitekim Kur'an-ı Kerim'de

⁸⁵ Zariyat 51/56.

⁸⁶ Furkan 25/77.

⁸⁷ Mülk 67/2.

⁸⁸ Alexis Carrel, *Dua*, çev. M. Alper Yüçetürk (İstanbul, Yağmur Yayınevi, 1961), 29.

peygamber duaları ile bizlere aktarılmak istenen temel olgu da budur. Peygamberler yalnızca güçlükler ile karşılaştığında değil hayatlarının tümünde ibadet yönüyle niyazda bulunmuşlardır. Başka bir ifadeyle hayatlarını dua üzerine teşkil etmişlerdir. Zira onlar Muhammed İkbâl'in "Kâinatın dehşet verici sessizliği içinde insanoğlunun kendisine bir cevap bulmak için hissettiği derin hasret ve iştiyakı"⁸⁹ olarak tarif ettiği duanın motivasyonu ile Kur'an-ı Kerim'in öngördüğü mümin tavrını sergilemişlerdir. Sonuç olarak buldukları bölgede kökten bir değişimle mükellef olan peygamberler, sosyal baskılara karşı mücadeleyi dualarına icabet edilmesiyle kazanmışlardır.

Kur'an-ı Kerim'de on dört peygamberin duasına yer verilmektedir.⁹⁰ Onların beşerî olaylar karşısında hissetmiş oldukları deruni hislerinin dışı vurumu olan iştiyakları, müminlere örnek olarak sunulmuştur. Konumuzun muhteviyatıyla ilgili olmak üzere peygamber dualarının bir kısmına değinmekle iktifa edeceğiz.

Hata veya unutmanın sebep olduğu olumsuz duygular karşısında birey, Hz. Âdem, Hz. Nuh ve Hz. Musa'nın duaları ile af ve mağfiret ümidini canlı tutmuştur. Dualarında,⁹¹ yanlışların oluşturduğu zulmetin ancak bağışlanma ile aydınlığa kavuşulacağı umudu bulunmaktadır. İnsanın hatalar karşısında çaresizliğe düşmesi ve sonuçlarına katlanmak istememesi muhtemel bir sonuçtur. Ancak peygamberler günahın sebep olduğu psikoloji karşısında duyguların etkisi altında kalmamaya çalışmıştır. İrade kontrolünü sağlayarak, her biri aynı minvalde Rahman'ın mağfiretine sığınmışlardır. Bu sebeple zaman zaman duyguları ile karşı karşıya kalmaları, risalet görevinin önüne geçen kötü bir durum olarak değerlendirilmemiştir. Zira Hz. Nuh'un kafirlerin dokuz yüz elli yıllık mücadelesine cevap vermemesi karşısında hissettiği öfke ve ümitsizliğinde olduğu gibi onların duyguları anlık ve geçicidir.⁹² Aynı ümitsizlik hali Hz. Lut'un sapkın kavmine karşı yapmış olduğu duada⁹³ ve Hz. Şuayb'ın duasında⁹⁴ da bulunmaktadır. İnsanın hoş gitmeyen bir durum karşısında hiddet ve kızgınlık göstermesi fitraten oluşan

⁸⁹ Muhammed İkbâl, *İslâm'da Dini Tefekkürün Yeniden Teşekkülü*, Tercüme: Sofi Huri, (İstanbul Çaltük Matbaası, 1964), 109.

⁹⁰ Ali Yılmaz, "Kur'an'daki Peygamber Dualarının Psiko-Sosyal Analizi", *Atatük Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı 35, (2011), 54.

⁹¹ Araf 7/23; Kasas 28/16; Araf 7/151; Hud 11/47.

⁹² Yılmaz, "Kur'an'daki Peygamber Dualarının...", 58.

⁹³ Ankebut 29/30.

⁹⁴ Araf 7/89.

bir tepkidir.⁹⁵ Mücadelelerinden sonuç alamamaları üzerine sabırları tükenerek, öfkelenmiş ve kavimlerinden ümidini keserek helak olmaları için yalvarmışlardır.⁹⁶ Burada kafirlerin içerisinde düştüğü ümitsizlikten farklı bir durum bulunmaktadır. Onlar, Allah'ın ilmine ve kudretine karşı cehalet içerisinde devamlı bir ümitsizlik içerisinde. Hz. Nuh, Hz. Lut ve Hz. Şuayb'ın kavminden ümit keserek bir peygamber olarak Allah'a yakarış sebebi, artık toplumları için bir hayır görmemelerinden kaynaklanmaktadır. Zira peygamberlerin ümitsizliğe düşmesi tebliğle yükümlü oldukları toplumların hidayet olunacağı kanaatinin imkânsız hale gelmesi ile mümkün olmaktadır.⁹⁷ Sonuç olarak varlıklarını sürdürmelerinin arkadan gelen nesiller için de bir tehdit unsuru olduğunu düşündükleri için Allah'a bir temennide bulunmuşlardır.⁹⁸ Hz. Nuh'un ümitsizliğinin kalıcı olmadığını delili ise beddua ayetinden sonra yapmış olduğu duadır. Ümitlerin karşılanacağı günler için kendinden başlayarak, yakın çevresi ve son olarak tüm müminleri kapsayacak şekilde bağışlanma niyazında bulunmuştur.⁹⁹ Böylelikle müminlere sistematik olarak toplumun ıslahının nasıl olacağını da göstermektedir.

Sosyal kitlelerin değişimi kolaylıkla gerçekleşebilecek bir durum değildir. Peygamberler bu süreçte maddi manevi birçok sıkıntıya maruz kalmıştır. Onları bu mücadelede muvaffak kılan başlıca etken, Allah'a sığındıklarını her daim hatırlamaları ve O'na olan yakarışlarıdır. Bu motivasyonu, dualarının temelinde tevekkül bulunduran Hz. İbrahim'in niyazlarında da görmekteyiz. Hayatı boyunca mücadeleyi başarıya ulaştıracak tevessüllerin hepsine sığınan Hz. İbrahim, akıbeti her daim Allah'a bırakmıştır.¹⁰⁰ Rızası için yapmış olduğu mücadelenin, çalışmaların¹⁰¹, evlat hasretinin, neslinin imanın zemin hazırladığı hasletlerle donatılmasının, kulluk vazifelerinin¹⁰² salihlerden olabilmesi, salih olarak anılması ve cennete varis olma isteklerinin¹⁰³ Allah katından makbul olabilmesi adına tevekkülünü dua ile dile getirmiştir. Hz. İbrahim bu duaları ile her an inkara düşme

⁹⁵ Hayati Hökekleli, *Psikolojiye Giriş*, (İstanbul, Düşünce Kitabevi Yayınevi, 2008), 205.

⁹⁶ Nuh 71/26.

⁹⁷ Ebû Abdullâh (Ebû'l-Fazl) Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî (ö. 606/1210), *Mefatihü'l-Ğayb* (Kahire, Daru'l-hadis, 2012), 15/455-456.

⁹⁸ Bilmen, *Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Meali Âlisi ve Tefsiri*, 8/3855.

⁹⁹ Nuh 71/28.

¹⁰⁰ Mümtehine 60/4-5.

¹⁰¹ Bakara 2/126-129.

¹⁰² İbrahim 14/35-41.

¹⁰³ Şuara 42/83-89.

ihtimali bulunan insanlara örneklik teşkil etmektedir. Çünkü iman gibi inkârda insan varlığı içerisinde potansiyel olarak bulunmaya devam eder.¹⁰⁴ Nitekim Hz. İbrahim bu risk karşısında çeşitlilik arz eden duaları ile kendisini koruma altına almaktadır. Aynı zamanda Allah ile kurbetini zinde tutarak, kulluk bilincinin gelişmesini sağlamaktadır.¹⁰⁵

Vazifelerini hakkıyla yerine getirme arzusunda bulunan peygamberlerin, mücadeleleri yalnızca sosyal çevreden karşılaştıkları güçlükler olmamıştır. Zaman zaman mücadeleyi sekteye uğratan beşerî sıkıntılarla da başa çıkmak zorunda kalmışlardır. Hz. Eyüp'te risalet görevini kâmil bir şekilde yürütebilmek adına, onu üzüntüye sevk eden rahatsızlıktan kurtulabilmeyi niyaz etmiştir. İnsanlar hayatlarının değişik evrelerinde, birtakım sebeplerden veya olaylardan kaynaklanan, insanı içten ve dıştan tehdit eden üzüntülerin hedefi olabilmektedir.¹⁰⁶ Bu üzüntüler, gerekli destek sağlanmadığı takdirde ruhsal boyutta yıkıcı unsurlara dönüşmektedir. Bu durumu peygamberler için düşünmek ise mümkün değildir. Zira onlar, bu meşakkatlerin huzur ve sürura dönüşmesini dileyerek yalnızca Allah'a yönelir ve metanet gösterirler.

1.2.2.4. Tevekkül Kavramı (وكل)

Tevekkül; dayanmak, güvenmek, onu kendi yerine vekil tutmak¹⁰⁷ manalarında olup ıstılah olarak; her hususta Allah'a güvenmek, teslim olmak, işlerini Allah'a havale etmek demektir.¹⁰⁸ Ancak tevekkül; çaba ve gayret göstermeden, işi Allah'a havale ederek bir nevi sorumluluklardan kaçış olarak değerlendirilmemelidir. Gerek ayetlerde gerekse hadislerde tevekkülün çalışma ve sabırla birlikte olması gerektiği vurgulanmıştır.¹⁰⁹ Nitekim bu konuda Fahrettin Râzî, şu şekilde bir yorum getirmiştir:

“Tevekkül bazı cahillerin zannettiği gibi kendini ihmal etmesi demek değildir. Böyle olsa idi müşavere emri tevekküle mâni olurdu. Tevekkül insanın esbab-ı zahireye

¹⁰⁴ Hökeleki, *Din Psikolojisi*, 205.

¹⁰⁵ Yılmaz, “Ku’ran’daki Peygamber Dualarının...”, 62.

¹⁰⁶ Hökeleki, *Din Psikolojisi*, 112.

¹⁰⁷ İsfahânî, “Tevekkül”, 1177.

¹⁰⁸ Neseî, *Medârik*, 1/630.

¹⁰⁹ Ankebut 29/58-59.

riayet etmesi ve lakin kalbini onlara bağlamayıp Hak Teâlâ'nın ismetine dayanması demektir.”¹¹⁰

Bu şekildeki bir tevekkül, müminlere ait temel bir vasıf olarak, İslam'ın esasları arasında kabul edilmiştir. Tevekkülü harekete geçiren merkezi güç imandır; yani tevekkül ile kul, kâinatın ve her şeyin yegâne yaratıcısının Allah olduğu inancını kabul eder, bir işe koyulduğunda da Allah'ın sebepleri yaratacağını ve emeğini zayi etmeyeceğine inanır.¹¹¹

Bu bilinç sayesinde kul, aksi bir sonuçla karşılaştığında da büyük bir hüzne kapılmak yerine, kendisi için en hayırlısını engin ilim sahibinin takdirine bırakarak, umutsuzluğa düşmek yerine, olanda hayır vardır motivasyonu ile iyi hâli korumayı başarır.¹¹² Çünkü sonuç ne olursa olsun iman bir güvenme, yakınlaşma, ümitle bağlanma olayıdır. İmana konu olan meselenin varlığı insan için bir iç huzur, güven ve tatmin sağlamaktadır.¹¹³ Zira kul artık, varlık aleminde kudret-i vücûbiyeden başka hiçbir şeyin etkin olmadığını yakinen bilerek Allah'ın kendisi için takdir ettiğine rıza göstermektedir.¹¹⁴ Yaratıcı'ya ve O'nun tüm sıfatlarına olan samimi imanının gereği birey, başına ne gelirse gelsin O'na güven ve ümitle bağlanmaktadır. Bu şuur ve inanç sebebiyle Hz. Yâkub oğlunu kaybettikten sonra tevekkül ederek yüksek bir metanetle ümidini korumuştur.¹¹⁵ Aksi takdirde dini başa çıkmanın gerçekleştirilemediği durumlarda bireyin ruh sağlığı bozulabilir. Karşılaşılan olumsuz yaşam olayları bireyi umutsuzluk ve kaygıya sevk edebilir.¹¹⁶ Bunun içindir ki inançlı ve mütevekkil insanlar, başarısızlıklar karşısında daha metanetli ve ümitli olmaktadır.¹¹⁷ Nitekim onlar “*Allah size yardım ederse artık sizi yenecek hiçbir kimse yoktur; eğer sizi yardımsız bırakırsa O'ndan sonra size kim yardım edebilir? Müminler yalnız Allah'a güvensinler*” ayetinin mefhumuna vakıf olmuşlardır. Bu ayet, iki büyük savaşı özetlemektedir. Bedir Savaşı, Müslümanlar için büyük önem arz etmekteydi. İslam'ın tarih sahnesinden silinmesi söz

¹¹⁰ Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dini Kuran Dili*, (İstanbul, Bedir Yayınevi, 1993), 2/1218.

¹¹¹ Karagöz, “Tevekkül”, 656.

¹¹² Mustafa Çağrı, “Tevekkül”, DİA, 41/1-2.

¹¹³ Sinanoğlu, “İman”, DİA, 22/212-214.

¹¹⁴ Ebû Abdilazîz Kutbüddin Şah Veliyullah ed-Dihlevî (ö. 1176/1762), *İslam Düşünce Rehberi*, çev. Mehmet Erdoğan, (Ankara, 2003), 2/242.

¹¹⁵ Yusuf 12/18, 67, 83, 86-87.

¹¹⁶ Hacer Genç, “Zorlu Yaşam Olayları ve Dini Başa Çıkma Hz Eyüp, Hz Yusuf, Hz Yunus Örneği” (Eskişehir, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020), 34.

¹¹⁷ Çağrı, “Tevekkül”, DİA, 41/2.

konusuydu. Bu itibarla ayetlerde de belirtildiği üzere Allah Teâlâ bir avuç Müslümanı tam donanımlı kâfir ordusuna karşı meleklerle desteklemiştir. Bu gazve sırasında Müslümanlar, kendi güçleri nispetince sebeplere sarılmış, kalplerindeki kâmil imanla Allah'a tevekkül etmişlerdir.¹¹⁸ Ancak Sünnetullah gereği, ilahi müdahalenin her daim olması mümkün değildir. Bu hususun devam etmeyeceği, bu konuda alınması gereken tedbirler Kur'an-ı Kerim'de belirtilmiştir.¹¹⁹ İşte bu tedbirlerin göz ardı edilip, birlik beraberliğin dağıldığı anda hezimetin gelmesi kuşkusuzdur. Hemen akabinde gelen yardımsız bırakma manifestosu da bu sebeptir. O'nun yardımsız bırakması sonucu Müminler, Bedir'de olduğu gibi bir nusrete nail olamamıştır. Müminler, Allah'ın emir ve yasaklarına itaat ettiği ve yine yönlendirmiş olduğu tedbirlere sarıldığı takdirde, her türlü yardıma layık olacakları ifade edilmektedir. Netice olarak, kanun-ı ilahiyle muhatap olan kulun, sebeplere sarılarak tevekkül etmesi gerektiği emredilmektedir. Çünkü iman tevekkülü, tevekkül de ümit etmeyi gerektirir. Allah'a karşı ümitvar olmak, kulun durumu her ne olursa olsun, sonsuz kudret sahibinin koruması altında muhafaza olduğu düşüncesini aktive ederek, hayat memnuniyetini artırır.

İmtihanının sırrına ulaşmış müminlerin her daim bir diriliş içerisinde olması gerekmektedir. *“Müminler o kimselerdir ki, Allah'ın adı anıldığında yürekleri titrer, kendilerine Allah'ın ayetleri okunduğunda bu onların imanlarını arttırır. Onlar yalnızca Rablerine güvenirlir”*¹²⁰ ayeti de bu dirilişin mahiyetini aktarmaktadır. Dünya menfaatleri karşısında, kâmil imana haiz müminde bulunması gereken hasletler, ayette sırasıyla belirtilmiştir. Havf, haşyet ve tevekkül, imanın en temel unsurlarıdır. Bu bağlamda Gazzâlî'ye göre diğer tasavvufi kavramlarda olduğu gibi ilim, hâl ve amel tevekkülün özünü oluşturur. Ona göre tevekkülde temel unsur ilimdir. İlim temel, amel netice, hâl ise tevekkülün kendisidir.¹²¹ Temelde Rabbini bilen, karşılaştığı her bir burhanla imanını takviye eden kul, her işte de muvaffakiyetlerini Allah'tan bekler. Haiz olduğu ilim ve amel gereği, durumlarını Allah'a tefviz ederek, yalnızca O'na haşyet duyar ve O'ndan ümit eder. Bu şuur içinde, irade ederek çalışıp sebat eden mümin artık işin akıbetiyle ilgilenmez. *“De ki: Allah bize ne yazmışsa başımıza ancak o gelir, O bizim*

¹¹⁸ Komisyon, *Kuran Yolu*, 2/669-670.

¹¹⁹ Enfal 8/46-60.

¹²⁰ Enfal 8/2.

¹²¹ Gazzâlî, *İhya*, 4/240-253.

Mevla'mızdır. Müminler yalnız Allah'a güvenip dayansınlar"¹²² ayetinde buyrulduğu üzere akıbeti Rabbin takdirine bırakır. Akif'in dizelerinde geçtiği üzere;

“Ye's öyle bataklıktır ki: Düşersen boğulursun.

Ümmide sarıl sımsıkı, seyret ne olursun!"¹²³ Tevekkülün sağladığı ümit, insana çabasının karşılığını dünyada veya ahirette alacağını telkin eder ve harekete geçmesini sağlar. Aksi ise karamsarlığa sürükler.

1.2.3. Ümidi Dengeleyen Korkuyu İfade Eden Kavramlar

1.2.3.1. Havf (خوف)

Havfin; korkmak, kaygılanmak, endişe duymak, bir şeyden diğer başka bir nedenle korkmak¹²⁴ gibi sözlük anlamları bulunmaktadır. Hoşlanılmayan bir şeyin başa gelmesinden, istenilen bir şeyden mahrum olabilme kaygısı ve korkusu olarak tanımlamak mümkündür.¹²⁵ Recâ ve tama' kavramları, bir zanna veya bilgiye dayalı olarak bir şeyin meydana geleceğini ummak iken havf; zanna ya da bilgiye dayanan bir işaretten dolayı istenmeyen bir şeyin başa geleceğini beklemektir.¹²⁶ Kur'an-ı Kerim'de ve hadislerde havf kavramı, 'takva, işfak, vecel, veces, hüzün, ru'b, hazer, ra'v, hele' ve haşyet kelimeleriyle Türkçe'ye aynı veya yakın manalarda çevrilmektedir.¹²⁷ Bu kelimeler siyak sibaka göre ince farklarla, korku dürtüsü üzerine teknik anlamlar ifade etmektedir. Allah her bir kelimeyi bulunması gereken yere koymuştur. Hiçbiri rastgele seçilmemiştir. Her defasında farklı bir kavramın seçilmesi anlamın farklı olacağına işaret etmektedir.¹²⁸ Gazzâlî bu kavramı daha deruni bir mana ile "ileride kötü bir durumla karşılaşılacağı beklentisinin insanın ruhunda sebep olduğu elem ve huzursuzluk" olarak tanımlamaktadır.¹²⁹ Sufiler ise, kavramı Allah korkusu ve ahiret hayatıyla ilgili ağır

¹²² Tевbe 9/51.

¹²³ Ersoy, *Safahat*, 190.

¹²⁴ Ali İbn Muhammed, es- Seyyid eş-Şerîf Cürçânî (ö. 816/1413), *Ta'rifat* (İstanbul, Bahar Yayınları, 1997), 99.

¹²⁵ İbn Manzûr, "Havf", 9/99.

¹²⁶ İsfahânî, "Havf", 368.

¹²⁷ Uludağ, "Reca", DİA, 34/502.

¹²⁸ Ali Galip Gezgin, "Eş Anlamlılık Bağlamında Kuran'da Korku İfade Eden Kelimeler Üzerine Analitik Bir Değerlendirme", *İslami Araştırmalar Dergisi*, 16/1 (2003), 38-39.

¹²⁹ Gazzâlî, *İhya*, 4/286.

endişeler için kullanmışlardır.¹³⁰ Bu meyanda “*De ki: Ben Rabbime isyan edersem kesinlikle büyük bir günün azabına uğrayacağımdan korkarım*”¹³¹ ayeti havfın hem günah işleme endişesini hem de uhrevi ceza korkusunu anlatmaktadır.

Fıtrat itibari ile sahip olunan korku yalnızca Yaratıcı’ya karşı olduğunda kul, hareketlerinde imani ölçüleri esas almaktadır. Zira şartlar ne olursa olsun bu doğrultuda kaldığı takdirde zorlukların aşılabacağına dair ümit canlı tutulur. “*Bakın, bu şeytan ancak kendi yandaşlarını korkutur. Mümin iseniz onlardan korkmayın, benden korkun*”¹³² ayeti iman doğrultusunda korkuyu doğru yönetmenin önemine işaret etmektedir. Ayet, Bedr-i Sügra olarak anılan gazve hakkında nazil olmuştur. Uhud Savaşı sonrası Ebû Süfyân ile İslam ordusu bir sene sonra Bedir’de yeniden karşılaşmak üzere ayrılmışlardı. Anlaştıkları zaman geldiğinde, Ebû Süfyân ve askerleri yola çıkarak, Merru’z-Zahran denilen mevkiye vardı. Ancak burada Ebû Süfyân’ın gönlüne bir korku düşünce geri dönmeye karar verdi. Hasmına durumu belli etmemek adına, yolda karşılaştığı Nüaym ibni Mes’ûd ile Medine’ye giderek onları korkutması ve bu seferden vazgeçmeleri gerektiğine dair antlaşma yaptı. Ancak Nüaym’ın yaptığı telkinler boşa çıkmış, Resulullah ve beraberindeki yetmiş sahabe yola çıkmışlardı. İrade eğitiminde doğru yönetilmiş duygu kontrolü, ümit ettikleri başarı için bu çıkışı kolaylaştırmıştır. Belirlenen mekâna geldiklerinde müşriklerden kimseyi göremediler ve her yıl burada kurulmakta olan pazarda ticaret yaparak, kârlı bir şekilde Medine’ye döndüler.¹³³ Ayette şeytan olarak nitelenen Nüaym’ın da yalnızca kendi dostlarını korkutabileceği, herkesin şahit olduğu bu tecrübe üzerinden ispat edilmiştir. Bu türlü bir korkuya ancak müşrikler ve kalplerine imanı yerleştirememiş, maraz sahibi insanlar kapılır. Kâmil müminler, dünyada başlarına gelebilecek senaryolar üzerinden yüreklerine kaygı yüklenilmesine müsaade etmez. Hemen akabinde aynı kavram üzerinden hitaba devam edilmesi ise ihtar mahiyetindedir. Çünkü Allah’a iman eden kişi ancak emredilen hususa riayet etmediği takdirde hem dünya hem ahiret mutluluğuna erişemeyeceğinden kaygılanmalıdır.

¹³⁰ Muhammed Ali b. Ali et-Tehânevî (ö. 1158/1745), *Keşşâf İstilahâti'l-Funûn*, (Beyrut, Mktebetu Lübnan, 1996), 1/463.

¹³¹ En’âm 6/15.

¹³² Âl-i İmrân 3/175.

¹³³ Yazır, *Hak Dini*, 2/1232.

Nitekim Allah ve Resulünün buyruklarına tâbi olan ashap, bu gazveden dünya ve ahiret sermayelerinin kazancını elde ederek dönmüştür.

Ahiret bilinciyle sorumluluklarını yerine getirmek, kişinin hesap günü hoşlanmayacağı şeylerle karşılaşmasına engel olur. Şükran duyguları içinde saygıyla Rablerinden korkanlar, bu şuurla hareket eden kâmil müminlerdir. Bu sebeple “*Rabbinin huzurundan korkan kimse için çifte cennet vardır*”¹³⁴ ayetinde ifade edildiği gibi onlar için Allah Teâlâ iki cennet müjdelemektedir.

Havf ve recâ birbiriyle yakından ilgili iki kavramdır. Birbirinden bağımsız olması düşünülemeyen kavramlar, bir bütünü iki parçası gibidir. Her iki kavramın birbirinin tamamlayıcısı nitelikte olduğunu, “Hz. Peygamber (sav) ölüm döşeğinde olan bir genci ziyaret etti ve ona ‘Kendini nasıl buluyorsun?’ diye sordu. O da ‘Ey Allah’ın Resülü! Vallahi, ben Allah’ın rahmetini ümit ediyorum, ama günahlarımdan da korkuyorum.’ cevabını verdi. Bunun üzerine Hz. Peygamber (sav), ‘Böyle bir konumda olan kulun kalbinde iki husus birlikte yer almışsa, muhakkak ki Allah, ona ümit ettiği şeyi verir, korktuğu şeyden de emin kılar.’ buyurdu”¹³⁵ hadisi işaret etmektedir. Allah’ın rahmeti ve ahiret inancından ümitvar olmak hem imandan beslenir hem de imanı destekler.¹³⁶ İnsanın ölümünün yaklaştığı son zamanlarda, kalpteki imanla denge hâlini koruması, hayatı boyunca yaşamış olduğu çizginin emaresi olarak mevcut ölüm korkusunu azaltmaktadır. Çünkü ümit, insanın fitraten sahip olduğu bir duygudur. İnsanın birikimleri bu duyguyu ya güçlendirir ya da zayıflatır. Aynı şekilde insan fitratı, korkudan da azade değildir. Bu korkuyla birlikte ümit, boş bir kuruntu olmaktan çıkmaktadır. Ölüm ve ölüm sonrası hayat ve hesabı, insanın ümit duygusunu en canlı tutan motivasyondur. Ahireti tasdik ederek, sevap ve ödül beklentisi içerisinde olan kul, yalın bir ümitlilik hâlinde soyutlanarak bilfiil harekete geçmektedir. Ümit edilenlere ulaşabilmek için ilahi emirler doğrultusunda buyruklar yerine getirilir. Nihayetinde ise Allah huzurunda günahlarının farkında, acziyetini bilen ve iman disiplininin de yaşayan bir kul olarak, dünyadaki ümitlerini ahirete taşıyabilme inancına sahip olmaktadır.

¹³⁴ Rahmân 55/46.

¹³⁵ Tirmizî, “Cenaiz”, 11; Nesai “Zühd”, 31.

¹³⁶ Abdurrahman Kasapoğlu, “Kur’ân’da Ümit-İman İlişkisi”, *İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, 8/18 (2007), 176.

Böylelikle günahlara dalmış ve affedilmeyeceğini düşünenler için de tedavi edici bir özelliğe haiz olur. Hadis-i şerifte dinî tecrübesinde denge hâlini sağlayan bu gencin kazanımını müjdelemiştir.

1.2.3.2. Rehbet (رهب)

Sözlükte; korkma, endişe etme, çekinme, sakınma ve tedirginlikle karışık dehşetli korku¹³⁷, kötülükten kaçmak ve gûnahtan uzaklaşıp iyiliğe yönelmek¹³⁸ gibi anlamlara gelmektedir. Kur'an-ı Kerim'de *“Onların kalplerinde size karşı duydukları korku, Allah'a karşı duydukları korkudan daha baskındır”*¹³⁹ Yine *“Korkudan açılıp savrulan kollarını normal konuma getir”*¹⁴⁰ ayetlerinde olduğu üzere korkuyu ifade etmektedir. Aynı kökten türeyen ruhbanlık ise, aşırı korkudan dolayı ibadet etmede de aşırı gitmek demektir. Kur'an-ı Kerim'de *“Kendilerinin icat ettikleri ruhbanlığa gelince, biz onlara bunu emretmemiştik”*¹⁴¹ diyerek buna işaret etmektedir. Sufiler, rehbeti recânın neticesi ve semeresi olarak değerlendirmektedir. Muhyiddin İbnü'l-Arabî rehbet konusunda insanları üç kısımda tanımlamaktadır. Birinci grup, Allah'ın masiyet içerisinde olanlar ve kötülük yapanlarla ilgili vaidlerinin gerçekleşmesinden, ikinci grup, haklarındaki ilahi hüküm ve ilmin tersine döneceğinden¹⁴², üçüncü grup ise ezelde olumsuz bir hükme sahip olma ihtimalinden ve bunun değişmeyecek olmasından¹⁴³ korkar.¹⁴⁴ İnsan psikolojisi için denge çok önemli bir husustur. Zira insanın gelecek ile beklentilerini karşılama tutunması gereken yol ümit ve korku duyguları üzerinde oluşturduğu dengeye bağlıdır. Denge oluşmadığı takdirde, ümitsiz korku karamsarlığa sebep olabilirken, korkusuz ümit ise rehavete düşürebilmektedir. Bu sebeple Allah Teala, sorumlulukların korku saikiyle yapılması gerektiğine işaret etmektedir. *“Musa'nın öfkesi yatışınca levhaları aldı. Onlardaki yazılarda, Rablerinden korkanlar için hidayet ve*

¹³⁷ İsfahânî, “Rehbet”, 442.

¹³⁸ Fikret Karaman, “Korku, Ümit ve Ye'sin Mümin Üzerindeki Etkisi”, *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 4/2 (Güz 2013), 12.

¹³⁹ Haşr 59/13.

¹⁴⁰ Kasas 28/32.

¹⁴¹ Hadid 57/27.

¹⁴² Ra'd 13/39.

¹⁴³ Kaf 50/29.

¹⁴⁴ Muhyiddin İbnü'l-Arabî (ö. 638/1240), *el-Fütûhât'ul- Mekkiyye*, çev. Ekrem Demirli, (İstanbul, Litera Yayıncılık, 2007), 9/340.

*rahmet (hükümleri) vardı.*¹⁴⁵ Kırılan nüshalarda bulunan hidayet ve rahmetin, Rablerinden korkanlar için olduğu buyrulmaktadır. Korkanlardan maksat, Allah için masiyetten korkarak O'na iman edip buyruklarıyla amel edenlerdir. Yazılı olan emirler, herkes için değil, korku saikiyle Rablerine karşı görevlerini hakkıyla yerine getirmeye çalışan kullar için dünya ve ahiret huzuruna götüren bir kaynak olmaktadır.

Rehbet ibadete yönlendiren bir korku olmakla birlikte sakındırmayı da ifade etmektedir. *“Ey İsrailoğulları! Size verdiğim nimetimi hatırlayın, bana verdiğiniz sözü yerine getirin ki ben de size vaad ettiklerimi vereyim. Asıl bana itaatsizlikten sakının*¹⁴⁶ ayeti menfi davranışlardan uzak tutmayı sağlayarak korkmaya yönlendirmektedir. Kul bu korku ile Allah'ın yasakladığı sınırlara yaklaşmayarak, karşılığında verilen sözün ümidiyle kuvvetli bir ruh haline sahip olabilmektedir.

1.2.3.3. Haşyet (خشي)

Mutlak boyun eğmek, korku ve saygıyla Allah'a yönelmek gibi sözlük manaları bulunmaktadır.¹⁴⁷ Dinî terim olarak; kulun işlediği günahlar sebebiyle Allah'ın gazabının kendinde hüküm bulacağı düşüncesiyle kalbinde duyduğu endişedir.¹⁴⁸ Aynı zamanda Allah'ın rızasına nail olacak amelleri hoşnutluk ve saygı çerçevesi içerisinde yerine getirmektir. Râgıb el- İsfahânî, haşyeti “Çoğu zaman bilinçli olarak duyulan, saygıyla karışık sevginin yoğurduğu bir korku hâli” diye tanımlamaktadır.¹⁴⁹ Haşyet kavramı havf duygusundan daha özel bir anlama sahiptir. Havf, hoşlanılmayan bir şeyin başa gelmesinden, istenilen bir şeyden mahrum olabilme kaygısı ve korkusudur. Bu duygunun harekete geçirmesiyle buyruklara tâbi olarak emirlere riayet edilip, günahlardan sakınılır. Haşyet ise bilinçli olarak duyulan, saygıyla karışık sevginin yoğurduğu bir korku hâlidir. Fîrûzâbâdî, iki kavram arasındaki inceliği “Havf duygusu sahibini kaçma, uzaklaşma ve terk etmeye yöneltir. Haşyet sahibi ise, çareyi ilmine sarılmakta bulur. Onların durumu, tıp hakkında hiç bilgi sahibi olmayanla mahir bir doktorun durumu gibidir. Birincisi perhiz ve yemekten kaçınmaya çalışırken, doktor olan ise bilgisiyle elde ettiği ilaçlarla

¹⁴⁵ A'raf 7/154.

¹⁴⁶ Bakara 2/40.

¹⁴⁷ İbn-i Manzûr, “Haşyet”, 14/228-229.

¹⁴⁸ Mustafa Kara, “Havf”, DİA, 16/529.

¹⁴⁹ İsfahânî, “Haşyet”, 342.

tedavi uygular”¹⁵⁰ ifadeleriyle açıklamaktadır. Askerî de, iki kavramın farkına değinirken, “havfin çirkinlikle ya da çirkinliği terkle ilgili olduğunu, haşyetin ise, sevilmeyen şeylerin kendisinden değil, onlara sebep ve kaynak olan varlıklardan korkmak” olduğunu söyleyerek, haşyetin havfdan daha özel olduğunu ifade etmiştir.¹⁵¹ Bu sebeple, “*Kulları içinden ancak alimler, Allah’tan gereğince korkarlar*”¹⁵² ayetinde havftan daha derin bir saygıya sahip âlimler övülmektedir. Haşyet kavramının geçtiği, “*Gönlünde Allah korkusu taşıyarak koşup sana geleni umursamıyorsun!*”¹⁵³ “*Onlardan korkmayın, benden korkun*”¹⁵⁴ ayetlerinde de ilahi tecellinin aşk ve heyecan olarak gönüllerde yer etmesi gerektiğine vurgu yapılmıştır. Elmalılı kavramın anlam zenginliğine “Haşyet, mutlak ürküntüden ibaret bir korku değil, muhabbet ve ta’zim ile beraber olan saygılı bir korkudur. Taatte hüsn-i mutlaka lâıyk ihsana yaklaştıracak yüksek bir aşk heyecanı uyandıran güzel bir halet-i ruhiyedir” sözleri ile işaret etmiştir.¹⁵⁵

Mükevvinat üzerine elde edilen bilgi, kalplerde haşyeti meydana getirir. Haşyette, ilim sahibini tevhid ile takdis etme çabasına sevk eder. Bu suretle bilgiyi değerli yapan, haşyet sahibi kimseler tarafından derinlemesine bir araştırmanın sonucu olarak, kâinatın mükemmel düzeninin ve ardındaki yegâne gücün idrakidir. Bir kimsenin âlim olarak nitelendirilebilmesi, ona karşı saygıyla beraber bir korku içerisinde olmasını da gerektirmektedir. Bu sebeptir ki Elmalılı, “Allah saygısını müstemirren duyup da Peygamberin inzarından müstefid olacak ve binaenaleyh temizlenip korunacak olanlar Allah’ı celal-ü cemaliyle sıfat-ı kemaliyle bilen ilim ehlidir. Çünkü bir şey hakkında saygı onun şanına olan bilgi ve bilginin derecesiyle mütenasip olur” sözleriyle bu gerçekliğe işaret etmiştir. Kulun boş bir ümide bağlanıp, sadece Rabbin rahmet nazarına yönelip aziz, dilediğini yapan, kahreden sıfatlarını bilmemesi insanı her yanlışa yönlendirebilmektedir. Kul Rabbini ne kadar iyi tanırrsa saygısı ve duyarlılığı o denli artar. Saygı ne kadar yüksek olursa lütf-u ilahiye olan ümit de o nispette artar.

¹⁵⁰ Fîrûzâbâdî, *Kâmûsu’l-Muhît*, 2/546.

¹⁵¹ Askerî, Ebû Hilal el-Hasen b. Abdillâh b. Sehl, *el-Furûk fi’l-Luga*, Thk. Lecnetu İhyai’t-Turasi’l-Arabiyyi (Beyrut, Mensurati Dari’l-Afaki’l-Cedide, 1983), 236.

¹⁵² Fâtır 35/28.

¹⁵³ Abese 81/ 8-10.

¹⁵⁴ Bakara 2/150.

¹⁵⁵ Yazır, *Hak Dini*, 5/3991.

Kulun ilmi nispetinde göstermiş olduğu saygının nihayetide rıza makamıdır. “Allah onlardan razı olmuş, onlar da Allah’tan razı olmuşlardır. İşte bu, Rabbini sayıp O’ndan korkanlar içindir.”¹⁵⁶ Beyyine suresinde, Hak Peygamberinden yüz çeviren Ehl-i kitap ve müşriklere ağır bir karşılık yüklenirken, muvahhid olarak, salih amellerde bulunan kullar için yüce bir makam tahsis edilmiştir. Makamların en yücesi olarak nitelendirilen rıza makamının sahipleri, Allah’a karşı beslenen derin saygı ve korku gereği haşyet kavramıyla nitelendirilmişlerdir. Yani bu muvaffakiyetin yegâne sebebi, tâzim ile sevgi neticesindeki saygı manasında olan korkudur. İmam Râzî, bu ayet ile Fâtır suresi yirmi sekizinci ayeti mûlahaza ederek, meleklerin vasfı¹⁵⁷ olarak da belirtilen haşyet kavramının ilmin ve ulemanın faziletine bir delil olacağını söylemiştir.¹⁵⁸ “Kim Allah’tan haşyet duyarsa, o alimdir”¹⁵⁹ hadis-i şerifi de aynı minvalde haşyeti ilimle irtibatlandırmıştır. Rıdvan ile müjdelenenler ancak hakkıyla bilip, gereği gibi saygı gösterip, mükellefiyetliklerini hakkıyla yerine getirenlerdir. Peygamberlerin haşyet sahibi olmasındaki temel sebep de budur.¹⁶⁰ Nitekim Hz. Peygamber (sav), “Allah’ı en iyi tanıyanız Allah’tan en çok korkanınızdır. Ben ise O’ndan en çok korkanınızım,”¹⁶¹ buyurmuştur. Yaptıklarını kontrol altında tutması için iman eden kulun, sorumluluklarını yerine getirmediğinde korkması gereken tek mercinin Allah Teâlâ olduğu “İnanıyorsanız, yalnızca benden korkun.”¹⁶² ayetiyle bildirilmektedir.

İstikamet üzere kalmak isteyenler için, yol güzergâhını belirleyen temel unsur havf hâlidir. Haşyet ise Allah Teâlâ’nın sıfatlarına vakıf ilim sahibinin kalbinde beliren ruh hâlidir. Cürcânî, bu durumu, “Haşyet, gelecek zamanda kötü bir şeyin olacağını beklemek veya ummak sebebiyle kalbin acı duymasıdır. Bu acı bazen kulun kendi içindeki gizliliklerden (kendi işlediği günahlardan, Allah’ın yasaklarını ihlal etmesi sebebiyle) hissedilir. Kimi kez de Allah’ın celal ve heybetini bilmek sebebiyle olur. Peygamberlerin haşyeti bu kabildendir”¹⁶³ ifadeleriyle açıklamaktadır. Nitekim insan bu

¹⁵⁶ Beyyine 98/8.

¹⁵⁷ Müminun 23/57.

¹⁵⁸ Râzî, *Mefatihü'l-Ğayb*, 16/280.

¹⁵⁹ Dârimî, “Mukaddime”, 32.

¹⁶⁰ Yazır, *Hak Dini*, 8/6004.

¹⁶¹ Müslim, “Nikâh”, 5.

¹⁶² Âl-i İmrân 3/135.

¹⁶³ Cürcânî, *Ta’rifat*, 97.

doğrultuda ilahi kurtuluşu ümit etmeye devam edebilmektedir. Toplum içerisinde her türlü baskıya mazur kalarak tebliğ görevinde bulunan peygamberleri sebat ettiren, hoşlanılmayan şeylere karşı duyulan korkunun ötesinde buna sebep ve kaynak olan varlığa dair olan bilginin getirdiği ümit duygusudur. Böylelikle kul amellerinin zayı olmayacağı ümidi içerisinde motivasyonu sağlar.

Kavram aynı zamanda tebliğ vazifesinde nasıl hareket edilmesi gerektiğine de işaret etmektedir. “*Onun için öğüt ver, eğer öğüt fayda verirse. Saygısı olan öğüt alacaktır*”¹⁶⁴ ayeti irşat edilirken bireyin uygun bir duygu durumuna haiz olması gerektiğini vurgulamaktadır. Öğüt vermek, ilk aşamada muhatap kim olursa olsun gerekli olan bir vazifedir. Sonrasında muhatabın durumuna göre, öğüt verme işlemi devam etmektedir. Resulullah’ın (sav) asıl itibarıyla görevi tebliğ ve irşatta bulunmak olduğuna göre bahsi geçen ayet, te’kid için nazil olmuştur. Muhatabın kavrama durumuna göre, edebi sanatın tüm inceliklerinin icra edildiği bir vaaz, az çok fayda vermektedir. Burada, dikkat çekilen bir diğer husus ise, şart edatıyla birlikte çevirdiğimiz şekliyle verilen manadır. Bu cümleyi “Öğüt muhakkak fayda verir” şeklinde çevirmekte mümkündür. Eğer fayda verirse cümlesiyle irşat görevini yürütenlere yönelik bir sınırlandırma başlamaktadır. Zira Peygamber Efendimiz (sav) vazifelendirilmiş olduğu irşat görevine çok fazla cefaya sabrederek, yılmadan devam etmiştir. Ancak Şuara suresinden¹⁶⁵ de anlaşılacağı üzere, peygamberin görevi zorla iman ettirmek değil, sadece tebliğ yapmaktır.¹⁶⁶ Aksi hem imtihanın hakikatine aykırıdır hem de menfaatleri gereği her türlü yolla yapılan nasihatler, kâfirler nazarında günahın artmasına sebebiyet vermektedir. Bu sebeple ayeti, kapsam daraltılarak zikirden yüz çevirenden yüz çevrilmesi gerektiği yönünde ruhsat kabilinde değerlendirmek mümkündür. Fayda zarar doğrultusunda bakıldığında, zararın daha çok olduğu müşahede ediliyorsa, tebliğ görevinin bir vücutiyeti bulunmamaktadır. Çoğunluk bir nebze öğütten faydalanmış olsa bile, hakikati yine ancak edindikleri ilim mucibince Rablerine karşı saygı duyanlar görebilmektedir

¹⁶⁴ A’lâ 87/9; Yazır, *Hak Dini*, 7/5762-5763.

¹⁶⁵ Şuara 26/3.

¹⁶⁶ Komisyon, *Kur’an Yolu*, 4/144.

1.2.3.4. Takva (وقي)

Vikaye masterından türemiş olan kavram, kök olarak; bir şeyi, onu rahatsız edecek ve ona zarar verecek şeylerden korumak demektir.¹⁶⁷ Sözlükte, kuvvetli bir himayeye girerek korunmak, sakınmak, kendini muhafaza altına almak, tedbirini alarak korunma¹⁶⁸ bunun gereği olarak korkmak anlamlarına gelmektedir.¹⁶⁹ Takva ise, insanın kendi canını korkulan şeylerden korumasıdır. Hz.Ömer, Übeyy b. Kab'a 'takva'nın ne olduğunu sormuş, Übeyy b. Kab da: "Sen hiç dikenli yola girdin mi?" diye bir soruyla karşılık vermiş. "Girdim" cevabını verince, ne yaptığını sormuş. Hz. Ömer, "Paçalarımı sıvadım ve kendimi korudum" dediğinde Übeyy b. Kab, işte bu tedbirin 'takva'nın manası olduğunu söylemiştir. Dini terim olarak, insanın kendini günahlarından sakındırmasıdır. Yani, kötülük ve zarar gelen her şeye karşı ilahi korumayı talep etmektir Sakıncalı olan şeylerden uzak durması gerektiği gibi, birtakım helalleri de terk etmesi beklenmektedir.¹⁷⁰ Bu suretle Allah Teala'nın gazabından korunmayı ifade eden kavram Kur'an-ı Kerim'de iki yüz kadar ayette geçmektedir. İçteki imanın dıştaki delili olan takva, dinin ruhunu oluşturmaktadır.¹⁷¹ Müfessirler tarafından fiilin köküyle bağlantılı olarak, korku anlamına binaen verilen mana, korkunç bir şeyden çekinmeyi değil de "Allah'ın hükümlerine saygı göstermek şüphe yok ki kalplerdeki takvadandır."¹⁷² ayetinden de anlaşılacağı üzere, seven birinin sevdiğini üzmetten çekinmesini, yaratana karşı saygı ve sorumluluk bilincini ifade eder.¹⁷³ Allah Teâlâ'nın rahmetine mazhar olma ümidiyle müttaki, haramdan uzak durduğu gibi, birtakım helallerle de arasına mesafe koymaktadır. Bu korkunun sağlamış olduğu istikamet böylelikle insanı Allah'ın rahmetinden ümitsizliğe düşürmediği gibi günah ve kötülöklere dalmasını da engellemektedir. Bu doğrultuda Elmalılı'nın, "İnsan muhtaç olduğu herhangi bir şeyin, bir lokma ekmeğın, bir yudum suyun yokluğundaki fecaati düşünmeli, bastığı yerin nizamı bozulup çalkalanmaya başlamasındaki dehşetin şiddetini hesap etmeli de her çeşit bozgunculuktan sakınmalıdır. Böyle yapınız ve hem kaygı hem ümit halinde Rabbinize

¹⁶⁷ İsfahânî, "Takva", 1176.

¹⁶⁸ Cürcânî, *Ta'rifat*, 129

¹⁶⁹ İbn Manzûr, "Takva", 15/379.

¹⁷⁰ İsfahânî, "Takva", 1176.

¹⁷¹ Gözel, "Kur'an'da Havf Kavramı", 15.

¹⁷² Hac 22/37.

¹⁷³ Râzî, *Mefatihü'l-Ğayb*, 14/400.

dua ediniz. Çünkü Allah hem celal sahibi hem de ikram sahibidir”¹⁷⁴ ifadeleri için akıbetini düşünerek hareket etmenin önemini göstermektedir. Takva sahibi kul, öncelikle mükellefiyetlerini yerine getirmeli, akabinde hareketlerinin muhasebesini yapmalıdır. Bu muhasebe güçlü bir yakarış ve rahmete nail olacağına dair kuvvetli bir ümit duygusu ile bütünleşmelidir ki insan tüm benliği ile Allah’a yönelip, O’nun dışındaki her şeyden uzaklaşabilsin. Nitekim müttaki kul bu sayede nail olmadığı nimet konusunda tevekküle riayet eder, nail olduğu nimet konusunda rıza halini muhafaza eder, elden kaçırdığı şeyler hususunda sabır gösterir.¹⁷⁵ Edinmiş olduğu bu hasletler de çaresizlik karşısında ümidini koruyarak bilinçli bir başa çıkma gerçekleştirmesini sağlar.

1.2.3.5. Veces (وجس)

Kelime manası olarak; gizli ses, gizli korku manalarına gelen kavram, insanın aklına ve hatrına ilk gelen şeyden sonra nefsinde meydana gelen korku halidir. Endişe verecek bir durumdan, bir şeyin işitilmesinden veya herhangi bir sebepten dolayı hissedilen aşırı korku, irkilme ve yadırgamadır. Kavram, olan bir durumdan değil de olabilecek bir olayın kaygısı sebebiyle korkma ve korkuyu gizleme anlamlarını içermektedir.¹⁷⁶ Tefecese kalıbında geldiğinde ise, kulak kabartıp işitmeye çalışmak, kaygı, tasa, keder anlamlarına gelmektedir.¹⁷⁷ Kur’an- Kerim’de üç yerde geçmektedir. Üçünde de korku manasına gelmektedir. Hz. İbrahim herhangi bir durum olmamasına rağmen misafirlerin yemeğe el uzatmamasından bir gariplik olduğunu sezerek, korkuya kapılmıştır. “*Ona el uzatmadıklarını görünce, onları yadırgadı ve onlardan dolayı içine bir korku düştü. “Korkma! Biz Lût kavmine gönderildik”¹⁷⁸ dediler*” ayeti ile aynı bağlamda geçen “*Durumlarından dolayı biraz kaygılandı. “Korkma” dediler ve ona derin bilgi sahibi olacak bir oğul müjdesi verdiler*”¹⁷⁹ ayetinde Hz. İbrahim’in korkusu ve misafirler tarafından korkmamasına yönelik telkinler geçmektedir. Tefsirlerde Hz. İbrahim’i şüphelenmeye yönlendiren iki husustan bahsedilmektedir. Dönemin adetlerine göre misafirin yememesini hasımlık olarak değerlendirmiş olabilir ya da melek

¹⁷⁴ Yazır, *Hak Dini*, 3/2196.

¹⁷⁵ Gözel, “Kur’an’da Havf Kavramı”, 16.

¹⁷⁶ İbn Manzûr, ‘Veces’, 6/258; Fîrûzâbâdî, ‘Veces’, 2/125.

¹⁷⁷ İsfahânî, ‘Veces’, 1135.

¹⁷⁸ Hud 11/70.

¹⁷⁹ Zariyat 51/28.

olduklarını anlayarak azap etmek üzere geldiklerini düşünmüş ve korkmuştur.¹⁸⁰ “O “Hayır, siz atın” dedi. Bir de baktı ki, onların ipleri ve sopaları yaptıkları sihirden ötürü kendisine doğru akıp geliyor gibi görünüyor! Mûsâ birden içinde bir korku duydu”¹⁸¹ ayetinde ise Hz. Musa’nın burada hissetmiş olduğu korku sihirbazların gösterisi sebebiyle oluşmamıştır. Asıl sebep, insanların bir an için bu gösteriye kapılacak olmalarından kaynaklanan bir endişedir. Kavramın geçtiği üç ayette de bir öngörünün bu korkuyu oluşturduğu anlaşılmaktadır. İnananlar da zaman zaman bu şekilde korkuya sebep olan sezgileri ile karşı karşıya kalmaktadır. Bu durumda kontrolü kaybetmemek ve şartların değişeceğine dair ümitleri korumak gerekmektedir. Nitekim, ayetlerin devamında gelen telkinlerin üçü de müjdeleyici nitelikte olmuştur.

1.2.3.6. Vecel (وجل)

Vecel, korkuyu hissetme, duyma anlamlarına gelmektedir.¹⁸² Başa gelebilecek olan menfi durumların kalbe yüklemiş olduğu kaygı ve ürperme halidir. “Verdiklerini, Rablerine dönecekleri inancından dolayı kalpleri ürpererek verenler”¹⁸³ ayeti ile Allah’ın adı anıldığında yürekleri titrer¹⁸⁴ ayeti kalpteki ürpertinin Allah korkusundan olduğunu ifade etmektedir. Müminler, bu korku ile huzuruna çıkacağını bildikleri Allah karşısında devamlı olarak aciz kaldıklarını, amellerinin karşılık bulup bulamayacağı endişesini hatırd tutarlar. Bu sebeple kalpleri iç huzuru yakalayamamaktadır. Bu bağlamda iç huzursuzluğunu yansıması sebebiyle anlam olarak ‘itmi’nan’ karşıtı olan havf kavramından farklılık arz etmektedir.¹⁸⁵ Kudret sahibi Yüce Allah karşısında insanın bu duyguyu yaşaması önemli bir yaptırımdır. Kulu her daim istikamette tutmakla, amellerini yeterli görmemeye ve her defasında en güzelini yapmaya teşvik etmektedir. Bu doğrultuda hareket edilmesini sağlayan en etkili duygu da Rahim olan Allah’ın mağfiretini ümit etmektir.

¹⁸⁰ Neseî, *Medârik*, 3/376.

¹⁸¹ Taha 20/67.

¹⁸² İsfahânî, ‘Vecel’, 1136.

¹⁸³ Müminun 23/60.

¹⁸⁴ Enfâl 8/2.

¹⁸⁵ Askerî, “*el Furûk fi’l-Luga*”, 360.

1.2.3.7. İşfak (شفق)

Korku, korku ile karışık inayet, çekinmek, acımak, endişelenmek¹⁸⁶ manalarıyla beraber şefkat ve merhamet anlamları da bulunmaktadır. Şefkat gösteren kişi, şefkat gösterilene sever ve başına gelecek olanlardan endişe duyar.¹⁸⁷ Bu sebeple Askeri, kelimeyi kalbin zaafi olarak tanımlamıştır. Yani bir annenin çocuğuna göstermiş olduğu şefkat ve incelik gibidir. Bu yönüyle havf ve haşyet kavramlarından farklı olduğunu ifade etmektedir.¹⁸⁸ Kavramda ümit ve endişe aynı anda bulunmaktadır.¹⁸⁹ Bu anlamda “*Rablerinin azametinden korkup titreyenler*”¹⁹⁰ ayeti şefkat beklentisinin müminler için olduğu öne çıkmaktadır. Râzi, kavramı haşyet’in en üst derecesi olarak görmekte ve müşfik kimsenin dünyada Allah’ın gazabından, ahirette ise azabından çok korkup böylece günahlardan olabildiğince sakınacağını belirtmektedir.¹⁹¹ Kafirler için ise havf manasında “*Zalimlerin yaptıklarından ötürü korkuya kapıldıklarını göreceksin; ama bu mutlaka başlarına gelecek*”¹⁹² ayetinde ifade edildiği gibi şefkat olmaksızın safi bir endişe kastedilmektedir.

1.2.3.8. Rav’a (وع)

Kalbe gelen korku,¹⁹³ iç endişe, korku¹⁹⁴ anlamlarına gelmektedir. Kur’an-ı Kerim’de yalnızca “*İbrâhim’in korkusu geçip kendisine müjde de gelince Lût kavmi hakkında bizimle tartışmaya başladı*”¹⁹⁵ ayetinde geçmektedir. Ayette, Hz. İbrahim’in eve gelen misafirlerini yadırgaması sebebiyle kalbinde gizlemiş olduğu bir kaygıdan bahsedilmektedir. Ancak melekler konusunda tedirginliği gidip, müjdeyi alınca bu korku

¹⁸⁶ İbn Manzûr, “İşfak”, 10/180.

¹⁸⁷ İşfahânî, “İşfak”, 718.

¹⁸⁸ Askerî, *el Furûk fi’l-Luga*, 358.

¹⁸⁹ İbn Kayyim el-Cevziyye (ö. 751/1350), *Medâricü’s-sâlikîn*, Thk. Muhammed Reşit Rıza, (Mısır, 1331), 1/293.

¹⁹⁰ Mü’minûn 23/57.

¹⁹¹ Râzi, *Mefatihü’l-Ğayb*, 12/105.

¹⁹² Şura 42/22.

¹⁹³ İşfahânî, “Rav’a”, 450.

¹⁹⁴ Nesefî, *Medârik*, 2/73; Râzi, *Mefatihü’l-Ğayb*, 9/238.

¹⁹⁵ Hud 11/74.

geçmiştir. Bu bağlamda sürekli bir kaygı olduğu söylenmez. Ani olaylar karşısında gelişip, sonra kaybolan bir kaygı halidir.¹⁹⁶

1.2.3.9. Rû'b (رعب)

Mutlak korku anlamında,¹⁹⁷ kalbin korkuyla dolması¹⁹⁸, aşırı korku sebebiyle kesilivermesi, başka bir işe kalkışacak gücün bulunmamasıdır.¹⁹⁹ Kur'an-ı Kerim'de beş yerde geçmektedir. Bunların dördünde²⁰⁰, "*Kâfirlerin kalplerine korku salacağız. Çünkü onlar, hakkında Allah'ın hiçbir delil indirmediği şeyi O'na ortak koştular*"²⁰¹ ayetinde belirtildiği gibi İslam düşmanlarının yüreklerine şirk koşmaları sebebiyle mutlak korku verildiğinden bahsedilmektedir. Onlar kalplerindeki bu korku sebebiyle müslümanlar karşısında bir netice alamamışlardır. Allah Teala kalplerine şirk bulaştırarak zulmedenlerin, umduklarına ulaşabilmesini sağlayacak dirençlerini, kalplerine korku yerleştirmek suretiyle kırmaktadır.²⁰² Böylelikle müminlere iman, yaşam direnci ve ümit etmenin sağlamış olduğu motivasyonu, kafirlerin kalplerinde sonradan yaratılan ve onların hareketini kısıtlayan korku üzerinden sağlamaktadır. Kehf suresinde ise Allah'ın mağara ehline vermiş olduğu heybet sebebiyle kalpleri dolduran bir korku olarak geçmektedir.²⁰³

1.2.3.10. Feza (فزع)

Korku veren bir durum sebebiyle insanda oluşan irkilme, büzülme, korkunun en büyüğü,²⁰⁴ korkudan yardım dilemek, başına gelebileceğini tahmin ederek korkmak anlamlarına gelmektedir.²⁰⁵ Şiddetli korku manasında olduğu için haşyet gibi Allah'a karşı saygı manasında kullanılmamaktadır. Kur'an-ı Kerim'de altı ayette geçmektedir. Diğer korku ifade eden kelimelerden farklı olarak insanı paniğe düşürerek kaçmasına

¹⁹⁶ Sibel Kaya, "Havf (Kaygı) ve Reça (Ümit) Kavramlarının Semantik ve Teolojik Tahlili", (Ankara, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2012), 56.

¹⁹⁷ Yazır, *Hak Dini*, 4/3238.

¹⁹⁸ Yazır, *Hak Dini*, 2/1198.

¹⁹⁹ İsfahânî, "Rû'b", 431.

²⁰⁰ Enfâl 8/12, Ahzap 33/26, Haşr 59/2.

²⁰¹ Âl-i İmran 3/151.

²⁰² Komisyon, *Kuran Yolu*, 1/689-690.

²⁰³ Neseffî, *Medârik*, 2/291.

²⁰⁴ İsfahânî, "Feza", 794.

²⁰⁵ İbn Manzûr, "Feza", 8/251.

sebeup olan bir korkudur.²⁰⁶ “Korkuya ve telaşa kapıldıklarında onları bir görsen!”²⁰⁷ ayeti inananların ahiret korkusunu bildirirken, “O gün onlar kıyametin dehşetinden de etkilenmezler”²⁰⁸ ile “En büyük dehşet bile onları tasalandırmaz”²⁰⁹ ayeti inananların bu korkuyu yaşamayacağını bildirmektedir. “Sûrun üflendiği gün, Allah’ın diledikleri dışında, göklerde ve yerde bulunanlar dehşete kapılır, hepsi boyunları bükük olarak O’na gelirlir”²¹⁰ ayeti ile kıyametin sebep olduğu dehşet veren korku tasvir edilmiştir. Nihayetinde ise, “Sonunda kalplerinden korku giderilince, ‘Rabbimiz ne buyurdu?’ derler. Onlarda şu cevabı verirler: ‘Hak olanı buyurdu. O yücedir, uludur’”²¹¹ ayeti ile bu büyük korkunun giderildiği ve müşriklerin akıbetlerini sordukları bildirilmektedir. Kavramın geçtiği altıncı yer ise, “Davalaşanlara dair sana bilgi ulaştı mı? Bu adamlar mabedin duvarına tırmanıp Dâvûd’un yanına girmişlerdi. Dâvûd onları görünce telaşlanmıştı. ‘Korkma’ dediler. Birimizin diğerini haksızlık etmekle suçlayan iki davacıyız biz. Aramızda adil bir hüküm ver, doğruluktan sapma, bize de doğru yolu göster”²¹² ayetinde geçmekte olup, ahiret ve türevlerinden daha farklı bir unsurdan dolayı telaşlanmayı ifade etmektedir. Ahirete dair ümitlerin boşa çıkmayacağı günde, Allah Teala inananların emeklerini zayi etmeyeceğini ilk beş ayette bildirmektedir. Müminler, iman etmiş olmaları hasebiyle, korkudan emin olarak felaha kavuşacaktır.

1.2.4. Ümidin Zıt Anlamları

1.2.4.1. Ye’s/Yeis (يَسْ)

Sözlükte, aşırı ümitsizliğe düşmek²¹³, ümitsizlik²¹⁴, bir şeyde umudun tükenmesi, bir beklentinin olmamasını ifade eder.²¹⁵ İstilah olarak, “Kulun Allah’ın rahmet ve yardımından ümidini kesmesi,” demektir.²¹⁶ “Ondan ümitlerini kesince

²⁰⁶ Gezgin, “Eş Anlamlılık Bağlamında Kuran’da Korku İfade Eden Kavramlar...”, 51.

²⁰⁷ Neml 27/89.

²⁰⁸ Sebe 34/51.

²⁰⁹ Enbiya 21/103.

²¹⁰ Neml 27/87.

²¹¹ Sebe 34/23.

²¹² Sad 38/22.

²¹³ Zebidî, “Yeis”, 20/56-57.

²¹⁴ İbn Manzûr, “Yeis”, 6/259.

²¹⁵ İsfahânî, “Yeis”, 1196.

²¹⁶ Mustafa Çağrıncı, “Yeis”, DİA, 43/397-398.

görüşmek üzere bir kenara çekildiler.”²¹⁷ ayetinde olduğu gibi Kur’an-ı Kerim’de, istif’al kalıbında ‘*bütün umudunu yitirmek*’ harfi-i cer ile ‘*umudunu kesmek*’ anlamında kullanılmaktadır.²¹⁸ Peygamberlerin yaptıkları tebliğin karşılığını alamamaları sebebiyle ümitsizliğe kapıldıkları sırada kendilerine Allah’ın yardımının geldiği bildiren “*Nihayet peygamberler ümitlerini yitirip de kendilerinin yalancı sayıldıklarını anladıkları sırada onlara yardımımız gelir ve dilediğimiz kimse kurtuluşa erdirilir*”²¹⁹ ayetinde de istif’al kalıbıyla geçmektedir. Burada peygamberlerin ümitsizliğe düşmesi anlık ve geçici olup, vahiy gecikip de belalar ağırlaşınca, insanların kendilerini yalancı sayacaklarından kaygılanması olarak açıklanmıştır.²²⁰ Tasavvufta yeis, genellikle recâ konusu işlenirken ele alınır. Hâris el-Muhâsibî (ö. 243/857) bazı ayetlere dayanarak²²¹ recânın makbul olması için ümitsizliğe kapılmamayı ve tövbe etmeyi şart olarak öne sürer. Kul ne kadar günah işlerse işlesin tövbe etmekten geri durmamalı, tövbesinin kabul edilmeyeceği, günahının bağışlanmayacağı şeklinde bir ümitsizliğe düşmemelidir.²²² Zira ümitsizlik kulu rehavete, gaflete sürükleyeceğinden daha çok günah işlemesine yol açmaktadır.²²³

1.2.4.2. Kunût (قط)

Sözlük olarak yeise düşme²²⁴ manasında ümitsizliktir. Kur’an-ı Kerim’de her ikisinin de umutsuzluğa düşüp yıkılmak manasında yan yana kullanımı mevcuttur.²²⁵ İsfahânî kunûtu, ‘hayırdan, iyilikten ümit kesmek’ olarak tanımlamıştır.²²⁶ Kur’an-ı Kerim’de şöyle geçer: “*Biz sana gerçeği müjdeledik. Sakın ümitsizlerden olma, dediler.*”²²⁷ “*De ki (Allah şöyle buyuruyor): ‘Ey kendi aleyhlerine olarak günahta haddi aşan kullarım! Allah’ın rahmetinden ümit kesmeyin. Allah (dilerse) bütün günahları bağışlar; doğrusu O çok bağışlayıcı, çok merhametlidir.*”²²⁸ Âlûsî’ye göre “Rahmetten

²¹⁷ Yusuf 12/80.

²¹⁸ İsfahânî, “Yeis”, 1196.

²¹⁹ Yusuf 12/110.

²²⁰ Ebû Ca’fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî et-Taberî el-Bağdâdî (ö. 310/923) *Câmi’u’l-beyan an Te’vili Âyi’l-Kur’an* (Kahire, Daru’l-Hicr, 2001), 13/383.

²²¹ En’âm 6/54; Tâhâ 20/82; Zümer 39/53-54.

²²² Çağırıcı, “Yeis”, DİA, 43/397-398.

²²³ Karagöz, “Yeis”, 695.

²²⁴ Halîl b. Ahmed, “Kunût”, 5/105.

²²⁵ Fussilet 41/49.

²²⁶ İsfahânî, “Kunût”, 869.

²²⁷ Hicr 15/55.

²²⁸ Zümer 39/53.

ümit kesmeye yeis, ümitsizliğin yeisten ileri derecesine kunût, bir kimsenin inkârcıların azabına benzer bir azabı hak edecek derecede ümitsiz olmasına ise su-i zan” denir.²²⁹

İnsan imanın sağlamış olduğu güvenli sınıra erişemediğinde davranışlarında dengeyi koruyamamaktadır. “*Bu tür nankör insanlara bir rahmet tattırdığımızda bununla sevinir, şımarırlar. Fakat kendi elleriyle yaptıkları günahlar yüzünden başlarına bir felâket geldiğinde ise derhal ümitsizliğe düşerler*”²³⁰ ayeti şartlara göre manen olgunluğa ulaşamamış insanı etkileyici bir şekilde örneklendirmektedir. Ayette bahse konu şahıslar, konunun siyak ve sibakından anlaşıldığı üzere hamd ehli değillerdir. Çünkü hadiste geçtiği üzere, “Müminin hayranlık verici bir hali vardır ki, onun her işi hayırdır. Bu hal, müminden başka hiç kimsede bulunmaz. Eğer bir genişliğe (nimete) kavuşursa şükreder ve bu onun için bir hayır olur. Eğer bir darlığa (musibete) uğrarsa sabreder ve bu da onun için bir hayır olur.”²³¹ Burada yalnızca nimet merkezli bir düşünceye sahip olanlar yerilmektedir. Her yaptıklarını menfaat için yapanlar nimetle şımarır, başlarına kendi yaptıkları sebebiyle bir bela geldiğinde ise Rahmet-i Rahman’dan tamamıyla ümitsizliğe kapılır. Hadis-i şerifte onların ümitsizliği şu şekilde tasvir edilmiştir: “Mümin taze ekin gibidir, rüzgâr estikçe yatar, fakat yerine doğrulur kalkar. Kâfir ise çam ağacına benzer; rüzgâr estikçe gürler ama bir kere yıkılırsa bir daha kalkmaz.”²³² İbn Âşûr (1909-1970), bu ümitsizlik duygusunun neden kaynaklandığını, “Nasıl ki bir nimete mazhar olan, bunu daim olacağı kanısına varıyorsa, aksini hatra getirmiyorsa, bir musibet ile karşılaştığında da musibetin devamlı olmayacağını, rahmetin tekrar tecelli edeceğini düşünerek ümitvar olmalıydılar, ancak onlar yapamadılar”²³³ ifadeleriyle yorumlamıştır.

Kul her zaman, “*De ki: “Ey günah işleyerek kendilerine yazık eden kullarım! Allah’ın rahmetinden ümidinizi kesmeyin! Çünkü Allah, bütün günahları bağışlar. Şüphesiz O, çok bağışlayıcıdır, engin merhamet sahibidir*”²³⁴ ayetinin bilinci ile hareket etmelidir. Allah Teâlâ sınırsız merhametinin bulunması hasebiyle kulunun her daim

²²⁹ Çağrı, “Kunût”, DİA, 43/397-398.

²³⁰ Rûm 30/36.

²³¹ Müslim, “Zühd”, 64.

²³² Buhârî, “Tevhid”, 31.

²³³ Muhammed el-Fâzıl b. Muhammed et-Tâhir b. Muhammed İbn Âşûr, *et-Tahrir ve't-Tenvir*, (Tunus, Daru't-Tunus, 1984), 21/100.

²³⁴ Zümer 39/53.

ümitvar olmasını istemektedir. Hangi şartlarda bulunursa bulunsun, kerem ve kudret sahibi Allah'a güvenip, istikamet üzere kalmalıdır. Masiyette haddi aşan ancak tövbe edip, Rabbe iltica etmek isteyenler için terğib ifade eden bir ayettir. Nefislerini tamamıyla kirletmiş, kendine zulmetmiş olanlar için de sonsuz rahmetle karşılaşacağı ifade edilmektedir. Durumun vahametini, kişinin içerisine hapsediği duygu dünyasını ifade etmek üzere nehiy, kunût kavramı üzerinden yapılmıştır. Ümitsizliğin en üst sınırında olan birey, azap gelip çatmadan evvel, şirk gibi bağışlanmayacağı bildirilen günahlara dahi duçar olmuş olsa, istiğfar ederek rahmete nail olabilmektedir. Bu ayetin, insanları dinî sorumluluklarına yaklaşım açısından rehavete götüreceği anlaşılmalıdır, nitekim Kur'an'ın bütünlüğü içerisinde düşünüldüğünde bu mümkün değildir. Rahmetin tecellisi kulun gayretine, Yaratıcı'nın dilemesine bağlıdır. Dolayısıyla bu ayetin vermiş olduğu ana mesaj, günahkâr kulun yaşadığı müddetçe ruhi bir çıkmaza düşmesine engel olarak, samimi bir yöneliş gösterdiği takdirde mağfiretin hasıl olacağına dair ümitlendirmektir.

1.3. PSİKOLOJİK YÖNÜ İTİBARI İLE ÜMİT VE ÜMİTSİZLİK

1.3.1. Bir Yaşam Gücü Olarak Ümit

Ümit, insan doğasının çok yönlü ayrılmaz bir parçasıdır. Olumlu bir yönlendirmeye sahip olan bu temel duygunun, en çok sıkıntının ve belirsizliğin olduğu durumlarda kendini gösterdiği bilinmektedir. Ümit etmek, gelecekte elde etmek istediğimiz şeylerin peşinden gitme motivasyonunu sağlayan duygusal bir durum olmakla birlikte esas olarak bilişsel bir olgudur. Yani, hedefe ulaşma yönünde ihtimallerin hesaplanması, ümit etmeye teşvik eden unsurlardan, engel sayılabilecek uzaklaşmaya dair unsurlar ve hayal gücünün kullanılması gibi çok çeşitli düşünme süreçlerini kapsar. Buradan hareketle uzmanlar “Ümit eden kişiye gerçekçi, mümkün ve kişisel olarak anlamlı olan gelecekteki bir iyiliğe ulaşma konusunda kendinden emin ancak belirsiz bir beklentiyle karakterize edilen çok boyutlu bir yaşam gücü” diyerek her iki yönüne de dikkat çekmişlerdir.²³⁵ Yani uygulamaya koyulan planların başarılacağı öngörüsü bulunmaktadır. Psikologlar ümit etmeyi, “Gelecekle ilgili hedeflerin oluşmasında sıfırdan

²³⁵ Thseen Nazir, “Pozitif Psikoloji ve Umut”, *Pozitif Psikoloji*, Ankara, 2020, 369.

fazla beklenti”²³⁶ olarak ifade ederken, amaçlarına ulaşmada olası olanaklarına değinmişlerdir.²³⁷ Eric Fromm’un ümit etmeyi paradoksal olarak değerlendirmesi aslında bu duruma dikkat çekmektedir. Ne edilgen bir bekleyiştir ne de muhal olan için çaba göstermektir. Fromm bunu, atlama anı geldiğinde sıçrayacak olan çömelik bir kaplana benzetmektedir. Öyleyse ümit etmenin henüz var olmayan bir şey için hazır olmayı gerektirdiğini, bununla birlikte hâlihazırda var olanın veya gerçekleşmesi mümkün olmayacak şeyler için de çaresizliğe düşmemeyi motive ettiği anlaşılmaktadır.²³⁸ Frankl da hayata devam etmeye ve gelişmeye refik olan umut karşılığında “yaşam iradesi” ifadesini kullanmaktadır. En dar zamanlarda umudu kaybetmek karanlığa teslim olmaktır.²³⁹

İnanç zemininde gelişen insan karakteri, varoluşunun amacına yönelik tutumlar içerisinde yer aldığı hayata anlamlı kılmaktadır. Ruhsal kişiliğin, biyolojik karakter ve kalıtım unsuru gibi kalıcı ve süreğen olmadığı için iyi bir rehberlik, moral ve motivasyonla -en olumsuz bir kişilik olsa bile- değişmesi mümkündür.²⁴⁰ Yaratılış gayesini özümsemeyen, Allah’a karşı muhabbetten uzak insanların olumlu manada ruhsal bir kişilik ortaya koyması mümkün değildir. İmtihan gereği, sıkıntılarla karşılaşacağı farkında olan nitelikli kişilik, küçük gerilimler dışında bunalıma düşerek, Allah’ın rahmetinden ümit kesmemektedir.²⁴¹ Nitekim insanı hayata bağlayan umudun bileşeni, derin bir inançtır. İnsanın yaşamak için bir nedene, gayeye ihtiyacı vardır. Nietzsche, bu durumu “Yaşamak için bir nedene sahip olan insan, hemen hemen her nasıla dayanabilir” olarak ifade etmiştir. İnsanın imtihanları aşmada mücadele etmesinin en büyük nedeni Yaratıcı’yı tanınması, doğrularıyla yanlışlarıyla merhametine ulaşabileceği ümidine inanmasıdır.²⁴² Yani bir umudun, iman temelinin olması ve aynı zamanda dönüşümlü olarak imanı desteklemesi gerekmektedir. Dinin dışında kendisine rehber arayanların ise

²³⁶ Gülten Seber, “Beck Umutsuzluk Ölçeğinin Güvenirliği ve Geçerliği Üzerine Bir Araştırma”, (Eskişehir, Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doçentlik Tezi, 1991), 4.

²³⁷ Abdulvahit İmamoğlu, “Üniversite Gençliğinde Dini İnanç ve Umutsuzluk İlişkisi”, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 13/23 (Haziran 2011), 212.

²³⁸ Eric Fromm, *Umut Devrimi*, çev. Şemsa Yeğin (İstanbul, Say Yayınları, 2022), 24.

²³⁹ Frankl, *İnsanın Anlam Arayışı*, 24.

²⁴⁰ Bedri Katipoğlu, “Din Psikolojisi Açısından Kişilik ve Karakter Analizi”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5/23 (Güz 2012), 342.

²⁴¹ Katipoğlu, “Din Psikolojisi Açısından İmtihanın Psikanalizi”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8/39 (Ağustos 2015), 1068.

²⁴² Frankl, *İnsanın Anlam Arayışı*, 103.

bu bunalımlara düşmesi daha kolay olmaktadır. İnsanı, ümitsizliğe götüren temel etken maddi dünyaya karşı beslemiş olduğu korku ve hüzdür. Maddeci yönlendirmenin hâkim olduğu din dışı her hareket, insanların düşmüş olduğu bu kaygıyı sömürmektedir. Oysa ruhsal münkeratın her çeşidinin dinî referanslarla kontrol altına alınmasıyla kişilik üzerinde beliren irade zaafiyeti giderilebilir. Din, imtihanlarla başa çıkma hususunda, bireyin mutlu ve doyumlu yaşam sürmesinde etkili bir unsurdur. Bireye güç sağlama ve psikolojik olarak zorluklarla mücadelede dinî başa çıkma yöntemlerinden ümit verme ise, hayatı anlamlandırma gibi etkin rollerde bulunmaktadır. Ruh sağlığının işlevsel olması için, kişinin hayata tutunması ve huzurlu olması esas kriterdir. Hayat memnuniyetinin nitelikleri ise kişilerin bakış açısı, beslendikleri kaynaklar sebebiyle farklılık arz eder. Bireyin yaşadığı olaylar karşısında Yüce Kudret'e öfkelenerek varlığını ve gücünü sorgulama, ümitsizliğe kapılma ya da Yüce Kudret'in gücüne ve merhametine sığınma, ümit etme şeklinde sergileyebileceği dinî içerikli etkinlikler ya da seküler içerikli başa çıkma etkinlikleri, onun kendi hayatı hakkında yaptığı öznel olumlu değerlendirmelerini oluşturan hayat doyumunu olumlu ya da olumsuz şekilde etkileyebilir.²⁴³ Bu da iyi olma hâlinin bilişsel boyutunu gösterir ve olumlu/olumsuz duygulanımla ilişkilidir.²⁴⁴ Ferdin duygusal zorluklara toleransını, belirsizlikle baş edebilme gücünü, sosyal yapıdan bağımsız olarak zihin dünyasını inşa edebilme kapasitesini gösterir. Karar verme, verilen kararın uygulamaya geçirilmesi için plan yapma ve kendi motivasyonunu sağlayarak planladığını hayata geçirmeye yönelik kişinin algıladığı kapasiteyi ifade eden bilişsel bir yapı olduğunda, umut etmek anlam ifade eder.²⁴⁵ Aksi takdirde Froom'un *Dava* adlı romandan alıntılacağı gibi boş bir avutmadan öteye geçmez.

Bir adam cennete (Yasa'ya) açılan kapının önüne gelir ve kapıcıdan içeri girme izni ister. Kapıcı, şu an için izin veremeyeceğini söyler. Yasa'ya giden yola açılan kapı, aslında ardına dek açıktır, ama adam, giriş izni alıncaya dek beklemenin daha iyi olacağına karar verir. Ve oturur, beklemeye başlar; günlerce ve yıllarca bekler. Tekrar tekrar içeri girme izni ister, ama her seferinde kendisine henüz izin

²⁴³ Nazlı Batan - Ali Ayten, "Dinî Başa Çıkma, Psikolojik Sağlık ve Yaşam Doyumu İlişkisi Üzerine Bir Araştırma", *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 15/3 (2015), 68-69.

²⁴⁴ Veysel Uysal vd., "Dinî Başa Çıkma ile Umut, Hayat Memnuniyeti ve Psikolojik Sağlık Arasındaki Etkileşim Üzerine Bir Araştırma", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 52/52 (Haziran 2017), 141.

²⁴⁵ Uysal vd., "Dinî Başa Çıkma ile Umut", 143.

verilemeyeceği söylenir. Adam, bütün bu uzun yıllar boyunca durup dinlenmeksizin kapıcıyı inceler; kürk yakasındaki bitleri bile yakından tanıyacak hâle gelir. Giderek yaşlanır; ölmek üzeredir. İlk kez şu soruyu sorar: “Nasıl oluyor da bütün bu yıllar boyunca benden başka hiç kimse girmek istemedi bu kapıdan?” Kapıcı, “Senden başka hiç kimse giremezdi ki bu kapıdan,” diye yanıtlar onu. “Çünkü kapı yalnız ve yalnız senin içindi. Şimdi artık kapayacağım.” Adam artık anlamayacak kadar yaşlıydı, genç olsaydı da anlayamayacaktı belki.²⁴⁶

Umut etmenin itici gücüyle -edilgen olmayıp- harekete geçilmiş olsaydı, nihai kurtuluşa erişilebilecekti. Bu türden bir bekleyiş, ümitsizliğin gizlenmiş biçimidir.²⁴⁷

Yaşamı anlamlı kılan umudun iki boyutu bulunmaktadır. Bunlardan ilki alternatif yollar düşüncesi, diğeri ise eyleyici yollar düşüncesidir. Alternatif yollar düşüncesi kişinin ulaşmak istediği amaçlarına giden süreçte başvurduğu farklı ve işlevsel yöntemler/problem çözme ve uygulama becerisidir. Hedefe ulaşmada engellerle karşılaşıldığında, çaba göstermeyi bırakmak yerine, karar verilen ancak işe yaramayan yöntemlere alternatif oluşturabilecek yeni yollar bulmaya yönelik bireyin algısını ifade etmektedir.²⁴⁸ Eyleyici yollar düşüncesi ise bireyin nihai amaca ulaşma sürecinde engellerle karşılaştığında alternatif stratejiler üretmek için kendisine kuvvet ve ümit veren motivasyonu arttıran zihinsel işleyiş biçimidir.²⁴⁹ Bu tanım umut kavramının, olumlu duygulanım ve hayat doyumuyla eş anlamda olduğunu göstermektedir.²⁵⁰ Mehmet Akif Ersoy’un şiirlerinde de ele aldığı üzere insanın bu iki unsuru ihtiva eden bilinçli bir ümit duygusuyla yaşam anlamını kazanacak ve kronikleşmiş problemlerden kurtuluşu gerçekleştirecektir. Potansiyel duygularını harekete geçirmede kendisine engel olan ruhsal bunalımdan çıkarak, hedefe ulaşmak için gayret etmeli, engellere boyun eğmemelidir. Bu minvalde kaleme dökülmüş şu mısraları:

Bırakın mâtemi, yahu! Bırakın feryâd

²⁴⁶ Fromm, *Umut Devrimi*, 21-22.

²⁴⁷ Fromm, *Umut Devrimi*, 22.

²⁴⁸ Sinem Tarhan – Hasan Bacanlı, “Sürekli Umut Ölçeği’nin Türkçe’ye Uyarlanması: Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması”, *The Journal of Happiness & Well-Being*, 3(1), (2015), 2.

²⁴⁹ Tarhan – Bacanlı, “Sürekli Umut Ölçeği’nin Türkçe’ye Uyarlanması”, 2.

²⁵⁰ Mustafa Şahin vd., “Öznel İyi Oluşu Açıklamada Umut ve Yaşamda Anlamın Rolü”, *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 20/3 (Eylül 2012), 828.

Ağlamak fâide verseydi, babam kalkardı!

Gözyaşından ne çıkarmış? Niye ter dökmediniz?

Bâri müstakbeli kurtarmaya bir azm ediniz.²⁵¹

Oturup dil dökecek yerde gidip döksene ter!

Bin çalış gâyen için, bir kazan ömründe yeter²⁵² karamsarlığa, çaresizliğe kapılmak yerine azmetmenin, çaba göstermenin önemine etkileyici bir şekilde vurgu yapmaktadır.

Sosyal yapıların geleceğe dair beklentileri, umut kavramının karakter gücüne olumlu yönde destek olmasındandır. Frankl, yaşama gayesinin, en kötü koşullarda bile bireylerin intihara sürüklenmemesinin ana nedeni olduğunu söylemektedir.²⁵³ İkinci Dünya Savaşı'nda toplama kamplarındaki insanların ölüm nedenleri, ümitlerini kaybetmeleridir. Ümitlerinin tükendiğini gösteren davranışları, onları ya hastalıktan ya da intihar sebebiyle ölüme sürüklemiştir.²⁵⁴ Bu durum, varlık ötesine geçemeyen insanın geleceğe dair ümitlerini korumasının imkânı kalmadığını göstermektedir. Gerek kişilerin gerekse toplumların mücadele ruhunu kaybetmemesi sağlam bir inançtan telkin edilen umut düşüncesini gerektirmektedir. Var oluş itibarıyla ümit etmek, duygusal boyutta olmak üzere insan fitratında bulunmaktadır. Aşkın varlığa inanmanın gerektirdiği bir sonuç olarak bilişsel bir hâl alır, yani çocukta var olan; emin olmak, rahat etmek, anne kucağında seilmeyi arzulamak düşüncesi daha sonra varlık dünyasını kavramakla birlikte şuurlu bir ümide dönüşmektedir. Başlangıçta korku ve ümit çizgileri hissetmeyle sınırlı iken, zamanla hem hissî hem de manevi olarak tam ve bütün varlık yapısıyla birlikte karma olarak işlem yapar. Bu şekilde birey başarıya ulaşır, hayranlık kazanmayı arzular.²⁵⁵ İleriye dönük hedefleri için yetenek yönelimli olurlar ve başkalarına

²⁵¹ Ersoy, *Safahat*, 167.

²⁵² Ersoy, *Safahat*, 373.

²⁵³ Nezahat Arkun, *İntiharın Psikodinamikleri* (İstanbul, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1978), 141.

²⁵⁴ Abdurrahman Kasapoğlu, "Kur'an'a göre umutsuzluk-inkâr ilişkisi", *Tabula rasa-Felsefe&Teoloji*, 5/14 (2005), 132.

²⁵⁵ Muhammed Kutub, *İslam'a Göre İnsan Psikolojisi*, çev. Akif Nuri (İstanbul, Şamil Yayınevi, 1974), 111-113.

güvenirler. Amaçlarına ulaşamadıklarında öncelikle kendilerine eleştiriye yöneltip, ardından diğer stratejilere başvururlar. Zorluklar karşısında, kimseyi suçlamadan, tolere ederek mücadele ederler. Sonuç olarak bilinçli bir umuda sahip olanlar, yılmak bilmeyen, açık yürekli, özgüven sahibi, insanlarla ilişkileri kuvvetli, muhataplarına güven veren, her hareketiyle doğal insanlardır.²⁵⁶ Fromm da aynı şekilde fitraten bulunan umut, inanç ve direnme güçlerine dikkat çekmektedir. Ancak hayata adım atıldığında, sosyal yapının getirdiği tutumlar ya umudu aktif hâle getirmekte ya da ketlemektedir.²⁵⁷ Olumsuz şartlara engel olduğu takdirde insan umut etmeye ve geliştirmeye devam edecektir. Maddi dünya manevi sahayla çevrilmediği takdirde getireceği ruhsal çöküntü yine dinî referansların aktif hâlde tuttuğu, aşkına karşı beslenen ümitle önlenebilir. Psikolojik danışmanlık sürecinde danışanın huzursuzluğunun giderilmesi için ‘manevi alana yönlendirme’ anahtar faktördür. Olumlu dinî başa çıkma, travmatik durumlarda umudu ve ruhsal sağlamlığı güçlendirerek, olayın bırakmış olduğu yıkıcı etkiyi zayıflatır. Zihinsel değişimle birlikte evrenin yeniden anlamlandırılmasıyla yeni bir hayatın kapıları aralanmış olur.²⁵⁸ Aynı zamanda şunu da ifade etmek gerekir ki, din, maneviyatı hayatının her alanına adapte etmiş insanların yalnızca travmatik olaylarda başa çıkmasına yardımcı olan bir olgu olmaktan çıkar ve yaşam kalitesinin artmasına vesile olan vazgeçilmez bir unsur olur. Ümidini koruyabilen insanlar acı çekseler bile mücadeleye sırt çevirmeden, acının başarıya dönük alternatif yollarına yönelir. Kendilerini tamamıyla hayata adanlar ki bu yönüyle hayatı sever motivasyonunu sergilerler. Bu motivasyonun temel kriteri de ölüme karşı (umutsuzluk) savaşmak, yaşamaya devam etmektir.²⁵⁹

1.3.2. Yıkıcı Bir Unsur Olarak Ümitsizlik

Ümitsizlik, psikiyatri literatüründe, “Bireyin geleceğe ilişkin amaçlarını gerçekleştirmesinde sıfırdan az olan olumsuz beklentileri”²⁶⁰olarak tanımlanmaktadır. Ümitli olmanın aksine ümitsizlikte, başarısız olunacağına dair bir yargı bulunmaktadır. Klinik psikolojide birçok rahatsızlıkla direk veya dolaylı olarak ilişkili olan bu duygu,

²⁵⁶ İmamoğlu, “Üniversite Gençliğinde Dini İnanç...”, 216.

²⁵⁷ Fromm, *Umut Devrimi*, 34-35.

²⁵⁸ Uysal vd., “Dinî Başa Çıkma ile Umut”, 144.

²⁵⁹ İmamoğlu, “Üniversite Gençliğinde Dini İnanç...”, 216.

²⁶⁰ Nesrin Dilbaz – Gülten Seber, “Umutsuzluk Kavramı: Depresyon ve İntiharda Önemi”, *Kriz Dergisi*, 1/3 (Haziran 1993), 134.

başta depresyon ve intihar gibi ruhsal yönelimlere maruz bırakan bir semptomdur.²⁶¹ İnsanın sonradan öğrendiği ve kişiliğinde belirleyici bir etki bırakan yıkıcı bir duygudur. Yaşamla birlikte iyiliğe, adalete, sevgiye olan inanç, gelişim evresi içerisinde bilhassa yakın çevresi tarafından beklentiler karşılanmayınca yitip gitmektedir.²⁶² Hayal kırıklığına uğrayan, derinden aldatıldığını düşünen insanlar tüm iyimserliğini kaybeder ve nefret yüklenmeye başlar. Böylelikle şahsına, sevdiklerine, diğer insanlara, yaşam doyumuna karşı inançsız ve yıkıcı bir kimliğe dönüşür.²⁶³ Bu yıkımın temel sebebi, birbirine eşlik eden umut ve iman etkileşiminin sağlanamamış olması ve inancın pasif olan umut sebebiyle dayanaksız kalmasıdır.²⁶⁴ İnsanlar amaçlarına ulaşmak için büyük bir çaba harcar ancak yoluna çıkan bir başarısızlık, göstermiş olduğu çabanın boyutunda tepki meydana getirmesine vesile olur. İnançla bilişsel bir boyut kazanmamış umut, yerini umutsuzluğa bırakır ve ruhi bunalım meydana gelir. Bireyin kuvvetli bir psikolojiye sahip olmasında önemli bir yordayıcı olan umutsuzluk, inanç ve dinsel pratiklerle çok güçlü teorik ve ampirik bir ilişkiyi meydana getirir. Dolayısıyla herhangi bir din çatısı altında bulunan insanların, inanç çerçevesinde almış oldukları terapiyle umutsuzluk duygusundan kurtulmaları mümkündür.²⁶⁵ Ancak gelişim süreci içerisinde fitrî olan inanma duygusu içselleştirilmediği takdirde takatinin üstünde bir problemle veya çaresizlik içerisinde kaldığı bir tehlikeyle karşılaşan insan varlık üstü bir Yaratıcı'ya sığınma ihtiyacını sağlayamamakta ve doğal bir getirisi olarak umudunu kaybetmektedir.²⁶⁶ Bireylerin ruhsal yaşantı ve davranışlarında ortaya çıkan dinî olguyu anlamaya çalışan Din Psikolojisi açısından değerlendirmek gerekirse,²⁶⁷ dünyanın bidayetinden günümüze kadar her zaman ve mekânda zayıf olan insan, güçlü olana yalvarıp yakarma, sığınma içgüdüsünde olmuştur. Bu aşkın bir varlığa teslim olma tezahürü olarak, dindarlaşma olgusunun birey üzerinde etki bıraktığı dinî hislerden hâsıldır.²⁶⁸ Bu duygular tabiat ve yaratılış olarak her bireyde aynıdır. İlerleyen süreçte

²⁶¹ Mustafa Koç, "Diasporada Dindarlık ve Umutsuzluk: Fransalı Müslüman-Türk Azınlık Grup Üzerine Ampirik Bir Araştırma", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 39 (2013), 417.

²⁶² Fromm, *Umut Devrimi*, 36.

²⁶³ İmamoğlu, "Üniversite Gençliğinde Dini İnanç...", 224.

²⁶⁴ Kasapoğlu, "Kur'an'a Göre Umutsuzluk-İnkâr İlişkisi", 137.

²⁶⁵ Koç, "Diasporada Dindarlık ve Umutsuzluk", 418.

²⁶⁶ Hökelekli, *Din Psikolojisi* (Ankara, TDV Yayınları, 2022), 87.

²⁶⁷ Hökelekli, *Din Psikolojisi*, 9-10.

²⁶⁸ Yakup Bıyıkoğlu, "Zümer Suresi 53. Ayet Bağlamında Kuran'ın Ümitsizliğe Bakış Açısı", *Diyanet İlmî Dergi*, 51/2 (2015), 39.

asli ve fitrata uygun bir din olan İslam'ın çizgisinde devam edildiği sürece, dinî hisler ile fitrata uygunluk arasında bir çelişki oluşmayacaktır.²⁶⁹ Bu değerlendirmeye göre iman eden bireyi, girmiş olduğu ümitsizlik duygusundan kurtaracak tek şey 'olanak'tır. İmtihan gereği bazen insan kendi gayretleriyle olanağa sahip olamayabilir. Ancak iman ona, ilahi varlığın her şeye olanaklı olduğunu telkin eder. Allah'ın her şeye kadir olduğunu kabul eden bir mümin, ümitsizliğe karşı en kuvvetli gardını almış demektir.²⁷⁰

²⁶⁹ Bıyıköğlü, "Zümer Suresi 53. Ayet...", 39.

²⁷⁰ Kasapoğlu, "Kur'an'a Göre Umutsuzluk-İnkâr İlişkisi", 135.

İKİNCİ BÖLÜM

2.1. KISSA KAVRAMI

Elmalılı'nın ifadesiyle “izi takib olunmağa şayan hal-ü şan”²⁷¹ olan kıssa, Kur'an-ı Kerim'de isim olarak ‘hikâye’, mastar olarak ‘hikâye etmek’ manasında kasasla aynı kökten türeyen fiiller formatında geçmektedir. Sözlükte “Bir kimsenin izini sürmek, ardınca gitmek, hikâye, fıkra, rivayet, sözün kısası, vaka, mesele, hal (şan, emr)”²⁷² anlamlarına gelmektedir. Etimolojik anlam olarak ise, bir kimse yahut bir şeye ait hadiselerin adım adım takip edilerek anlatılması ve bu niteliği taşıyan hikâyeyi ifade eder.²⁷³ Kavram ibret verici yaşanmış tecrübeleri tarif ettiği için dilimizde destan ve efsane ile tabir olunamamaktadır.²⁷⁴ Çoğu zaman birbirlerinin yerine kullanılan hikâye de gerçekçi-hayalî, önemli-önemsiz başkalarına aktarılıp anlatılabilecek her tür olayı kapsadığı için kıssadan farklılık arz etmektedir.²⁷⁵ Bu itibarla ıstılahi mana olarak kıssanın, “Yalan ihtimali ve hayalin karışması mümkün olmayacak bir tarzda tarihin derinliklerinde kaybolmuş, unutulmuş veya bazı izleri insanlığın hafızasında varlığını koruyabilmiş hadiselerin, muhataplara, âdeta olaylara yeniden bir canlılık vererek beyan edilmesidir.” şeklinde tarifi yapılmaktadır.²⁷⁶

Kur'an-ı Kerim'de muhataplara aktarılan olayların başlıca hedefi yol göstermektir. Her ne kadar geçmişte vuku bulmuş yaşantılar olsa da insan hayatının her döneminde yaşanması mümkün olan olayları ve mesajları içerir. Müminler bu vasıtayla kıssalarda uyarıları, müjdeleri ve rehberliği görebilmektedir.²⁷⁷ Amaç tarihî olayları aktarmaktan ibaret olmadığı için kıssalar, Kur'an'da farklı surelerde yeri geldikçe anlatılmış ve tekrar edilmiştir.²⁷⁸

²⁷¹ Yazır, *Hak Dini*, 4/2846.

²⁷² İsfahânî, “Kıssa”, 847.

²⁷³ İdris Şengül, “Kıssa”, DİA, 25/498.

²⁷⁴ Yazır, *Hak Dini*, 4/2846.

²⁷⁵ Şengül, “Kıssa”, DİA, 25/499.

²⁷⁶ İdris Şengül, *Kur'an Kıssaları Üzerine*, (İzmir, Işık Yayınevi, 1995), 46.

²⁷⁷ Genç, “Zorlu Yaşam Olayları...”, 21.

²⁷⁸ Remzi Kaya, “Kur'an-ı Kerim Kıssaları ve Düşündürdükleri”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 11/2 (2002), 35-36.

Kıssaları Kur'an-ı Kerim'de çeşitli sınıflandırmalar altında incelemek mümkündür. Genel olarak, tarihî ve temsilî olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Mahiyeti itibariyle ise tarihî kıssalar, Kur'an'ın nüzülü sırasında meydana gelen olaylar ve gaybi kıssalar olmak üzere üçe ayrılır. Yusuf, Nuh, Hud, İbrahim, Musa ve İsa kıssaları gibi bir surede baştan sona anlatılan kıssalar uzun kıssalar olarak tasnife tâbi tutulurken, ya daha önce uzun formatta geçtiği için hatırlatma mahiyetinde anlatılan ya da Kur'an'ın indirilişi sırasında meydana gelmesi sebebiyle malum olduğundan bir ibret olarak hatırlatılanlar veyahut da ibret için art arda zikredilenler kısa formatta olan kıssalardır.²⁷⁹

Dinî başa çıkmada bütüncül bir bakış açısı sağlayan tarihî kıssalar; Hz. Âdem'in (a.s) oğulları arasında yaşanan olayın aktarıldığı gibi şahısların, zamanın ve mekânın tamamının veya bir kısmının belli olduğu anlatımlardır. Peygamberlerin bizzat tecrübelerinin Yaratıcı tarafından aktarılması, hangi zaman ve mekân olursa olsun kullar tarafından verilen mesajı kullanmalarını sağlamaktadır. Temsilî kıssalar ise her dönemde gerçekleşmesi mümkün olan, örnek alınabilecek kıssalardır. Bu anlatımda olaylar ön planda tutularak, şahıslar, zaman ve yer belli olmamaktadır.²⁸⁰ Tarihî kıssalar bazen darb-ı meseller içerisinde anlatılmıştır. "Kıssa, hikâye, destan" gibi anlamları bulunan meseller, bir hususu tarihî gerçeklik ifade etme şartı olmaksızın örnekleyerek çarpıcı ve etkili bir biçimde dile getirmek amacıyla genelde temsilî ve farazî nitelikte anlatımlardır. Kur'an-ı Kerim'de her iki yönüyle meseller bulunmaktadır.²⁸¹ Yasin suresinde geçen "*Onlara mâlûm şehir halkını örnek göster. Oraya elçiler gelmişti.*"²⁸² ayeti, aynı şekilde Tahrim suresinde geçen "*Allah, inkâr edenlere Nûh'un karısı ile Lût'un karısını misal vermektedir.*"²⁸³ ile "*Allah iman edenlere de Firavun'un karısını misal vermektedir.*"²⁸⁴ ayetleri tarih de vuku bulmuş olaylar olarak mesel sözüyle aktarılmıştır. Farazî ve sembolik anlatımların örnekleri Nur suresinde,²⁸⁵ tarihî bir olgu olmaksızın tevhide davetin temsilî bir anlatımla sunulduğu ayetler ise Nahl suresinde bulunmaktadır.²⁸⁶

²⁷⁹ Şengül, "Kıssa", 25/499.

²⁸⁰ Şengül, *Kur'an Kıssaları Üzerine*, 72.

²⁸¹ Şengül, "Kıssa", 25/499.

²⁸² Yasin 36/13.

²⁸³ Tahrim 66/10.

²⁸⁴ Tahrim 66/11.

²⁸⁵ Nûr 24/39-40.

²⁸⁶ Nahl 16/75-76.

Sadece verilmek istenen mesajın ön plana çıktığı temsili kıssa ise yer, zaman ve şahıslar üzerine bilgilendirme yapmadan aktarılan tarihî olaylardır. Harap olmuş, ıssız bir yere uğrayan ve nasıl diriltileceğini soran kişinin kıssasında olduğu gibi ²⁸⁷ Allah Teâlâ'nın kudretine işaret olması için fazla malumata gerek duyulmadan zihinlerin mesajla meşgul olması yönünde irade belirtilmiştir.

Hakikate ulaşmanın yolu, mantıksal ve teorik argümanların üstünde dinî tecrübelerin incelenip, yorumlanmasıyla elde edilebilir olmaktadır.²⁸⁸ İnsan yapısı itibariyle konuların fikrî boyutuna yönelmek yerine deneyimsel bir metot üzerinden değerlendirmeye meyleder. Bireyin en pratik şekilde hayatını tanzim etmesi için, bir bütün olarak her safhada örneklik teşkil eden Kur'an kıssaları rehber niteliğini taşır. Merkezi bir yaklaşımla yol gösterici bir nitelikte, araçlara bağlı olmadan kişiyi amacına yönlendirmektedir. Böylelikle baştan sona, her surede bir anlatımla karşılaşılan kıssalar, temel prensip olarak *“Andolsun onların kıssalarında akıl sahipleri için ibretler vardır.”*²⁸⁹ ayetinde de ifade edildiği gibi tefekkür etme, nasihat alma nazarıyla bakabilenler için ibretlik tecrübeleri sunmaktadır.

2.2. PEYGAMBER KISSALARINDA ÜMİT VE ÜMİTSİZLİK

Kur'an-ı Kerim en veciz şekliyle muhataplarını tevhide davet eden ilahi bir kitaptır. Zaman içerisinde, varoluş açısından mükerrer bir yaratılışa sahip olan insan, imtihan gereği fitrattan uzaklaşarak, tevhide mugayir tutumlar içerisinde yer almıştır. Bu sebeple Kur'an'ın muhatapları; ilahi emre itaat edip, iman edenler ile inkâr edenler olmuştur. Kıyamete kadar insan ruhuna uygun nitelikte yapılan çağrı gerek önceki milletlerin gerekse kendi asrındaki olayların anlatılmasıyla insanları manevi çöküntüden kurtarmayı hedeflediğini bizatihi Kur'an'ın kendisiyle olduğu gibi kıssalar üzerinden ispatlamaktadır. İnanmayarak hak yoldan uzaklaşanlar, inanmanın gerektirdiği sorumlulukları yerine getiremeyenler ve istikamet üzere devam etmek isteyenler için rehber niteliğindeki kıssalar, realitede var olan tarihî olayları sunarak, imanı sağlam zemine yönlendirmek ve zinde tutmak için dünyaya ve ahirete karşı ümit verici

²⁸⁷ Bakara 2/259.

²⁸⁸ Ali Ayten, “William James (1842-1 910) Ve Din Psikolojisinde Tecrübe Merkezli Bir Yaklaşım”, *İslami Araştırmalar Dergisi*, 19/3 (2006), 460.

²⁸⁹ Yusuf 12/111.

niteliktedir. Zira insan kendi davranışlarındaki genellemelerden yola çıkmak yerine belirli şahsiyetlerin özgün davranışları üzerine yoğunlaşarak sonuçlar üretmektedirler.²⁹⁰ Kendisine iyi gelecek olanı belirlerken tarihte aynı yollardan geçmiş insanların tecrübeleri ve kazanımları, seçimleri üzerinde etkili olur. Bu sebeple kıssalar üzerinden aktarılan inancın sunmuş olduğu somut ve pozitif sonuç, insanlar için işlevsel olarak bir anlam ifade etmektedir.²⁹¹ Bireysel ve duyuşsal motivasyona sahip insan böylelikle, fitratında var olan inanma iradesiyle kıssalar üzerinden hayatına yön verebilmekte ve hayatın yaşanmaya değer olduğu düşüncesiyle karşılaştığı sıkıntıları aşarak başarıya ulaşabilmektedir. İman ehli, bu düşüncelerle her devirde yaşamış peygamberlerin ve inananların, Allah'ın yardımıyla çözüme kavuştuğunu gördüğünde teselli olarak, selamete çıkacağına dair ümidini güçlendirir. Aksini düşünmek ise ümitsizliğe düşmek olur ki bu durum Yusuf suresinde inkâr edenlerin içerisinde bulunabileceği bir hâl olarak geçmektedir.

Ümitle ilgili incelediğimiz kavramlar Kur'an-ı Kerim'in bütününe yansıyan bir ümit olgusunun varlığına işaret etmektedir. Kavramların kullanılmadığı yerlerde de ümit etmeye teşvik eden, en sıkıntılı zamanlarda dahi ümitsizliğe düşülmemesi gerektiğine dair birçok ifade bulunmaktadır. Bu anlamda kıssalar mahiyet olarak ümitvar olmayı telkin ederken, Allah'ın takva sahibi kullarının gönüllerini mutmain kılan, sebat etmelerini kolaylaştıran vesile konumundadır. Birçok kıssa da korku ve ümit dengesi bizlere aktarılmıştır. Ancak zorlu yaşam koşullarında zihinsel yeteneklerin faal olmasını ve empati yapılmasını kolaylaştıran örnekler bazılarında daha fazla öne çıkmaktadır. Bu sebeple çalışmamızın çerçevesini de sınırlı tutmak üzere Kur'an'ın büyük bir kısmında tekrar edilen kıssalardan Hz. Âdem (a.s), Hz. İbrahim (a.s), Hz. Yusuf (a.s), Hz. Musa (a.s), Hz. Yunus'un (a.s) tecrübelerini aktarmaya çalışacağız. Peygamberlerin yaşam olayları, günümüz dünyasında da başa çıkma unsurlarını bulundurduğu için çıkmaza girmiş bireylerin hayatında başvurabileceği liman özelliği taşımaktadır. İnsanın zorluklar karşısında mücadele ederken ortaya koyduğu sistem, o zamana kadar kendisinde biriken edinimlerdir. Yani "Ruh sağlığı için dinî başa çıkmanın yöntemleri kendi ilahi güç

²⁹⁰ Ayten, "William James...", 459.

²⁹¹ Ayten, "William James...", 460.

kavramlarını insani güç ile birleştiren insanların kendine has tarzına dayanmaktadır.”²⁹² Kıssalar da bu şekilde edinilmiş bilginin bireysel boyutta nasıl yönlendirilmesi gerektiğini gösteren hadiseler olarak önem arz etmektedir. Bu sebeple, bahsi geçen Peygamberlerin başından geçen vakalar üzerinden Kur’an- Kerim’in ümit ve ümitsizlik duygusu üzerine yaklaşımını incelemeye çalışacağız.

²⁹² Kenneth I. Pargament, “Acı Tatlı: Dindarlığın Bedelleri ve Faydaları Üzerine Bir Değerlendirme”, çev. Ali Ulvi Mehmedoğlu, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 5/1 (2005), 286.

2.2.1. Hz. Âdem

Halife olarak var olan insanın yaratılış süreci kutsal kitapların tamamına göre Âdem’le (a.s) başlamaktadır. Tevrat’a göre, Hz. Âdem yaratıldıktan sonra Aden’de bir bahçeye konulmuş, burada iyilik ve kötülüğü bilme ağacını yememesi istenmiştir.²⁹³ Ancak o, bu ağaçtan yemiştir. Daha sonra ebedi olarak yaşamasını sağlayacak Hayat Ağacı’ndan da yemesin diye Aden’den çıkarılmıştır. Hristiyanlar bu hususta maddi yaratılışa değinmeyerek, işin felsefe boyutunu ele almıştır.²⁹⁴ Pavlus’un metinlerinde ele aldığı ana unsur, “Bunun için nasıl günah bir adam vasıtasıyla ve ölüm günah vasıtasıyla dünyaya girdi ise böylece ölüm de bütün insanlara geçti. Çünkü hepsi günah işlediler. Çünkü şeriata göre dünyada günah vardı. Fakat şariat yokken günah sayılamaz.”²⁹⁵ ibarelerinden de anlaşıldığı üzere dinin temel doktrini asli gūnahtır. Kur’an-ı Kerim’de ise; Hz. Âdem’in yaratılışı,²⁹⁶ Allah’ın Hz. Âdem’e bütün isimleri öğretmesi, meleklerin Hz. Âdem’e secdeyle emredilmeleri ve İblis’in bu emre karşı gelerek secde etmekten kaçınması, Hz. Âdem’in işlediği günah neticesinde cennetten çıkarılması, ardından pişman olup Allah’a tövbe etmesi ve tövbesinin kabul edilmesi²⁹⁷, Hz. Âdem’in iki oğlu Hâbil ile Kabil’in kıssası gibi muhteviyata sahip elli beş ayet bulunmaktadır.²⁹⁸

Ebü’l-Beşer Hz. Âdem insanlığın ilk atası ve ilk peygamberdir. İlk olmakla yaratılış bakımından neslinden farklılık arz etmektedir. Kur’an’da yaratıldığı maddenin ayetlerde değişiklik göstermesiyle birlikte temelde hiçbir canlıya bağlı olmaksızın, müstakil olarak topraktan yaratıldığı bildirilmektedir. Râzî’ye göre, yaratılış keyfiyetinin muhtelif şekillerde tasvir edilmesi sebebiyle değişik kavramlarla ifade edilmiştir.²⁹⁹ Allah Teâlâ’nın irade ve kudretiyle ruhundan üfleyerek yarattığı ilk insan, maddi ve manevi her türlü donanıma sahip olarak halife kılınmıştır.

Yüce Allah’ın meleklerle secde emrini vermesiyle birlikte şeytanın kötülöklere seyrettiren mücadelesi de başlamış, emre itaat etmeyip, büyükenerek, gūnahta ısrar

²⁹³ Tekvin II/8-17.

²⁹⁴ Mustafa Erdem, *Hazreti Âdem (İlk İnsan)* (Ankara, TDV Yayınları, 1993), 49-50.

²⁹⁵ Pavlus’un Romalılara Mektubu, V/ 12-14.

²⁹⁶ Bakara 2/31-36; A’râf 7/12-18, 19-23; Hicr 15/28-40; Tâhâ 20/116, 123.

²⁹⁷ Bakara 2/37-38; A’râf 7/23-25; Tâhâ 20/115,122.

²⁹⁸ Nurullah Agitoğlu, “Kutsal Metinlerde ve Hadislerde Hz. Âdem –Tespit ve Değerlendirme”, *International Journal of Social Science*, 26 (2014), 271.

²⁹⁹ Râzî, *Mefatihü’l-Ğayb*, 4/289.

etmeyi tercih etmiştir. Bu sebeple isyanının cezası olarak, her hayırdan ümit kesmiş, taşlanmış bir meluna dönüştürülmüştür.³⁰⁰ Yaratılmışların en şereflişinin, kendisine sükûnet olsun diye yaratılan Hz. Havva'yla cennetten çıkarılmaları, şeytanın onlara karşı beslemiş olduğu kin ve haset dolu vesveseleriyle olmuştur. Öncesinde Allah Teâlâ tarafından “*Ey Âdem!*” dedik, “*Bil ki bu senin de eşinin de düşmanıdır. Sakın sizi cennetten çıkarmasın, yoksa mutluluğunu yitirirsin!*”³⁰¹ ayetinde buyrulduğu üzere ikaz edilmiş olmalarına rağmen unutarak şeytanın yönlendirmesiyle imtihan gereği yasaklanmış ağaca yönelmiştir.

Konumuzun belirlediği sınır çerçevesinde Hz. Âdem'in işlediği bu hata sebebiyle cennetten çıkarılması ve onu yönlendiren motivasyon sebebiyle elde edilmiş edimlerle kabul olmuş tövbesini anlamaya çalışacağız.

2.2.1.1. Hz. Adem'in Tövbesi ve Mağfiret Ümidi

“Ey Âdem! Sen ve eşin cennette otur, orada istediğiniz yerden rahatça yiyip için ve şu ağaca yaklaşmayın; yoksa zalimlerden olursunuz” dedik.

Şeytan oradan onların ayağını kaydırda da buldukları yerden onları çıkardı. Biz de “Birbirinize düşman olmak üzere inin! Bir zamana kadar sizin için yeryüzünde kalacak bir yer ve ihtiyaç maddeleri vardır” dedik.

“Bunun üzerine Âdem Rabbinden bazı kelimeler aldı (bunlarla tövbe etti); Rabbi de onun tövbesini kabul buyurdu. Şüphesiz O, tövbeleri kabul buyuran ve rahmeti sınırsız olandır.”³⁰²

Hz. Âdem'le ilgili aktarılan bu kıssa Kur'an-ı Kerim'de üç yerde geçmektedir. A'raf suresinde burada anlatılan hadiseye ilaveten yapmış oldukları duaları³⁰³ bildirilirken, Taha suresinde ise emre mutabık kalarak, cennette kalmaları hâlinde acıkmayacakları, çıplak kalmayacakları, susamayacakları ve sıcaktan

³⁰⁰ Asım Köksal, *Peygamberler Tarihi* (Ankara, TDV Yayınları, 2004), 33.

³⁰¹ Tâhâ 20/117.

³⁰² Bakara 2/35-37.

³⁰³ A'râf 7/23.

bunalmayacakları³⁰⁴ zikredilmiştir.³⁰⁵ Bu muhteviyatla bildirilen gerçekler, serdedilen yanlışın ilk insandan itibaren görülen bir durum olduğuna işaret etmektedir. Ancak bu durum Hıristiyanlık'ta olduğu gibi insana yapışıp kalan, dünyaya günah yüküyle gelmesine sebep olan bir araç değildir. Ayetlerin tüm bağlamı göz önünde bulundurulduğunda insan fitraten olmamakla beraber yanlış telkinlerle kendi iradesiyle hata işleme meyli göstermektedir. Ancak aracı koymadan tam bir teslimiyetle Rabbinin göstermiş olduğu istikamette affa mazhar olup, ilahi kurtuluşa da erebilmektedir. İslam âlimlerinin arasında, Hz. Âdem'in emre muhalefet etmesinin, isyan ve büyük günahlardan olması tartışılır bir mesele olmakla beraber, büyük çoğunluğu yasağı çiğnemek suretiyle zelle olarak günah işlemiş olduklarını ifade etmektedirler.³⁰⁶ Zemahşerî de bu hatanın zelle olduğunu söyleyenlerdendir. “Böylece Âdem Rabbi'ne karşı gelmiş ve yolunu şaşırmişti”³⁰⁷ ayetinde fiilin, isyanla ifade edilmesini ise durumun ehemmiyetine dikkat çekmek ve önemsiz hataların bile küçümsenmemesi gerektiğine dair bir işaret olduğunu söylemektedir.³⁰⁸ İsyân ya emrin ya da olması gerekenin aksine davranmaktır. Kasten yapıldığında günah, kasıt olmadan yapıldığı takdirde zelle olmaktadır. Hz. Âdem'in yapmış olduğu hata, bu kabilden sayılmaktadır. Burada muhataplara açıkça anlatılmak istenen, ismet vasfına sahip bir Peygamberin zellesi, Allah tarafından ibret olması hasebiyle teşhir edildi. Öyleyse inananlara düşen büyük günahlara götürebilecek küçük günahlarda hassasiyet sahibi olup, gevşeklik göstermemektir.³⁰⁹ Hz. Âdem'in zellesi, yaratılıştan olmayıp sonradan şeytanın ayartmasıyla gerçekleşmiş bir yanıştır ve Allah'ın yeryüzüne inin emriyle³¹⁰ her ikisinde de henüz karaktere dönüşmeden tövbelerinin kabulüyle temizlenmiştir. Ayette geçen, lika kelimesinden türeyen فَتَلَقَى kavramı, “karşılıklı almak ve aldığına sarılmak” manalarına gelmektedir. Bu kavramdan da anlaşıldığı üzere, Hz. Âdem'in, hatasının kendi üzerinde tesirine meydan vermeden Rabbine yönelmesi, inandığı varlığa karşı ümit motivasyonu ile hareket ettiğini göstermektedir. Yani içerisinde birçok hüküm ve hikmet bulunan kıssa

³⁰⁴ Tâhâ 20/118-119.

³⁰⁵ Komisyon, *Kur'an Yolu*, 1/107-109.

³⁰⁶ Süleyman Hayri Bolay, “Âdem”, DİA, 1/358-368.

³⁰⁷ Tâhâ 20/121.

³⁰⁸ Zemahşerî, *Keşşaf*, 3/425.

³⁰⁹ Neseî, *Medârik*, 2/387.

³¹⁰ A'râf 7/24.

aynı zamanda olumlu bir başa çıkma, iyi hâli muhafaza hususlarında yöntem geliştirmeye katkı sunmaktadır. Bu yazgının asli olmadığını göstermek üzere ümitle beklemek, – kendisine verilen kelimelerle tövbe ederek- arzulamak, sonucunda selameti getirmiştir. İnsanı ümitsiz bırakan, günahları değil, günaha ısrar etmek, tövbeyi unutarak şeytana tâbi olmayı tabiat hâline getirmektir.³¹¹ Henüz daha dünya hayatının başında Hz. Âdem, felaketin boyutu ne olursa olsun, tövbeyle, işlenen günah ve yanlıştan kurtulma ve manevi kirlere arınarak, karamsarlığa düşmemek gerektiğini inananlara göstermektedir. Nitekim duasında da belirttiği üzere “*Rabbimiz! Biz kendimize zulüm ettik. Eğer bizi bağışlamaz ve bize acımazsan mutlaka ziyan edenlerden oluruz.*”³¹² mükellefin yapmış olduğu hatalar öncelikle kendi nefesine zulmetmektir. Ama asıl hüsrana ümitsiz kalmaktır. Asıl ümitsizlik ise faraza olacak bir günah değil, yanlıştan vazgeçmeyerek, vesvesenin esiri olarak tövbeye yanaşmamak ve bunu karakter hâline dönüştürmektir.³¹³ Nihayetinde Allah Teâlâ’dan öğrenmiş olduğu kelimelere uygun hareket ederek, ümmete örnek olarak sunmuş olduğu “Muhalefet-i itiraf, nedamet, nefsinin levm, tevbeye müsarat ve rahmetinden ümidi kesmemek”³¹⁴ gibi özellikleri nefsinde toplayarak, karşılaştığı ilk zorluğu atlatmış ve rahmet-i ilahiye mazhar olmuştur.

³¹¹ Yazır, *Hak Dini*, 1/325-326.

³¹² A’râf 7/23.

³¹³ Yazır, *Hak Dini*, 3/2143.

³¹⁴ Yazır, *Hak Dini*, 3/2143.

2.2.2. Hz. İbrahim

Üç semavi dinin atası ve referansı kabul edilen Hz. İbrahim'in soyu Nuh'a (a.s) dayanmaktadır. Kur'an-ı Kerim'de en çok bahsedilen "Ülül-Azm" peygamberlerden biri de Hz. İbrahim'dir. Hakkında diğer kaynaklarda olduğu gibi kronolojik bir anlatımdan daha çok, kıssaların geneline hâkim olan muhteviyatla anlatım bulunmaktadır. Surelerde genel inanç tarihindeki yeri, tevhit öğretisi, tebliğ faaliyetleri ve yöntemleri, kişiliğinin dinî, ahlaki, içtimai ve ailevi boyutları tanıtılmış ve tecrübeleri bu konular üzerinden aktarılmıştır.³¹⁵ Hz. İbrahim Kur'an-ı Kerim'de İbrahim ismiyle anılmaktadır. Dilciler tarafından Arapça bir kelime olmadığı kabul edilen ismin aslının, İbranice "Milletlerin Babası" Abraham'dan geldiği bilinmektedir. Babası bir rivayete göre tufandan sonra kurulan ilk şehir olan Harran veya Küfe ile Basra arasında bulunan, aynı zamanda Nemrut'un da yaşadığı yer kabul edilen Kusa halkından Tarah'tır (Azer).³¹⁶ Doğup büyüdüğü yer, kaynaklarda farklılık arz eden Hz. İbrahim'in, Urfa'da doğup ateşe atılmış, ardından Harran'a ve buradan da Filistin'e gitmiş bulunması İslam âlimleri tarafından daha makul bir rivayettir. Azer, Kral Nemrut'un putlarının bakıcılığı ve idaresiyle ilgilenmekteydi. Nemrut, kötülüğe çığır açan ilkleri yapan bir kraldır. İlk defa yıldızların durumunu ortaya koyan ve onlar hakkında nazariyeler kuran, ilk defa ateşe tapan, ilk defa insanları kendisine tapmaya davet eden biridir. Zamanında yaşayan halk da yıldız ilmiyle ilgilenir ve yaptıkları hesaplamalarla birtakım çıkarımlarda bulunurlardı.

Rivayete göre Hz. İbrahim'in doğumuyla saltanatına son verileceğini ya zamanın kâhin ve müneccimleri söylemiş ya da kendisi rüyasında görmüştür. Rüyasında bir yıldızın doğup, parlaklığıyla ay ve güneşin aydınlığını bastırdığını görmüştür. Rüyanın korkusuyla sihirbaz ve kâhinlerine yorumunu yaptıran Nemrut, onlardan, "Ülkende şu yılda bir çocuk doğacak, halkın dinini değiştirecek, senin ölümün, saltanatının zevali, onun eliyle olacaktır." cevabını almıştır. Bunun üzerine erkeklerin eşlerine yaklaşmasını yasaklamış, hamile kadınların toplatılıp, doğacak çocukların öldürülmesini emretmiştir. Emrin bu şekilde verilmesiyle birlikte, Azer hamile karısını yaşadıkları yerden uzaklaştırarak Ur şehrine götürmüştür. Doğum da buradaki bir mağarada gerçekleşmiştir. Hz. İbrahim mağarada on beş ay kalmasına rağmen, bir günde

³¹⁵ Ömer Faruk Harman, "İbrahim", DİA, 21/267-269.

³¹⁶ Köksal, *Peygamberler Tarihi*, 141.

bir haftalık gibi, bir haftada bir aylık gibi, bir ayda bir yıllık gibi hızlı bir büyüme göstererek hem fizikî hem zekâ seviyesi olarak on beş yaşındaki bir çocuğun gelişimine ulaşmıştır. Mağaradan çıktığı günlerin akabinde Kur'an-ı Kerim'de detaylı olarak anlatılan yıldız, ay ve güneşin³¹⁷ ilah olamayacağına dair delilleri sunduğu olay meydana gelmiştir. Onları, ilzâmi ve inkârî bir anlatımın sunmuş olduğu istidlallerle tevhide ulaştırmayı hedeflemiştir. Ayetin sonunda imanını ilan eden Hz. İbrahim aynı zamanda Hanif olduğunu ispat ve takrir de etmiştir. Hz. İbrahim kavminin kendisine karşı sunmuş olduğu argümanları Elmalılı'nın ifadeleriyle şöyle bertaraf etmiştir: "İbrahim onların kavli ve fiili cidal ve tehditlerini de istihfaf ederek ve mahabbat nokta-i nazarından ve sonra mahafet nokta-i nazarından ahkamı- rububiyet ve ubudiyeti takrir eyleyerek galebe-i kamilesini temin etmiştir."³¹⁸ Muhakeme gücüyle yaşadığı topluma ve kıyamete kadar gelecek her millete dogmatik olmayan, her türlü sorgulamaya açık, çıkarımlara dayanan bir değer olarak tevhit anlayışını benimsediğini göstermektedir.³¹⁹

2.2.2.1. Hz. İbrahim'in Babasının Mağfiret olunacağına Dair Ümidi

Hz. İbrahim, bu hakikat üzerinde iken Rabbi ona Müslüman ol dediğinde de âlemlerin Rabbine teslim olmuş³²⁰ ve kavmine peygamber olarak gönderilmiştir. Tebliğ vazifesinde babası Azer'e hakkı anlatmasına rağmen, Hz. İbrahim'e "Ey İbrâhim! Sen benim tanrılarımın yüz mü çeviriyorsun? Eğer vazgeçmezsen, and olsun seni taşlatırım; şimdi uzun bir süre gözüme görünme!"³²¹ diyerek destek yerine, tehdit içeren bir cevap vermiştir. Bir peygamber olarak saygınlık göstermediği gibi evladına karşı sevgi ve merhameti esirgeyerek, ona düşmanlık edenlerle aynı safta yer almıştır. Putperest toplumun yönlendirmesiyle küfürde inat etmek, babalık şefkatinin önüne geçmiş ve evladını korumayı tercih etmemiştir.³²²

Bu tutum üzerine Hz. İbrahim; "Esen kal! Rabbimden senin için mağfiret dileyeceğim. Çünkü O, bana karşı çok lutufkârdır. Sizden de Allah'ın dışında taptığınız

³¹⁷ En'âm 6/ 76-79.

³¹⁸ Yazır, *Hak Dini*, 3/1968.

³¹⁹ Fatma Asiye Şenat, *Hz. İbrahim ve Hz. Eyyub'un Şahsi Hayatlarıyla İlgili İmtihanların Psikolojik Analizi*, Uluslararası Hz. İbrâhim (a.s) Ve Nübüvvet Sempozyumu, Tebliğler Kitabı (İstanbul, Nida Yayınları, 2019), 1/84.

³²⁰ Bakara 2/131.

³²¹ Meryem 19/ 46.

³²² Şenat, *Hz. İbrahim ve Hz. Eyyub'un Şahsi Hayatlarıyla...*, 1/90-91.

şeylerden de uzaklaşıyor ve Rabbime niyaz ediyorum. Umudum odur ki Rabbime niyazımdan eli boş dönmeyeceğim.”³²³ şeklinde cevap vererek peygamberlerin hak yolda sebatını sağlayan en güçlü motivasyon olan duayla Rabbine yönelmiştir. Yani merhametsiz ve yok edici tavidan Yaratıcı’nın sonsuz lütfuna sığınmıştır. Bununla birlikte normal şartlarda bireyler arasında kin, nefret, intikam gibi duyguları açığa vurabilecek bu şiddet karşısında Hz. İbrahim öfkeye kapılmayarak sükûnetini korumuştur. Çünkü *“İbrâhim gerçekten çok duyarlı, (yönelen) çokça tövbe eden biriydi.*”³²⁴ ayetinde de geçtiği üzere çokça tazarru edip, niyazda bulunan sabırlı ve hoşgörülü biriydi. Öfkeye kapılmadığı gibi aile hukukunun bir getirisi olarak ilahi rahmetin babası için de tecelli olması duasıyla niyazda bulunmuştur. Aslında koşulsuz sevgi ve şefkat göstermesi gereken babası iken Allah Teâlâ’nın ihsanını yakın olarak müşahade etmiş biri olarak Hz. İbrahim, kendisinden esirgenen merhameti babasına karşı göstermiştir. Aynı zamanda babasının yaşadığı müddetçe tevhide yönelmesine dair bir ümidi bulunmaktaydı ki, bu duygu onu, babasına dua edeceğine dair söz vermeye sevk etmiştir. Ancak *“Onun bir Allah düşmanı olduğu kendisine belli olunca ondan uzaklaştı.*”³²⁵ ayeti ile küfrü karakter hâline dönüştürdüğü ve nihai hüküm kendisine belirtilmiştir. Son ana kadar tevhide yönelir ümidini barındıran Hz. İbrahim de isteğini terk ederek, hükme teslim olmuştur.

2.2.2.2. Hz İbrahim’in İlahi Yardımın Yetiyeceğine Dair Ümidi

Müşrik bir toplumda ilahi davetin temsilcisi olan Hz. İbrahim’in karşılaştığı güçlük babasıyla sınırlı kalmamış ve kavmi tarafından her peygamberin yaşadığı tehditleri alarak cezalandırılmaya maruz kalmıştır. Nitekim hakikat karşısında çaresiz kalan toplulukların yapabildiği tek şey, onu ortadan kaldırmaya çalışmaktır. Muhakeme yaptırmak suretiyle hakikati ortaya koymak isteyen Hz. İbrahim, dinî bir bayramın olduğu gün kutlamalara katılmayarak, put haneye gitmiş ve baltayı boynuna astığı put hariç hepsini kırmıştır. Beklediği gibi sorgulaması halkın nazarında yapıldığında da putlarının acizliğini kendilerine itiraf ettirmekle tüm halka inançlarının ne kadar tutarsız

³²³ Meryem 19/47-48.

³²⁴ Tevbe 9/114.

³²⁵ Tevbe 9/114.

olduğunu göstermiştir.³²⁶ Ancak tüm bu gerçeklik karşısında taassupları kendilerine hâkim olmuş müşrik topluluk, hakkı batılla söndürmeye çalışarak *“Putperestler, “Eğer bir şey yapacaksanız, yakın onu ve böylece tanrılarınıza yardım edin!” dediler.*”³²⁷ ayetinde geçtiği üzere Hz. İbrahim’i yakma kararı almışlardır. Bu şekilde başkalarını da koymuş oldukları düzene karşı gelmekten alıkoyabileceklerdi. Rivayete göre bu teklifi yapan kişi, Bakara suresinde zikredilen Hz. İbrahim’in tanrılık iddiası sebebiyle tartıştığı ve Hz. İbrahim’in delilleri karşısında çaresiz kalan³²⁸ Nemrut’tur.³²⁹ Bu kararı almalarında Hz. İbrahim’in kafirleri iman etmemeleri durumunda ateşin varlığıyla inzar etmesi etkili olmuştur. Tanrılarına yapılan saygısızlık karşısında onun için büyük bir ateş mahalli yapmaya koyuldular. Öyle ki hasta kadınlar bile iyileşip de ateşine odun taşıyabilmek adına adaklar adamışlardır.³³⁰ Bu gayretlerinin sonucunda üzerinden kuş geçemez, yanına hiçbir şekilde yaklaşamaz bir ateş hazırladılar. Bu sebeple Hz. İbrahim’i mancınıkla atmaya karar verdiler. Rivayete göre tüm bunlar olup biterken Hz. İbrahim ateşin hazırlanması için bir ay kadar beklemiştir.³³¹ Zamanı geldiğinde de bu devasa ateşe atılırken *“Allah bize yeter, O ne güzel vekildir”*³³² diyerek Rabbine sığınmıştır. İbn Abbas’tan gelen rivayete göre Hz. İbrahim’i ateşten kurtaran söylemiş olduğu bu sözdür.³³³ Yakılmaya götürülen biri olarak insan olmanın getirdiği zayıflıkla aman dilememiştir. Dinen bunu yapmak da caiz iken³³⁴ Hz. İbrahim’in gösterdiği davranış, seçilmiş peygamberlerin her zorlukta Rablerine karşı göstermiş olduğu tutumla eş orantıdadır. Bu sözlerin asıl sahibine karşı iman ve bu iman gerektirdiği ümit, onun bir ay boyunca psikolojik olarak zinde kalmasını, mancınıkta iken bile bir an dahi olsa Rabbinden uzaklaşmamasını sağlamıştır. Nitekim mancınıkla havaya atıldığı zaman Cebrail (a.s) ile aralarında geçen diyalogun aktarıldığı rivayette buna işaret etmektedir. Cebrail: *“Ey İbrahim! Bir hacetin var mı?”* diye sorduğunda, *“Sana ise, hayır. Rabbim’in halimi, dileğimi bilmesi bana yeter.”* diyerek Rabbine şu şekilde niyazda bulunmuştur.

³²⁶ Enbiya 21/58-65.

³²⁷ Enbiyâ 21/68.

³²⁸ Bakara 2/258.

³²⁹ Neseî, *Medârik*, 2/412.

³³⁰ Köksal, *Peygamberler Tarihi*, 156.

³³¹ Bilmen, *Kur’an-ı Kerim’in Türkçe Meali Âlisi ve Tefsiri*, 4/2162.

³³² Âl-i İmran 3/173.

³³³ Neseî, *Medârik*, 2/412.

³³⁴ Nahl 16/106.

“Ey Allah’ım! Sen göklerde Teksin, yerde de Teksin. Ben de yerde bir tekim. Yerde benden başka, sana ibadet edecek kimse yoktur. Allah bana yeter, ne güzel Vekildir O!”³³⁵

Vesilesiz, aracısız, katkısız sahip olmuş olduğu tevhit anlayışıyla son derece Rabbine karşı tevekkül örneği sunmaktadır. Hz. İbrahim göstermiş olduğu bu tevekkülün karşılığını “Bizde, “Ey ateş” dedik, “İbrâhim’e serin ve esenlik ol!”³³⁶ ayetinde ifade edildiği gibi ateşin kendisine selamet olmasıyla almıştır. Allah Teâlâ soğuk olmasından sonra selamet olmasını dileyerek soğğun da onu yakıp kavurmasından muhafaza eylemiştir. Nitekim bu muhteşem nizamın işleyişindeki inceliği Hz. Ali’den gelen “Eğer Allah Teâlâ soğuk dedikten sonra selamet dememiş olsaydı, soğukluk İbrâhim’i helak edecekti.”³³⁷ rivayeti de ifade etmektedir. Tevhidin sancaktarı Hz. İbrahim’in yaşadığı bu tecrübe, sıkıntının boyutu ne olursa olsun, asıl sığınılması gerekenden hiçbir zaman vazgeçilmemesi gerektiğini inananlara bilfiil olarak sunmaktadır. Yaşadığı güçlüklerle karşı Allah’a tam bir teslimiyetle güvenenlere, bu dünyada da yardım edileceğini, sıkıntılara inşirah verileceğini göstermektedir. Allah’a imanla yalnızca O’na tevekkül edip, amellerinde ilahi rızayı gözetenlere ahiret ateşinin dokunmayacağı ayetle bize tebliğ edilmektedir.³³⁸ Ateşin bu dünyada dokunmayacağına Hz. İbrahim’in tecrübesiyle sahne edilişi, insanlara, sağlam bir imanın getirdiği duruşla huzura çıkıldığında ahirette de cezalandırılmayıp yakılmayacağına sağlamasını göstermektedir.

2.2.2.3. Hz. İbrahim’in Ümitsizliğe Düşenlerden Olmaması

Peygamberler duanın teskin ettiği manevi gücü en etkili bir şekilde hayatlarına adapte ettikleri örnekleri bizlere sunmaktadır. Duaları ile kurbeti güçlü olan Hz. İbrahim de evlat isteğinin “Rabbim! Bana iyilerden olacak bir evlât ver!”³³⁹ diyerek gerçekleşeceğine dair ümidini, yine dua ile canlı tutmuştur. Aynı motivasyonla duasına icabet edildiğinde misafirler ile arasında geçen, “Sana kesinlikle olacak bir şeyi müjdeliyoruz. Sakın ümitsizliğe düşenlerden olma!” dediler. “İbrâhim de: “Doğru

³³⁵ Köksal, *Peygamberler Tarihi*, 157.

³³⁶ Enbiyâ 21/69.

³³⁷ Ebü'l-Leys İmâmü'l-Hüdâ Nasr b. Muhammed b. Ahmed b. İbrâhim es-Semerkindî (ö. 373/983), *Bahru'l- ulûm* (Beyrut, 1993), 3, 2/431.

³³⁸ İbrahim 14/12.

³³⁹ Saffat 37/100.

yoldan sapanlardan başka kim Rabbinin rahmetinden ümidini yitirir ki?” diye karşılık verdi”³⁴⁰ diyalogu da Hz. İbrahim’in Rabbinin ihsan ve ikramından hiçbir şekilde ümit kesmediğini göstermektedir. Misafirlerin ‘ümitsizlerden olma’ telkini ise, alınan haberin olağanüstü olması sebebiyle Hz. İbrahim’in istifham yoluyla ta’zim belirttiği cümlesine ithafen söylenmiştir. Aslında yaşının ilerlemiş olması ve dünyevi bir lütfâ icabet ihtimalinin getirdiği şaşkınlık ifade edilmiştir.³⁴¹ Zira ebeveyni olmadan yaratmaya kâdir olan ilahi irade karşısında ümitsizliğe düşmek mümkün değildir. Nitekim kendisinin peygamber olarak yakın ilme haiz olması ve bizzat kendisinin sözlerinden anlaşıldığı üzere uyarı Hz. İbrahim’e değil, müminleredir.³⁴² Aksi durum olan ümitsizliğe ancak O’nu gereği gibi tanıyamayıp, sapanlar düşer. Çaresizliğin boyutu ne olursa olsun, bu tecrübe üzerinden Rabbin rahmetinin vaki olacağı anlaşılmaktadır. Durumun âdet dışı olması da yardımın ulaşmasına engel değildir. Bu sebeple te’kid ifade etmesi için yeisten bir adım daha kuvvetli manada olan kunûtle ifade edilmiştir.³⁴³

2.2.2.4. Zorlu Yaşam Koşulları Karşısında Ümitvar Olma

Hz. İbrahim hayatının hiçbir evresinde selim fitrattan uzaklaşmamıştır. Samimi bir imana sahip olması hasebiyle Yüce Yaratıcı’nın nispet etmesiyle Halilullah mahlasına mazhar olmuştur. Kur’an-ı Kerim’de bazı peygamberlerin hem tebliğ mücadelesi hem de bireysel sıkıntıların aşılmasında göstermiş oldukları tecrübeleri bizlere anlatılmaktadır. Hz. İbrahim’i dost makamına taşıyan her iki yerde de göstermiş olduğu üstün karakteristik teslimiyeti ve mücadelesidir. Kendisini risaletle görevlendirmiş Rabbine karşı, imtihanları doğru okuyup, istikametten ayrılmayarak, psikolojik olarak problemlerle başa çıkma yetisini en iyi şekilde uygulamaktadır. Ailesini Mekke vadisinde bırakması ve Hz. İsmail’in kurban edilmesi olaylarında göstermiş olduğu teslimiyet de bu kabildendir. Eşi Hz. Sare’nin rızasıyla evlendiği Hz. Hacer artık evde istenmeyince, eşi ve iki yaşındaki oğlu İsmail’le yolculuğa çıkmak durumunda kalmıştır. Vahiy ile Hz. İbrahim onları hiç kimsenin olmadığı, içecek suyun bile bulunmadığı ne ziraate ne de hayvancılığa elverişli olmayan, Mekke’ye götürdü. Onları, Mescid-i Haram’ın yüksekçe

³⁴⁰ Hicr 15/54-56.

³⁴¹ Bıyıkoğlu, “Zümer Suresi 53. Ayet...”, 62.

³⁴² Komisyon, *Kuran Yolu*, 3/357.

³⁴³ Muhammed b. Mustafa Ebu’s-Suud (ö. 982), *İrşâdu Akli Selim ila Mezâyâ’l-Kitâbi’l-Kerim*, (Beyrut, Daru İhyai’t-Turasi’l-Arap), 8/18.

mahallindeki Zemzem Kuyusu'nun yukarısında bulunan bir ağacın altına bıraktı. Geri dönüş için yola koyulduğunda Hz. Hacer, arkasından seslenerek; *“Ey İbrahim! Bizi bu ıssız vadide bırakıp da nereye gidiyorsun? Öyle bir vadi ki ne görüşülecek bir kimse var ne de bir şey!”* dedi. Sözünü birkaç kez tekrarlamış olsa da Hz. İbrahim'den cevap alamadı. Bunun üzerine, Hz. Hacer: *“Yoksa, bizi, buraya bırakıp gitmeni, sana Allah mı emretti?”* diye sordu. *“Evet”* cevabını alınca *“Öyle ise, Allah bize yeter. O bizi zayi etmez, himayesiz bırakmaz”* diyerek teslimiyetini gösterdi.³⁴⁴ Hz. İbrahim ayrıldıktan sonra şehrin dışında Kâbe'nin bulunduğu tarafa yönelerek, *“Ey rabbimiz! Ben zürriyetimden bir kısmını, senin kutsal evinin (Kâbe) yanında tarıma elverişli olmayan bir vadiye yerleştirdim. Bunu yaptım ki rabbim, namazı kılsınlar. İnsanların gönüllerini onlara meylettir ve çeşitli ürünlerden onlara rızık ver ki şükretsinsinler.”*³⁴⁵ diyerek dua etmiştir. Kıssa birçok hikmeti barındırmasıyla birlikte, temelde her iki taraf için de sevilen birinden vazgeçme durumu öncelikli olarak dikkat çekmektedir. İnsanın başa çıkmada zorlandığı şeylerin başında sevdiği, iletişim içerisinde bulunduğu bir yakınını kaybetmesi gelmektedir. Bu durumda birey, olumlu bir başa çıkma gösteremezse, psikolojik olarak ruhsal çöküntüye maruz kalabilmektedir. Hz. İbrahim ve Hz. Hacer de bu kritik eşiği sahip oldukları anlamı koruyarak atlarmaya çalışmışlardır.

Bireylerin güçlükler karşısında kontrolü kaybederek duygularının karışmasının sebebi, yaşam gayesi olarak anlamlandırdıkları şeyleri ve hayat üzerindeki güvenini kaybetmesinden kaynaklanmaktadır.³⁴⁶ Onların Rabbe sığınmaları, yalnızca O'na tevekkül etmeleri, yaşadıklarını imtihan olgusuyla değerlendirip, kontrolü kaybetmelerine engel olmuştur.³⁴⁷ Hz. İbrahim'in, karşı karşıya kaldıkları zorlu durumda anlamı koruyabilme adına niyaz etmesi, Rabbi ile içten bağlılığının ve O'nu yakinen tanımasının getirdiği zayi olmayacaklar ümidiyle gerçekleşmiştir. Bu anlamda yapmış olduğu duayla kendisine güven telkin etmektedir. Nitekim mümin, “Duaların Allah indinde kabul edeceğine inanır. Kudret-i ilahiye'nin imdadına kavuşacağına güvenir.

³⁴⁴ Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh el-Kurtubî (ö. 671/1273), *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'an*, (Mısır, 1967), 9/368-369.

³⁴⁵ İbrahim 14/37.

³⁴⁶ Ayten, “William James...”, 463.

³⁴⁷ Genç, “Zorlu Yaşam Olayları...”, 56-58.

Ruhunda emniyet ve güven artar.³⁴⁸ Dua sayesinde ruh hâli pozitif bir etkilenim kazanır. Kişiyi dua etmeye yönlendiren temel fonksiyon umut etmesidir. Umut etmek ise olumlu bir başa çıkmadır. Peygamberlerin mücadeleler karşısında en güçlü şekilde iradelerini koruyabilmelerini sağlayan duygu, bilişsel bir şekilde ümit etmeleridir.

2.2.2.5. Kurban Hadisesinde Teslimiyeti Harekete Geçiren Ümitlilik Hali

Kıssalar mahiyeti itibariyle olay örgüsünün üstünde bir mesaj sunmakta ve evrensel ilkeleri ön plana çıkarmaktadır. Birçok teferruatın arka planda bırakılarak, Hz. İbrahim ve oğlunun teslimiyetine odaklanılmasını hedefleyen kıssa da muhatabı bu mesajla baş başa bırakmaktadır.

*“Çocuk, babasıyla beraber iş güç tutacak yaşa gelince babası ona, “Yavrucuğum” dedi, “Rüyamda seni kurban ettiğimi gördüm; düşün bakalım sen bu işe ne diyeceksin?” Dedi ki: “Babacığım! Sana buyurulanı yap; inşallah beni sabredenlerden biri olarak bulacaksın.”*³⁴⁹ Kıssada aktarılan olayda oğlun kim olduğu hususunda müfessirlerin farklı değerlendirmeleri vardır. Hz. İshak olduğunu söyleyenlerle birlikte, bulunulan coğrafyada ilk doğan çocuğun imtiyazlı olması sebebiyle kurban hadisesinde bahsedilen oğlun, Hz. İsmail olduğu görüşünde olanlar da vardır. Ayette açıkça belirtilmemiş olması muhatabı asıl mesaja yönlendirmek içindir. Hz. İbrahim’in Rabbine karşı sevgisi, muhabbetiyle oğlunu feda etmeye, halim olan oğlunun ise Rabbine kurban olmaya hazır olması üzerine teslimiyet şuuru öne çıkmaktadır.³⁵⁰ Sahip oldukları iman, ilahi hikmeti yakini olarak müşahede etmeleri, sonsuz güven duymaları, Rablerinden felaketin akabinde selametini geleceğini ümit etmeleri bu büyük imtihanın gereğini yapmalarını sağlamıştır. Neticede kemikleşmiş bir geleneğin kaldırılmasına yönelik gerçekleştirilen bu imtihan, yine Hz. İbrahim ve Hz. İsmail’de var olan anlam, yani Allah Teâlâ’nın rızası doğrultusunda hareket etme güdüsü ve bu anlam doğrultusunda gösterilen güçlü azim ve iradeyle muhsinler olarak karşılıklarını almalarına vesile olmuştur.

³⁴⁸ Osman Pazarlı, *Din Psikolojisi*, (İstanbul, Remzi Kitabevi, 1982), 195.

³⁴⁹ Saffat 37/102.

³⁵⁰ Komisyon, *Kur’an Yolu*, 4/545-546.

2.2.3. Hz. Yusuf

Kıssaların en güzeli olarak ifade edilen Yusuf'un (a.s) kıssası başlı başına bir surede anlatılmaktadır. Kıssanın bu şekilde nitelendirilmesi, Allah'tan başka hiçbir kimsenin anlatmaya muktedir olamayacağı şekilde, olayı olduğu gibi en doğru bir aktarımla tarihî gerçeklik sunmasından kaynaklanmaktadır. Konusunda anlatılan en güzel olay olarak, nesilden nesile aktarılan ibret ve şaşkınlık uyandıran hikmetleri barındırmaktadır.³⁵¹ Hz. Yusuf, Yakup'un (a.s) on birinci oğludur. Annesi Rahîl bint-i Leban'dır. Hz. Yusuf, on ikinci kardeşi Bünyamin'le aynı anneden dünyaya gelmiştir. Kıssa Hz. Yusuf'un istikbaline dair gördüğü rüyayla başlamaktadır. *“Bir gün Yûsuf, babasına demişti ki: “Babacığım! Ben rüyamda on bir yıldızla güneşi ve ayı gördüm; onları bana secde ederken gördüm.”*³⁵² Hz. Yusuf'un rüyada gördüğü güneş, babası Hz. Yakup; ay, annesi Rahîl; yıldızlar ise on bir kardeşidir.³⁵³ Babalarının Hz. Yusuf'a karşı göstermiş olduğu şefkati, anneleri ayrı olan kardeşlerin kıskançlığına sebep olmuştu. Hatta kendilerindeki üstünlüğün, babaları tarafından fark edilmemesinden dolayı Hz. Yusuf'tan nefret ediyorlardı. Bu sebeple oğlunun her iki dünyada aziz olacağını anlayan babası *“Yavrucuğum” dedi, “Rüyayı sakın kardeşlerine anlatma, sonra sana tuzak kurarlar! Çünkü şeytan insana apaçık bir düşmandır.”* diyerek, tekitli bir ifadeyle kardeşlerin bir fenalık yapmasından korkarak, rüyasını kardeşlerine anlatmaması hususunda Hz. Yusuf'u ikaz etmiştir. Zira insanoğluna açıkça düşman olan şeytan, kardeşleri haset etmeye, akabinde tuzak kurmaya sevk eder.

2.2.3.1. Kuyuda Motivasyonu sağlayan Ümitlilik Hali

Babalarının, erken yaşta annelerini kaybeden kardeşlerin üzerine fitraten göstermiş olduğu ilgi, hoşnutsuzluğun artmasına sebep olmuştur. Kabaran kıskançlık duygusu kardeşlik hukukunun önüne geçmiş ve abilerine kardeşlerini öldürmeyi bile düşündürmüştür. Neticede öldürmek yerine, ondan kurtulmak üzere kuyuya atmaya karar vermişlerdir. *“Onlardan biri, “Yûsuf'u öldürmeyin, eğer mutlaka yapacaksanız, onu (kör) kuyunun dibine bırakın. Nasıl olsa gelip geçen kervanlardan biri onu bulup alır”*

³⁵¹ Neseffî, *Medârik*, 2/94.

³⁵² Yusuf 12/4.

³⁵³ Komisyon, *Kur'an Yolu*, 3/216.

*dedi.*³⁵⁴ Aldıkları kararı uygulamaya koyulan kardeşler kıra götürme bahanesiyle, babalarından Hz. Yusuf'un da gelmesini istediler. Hz. Yakup, kurt yer korkusuyla gitmesine rızası olmasa da kardeşlerin ısrarı ve güvenceleri karşısında ikna oldu. Hz. Yusuf'un kardeşleriyle çıkacağı bu yolculuk, kendisi için uzun yıllar sürecek imtihanın ilk adımı olacaktı. Nitekim kardeşler, Hz. Yusuf'a kurmuş oldukları tuzağı onu kuyuya atarak tamamladılar. Güven ve merhameti sunmaları gerekirken, dehşet yaşattıkları Hz. Yusuf kuyuda, *“Onlar farkında değilken biz de Yûsuf'a vahyettik ki, “Onlara bu yaptıklarını elbet bir gün anlatacağız.”*³⁵⁵ ilhamıyla bir müjdeye nail olmuş, hüznü ve kederinin izalesiyle birlikte gelecek günlerin ümidine sevk edilmiştir.³⁵⁶ Hz. Yusuf kır gezisine çıkıp, kuyuya atılana kadar güçlü aile bağlarının olduğu bir ortamda kardeşlik hukukunun sunduğu güven duygusu içerisinde yaşıyordu. Bu hadiseyle birlikte potansiyel olarak içinde bulunduğu anlam risk altına girmiş oldu. Amaçsız ve hedefsiz bir hayat, bireyde güvensizlik ve boşluk oluşturur.³⁵⁷ Bu ilahi sesleniş, Hz. Yusuf'un gelecekte tekrar kardeşleriyle karşılaşacaklarının haberini vermekle onun için bir amaç belirlemiştir. Güvensizlik duygusuna girmeden, olumlu bir başa çıkmayla, asıl güvenilmesi gereken makama yönlendirilmiş ve çaresizlik içerisinde umudunu koruyabilmesini sağlamıştır. Yani genç yaşında maruz kalmış olduğu bu korkunç durum, Allah Teâlâ tarafından anlamlandırılmak suretiyle, olumsuz ruh hâline dönüşmemiştir.

2.2.3.2. Kanlı Gömlek Karşısında Ümidi Koruma

Kardeşler akşam eve geldiklerinde Hz. Yakup'a *“Ey babamız! Biz yarış için uzaklaşmış, Yûsuf'u da eşyamızın yanında bırakmıştık; onu kurt yemiş! Ama doğru söylemiş olsak da sen bize inanmazsın.”* diyerek babasının olmasından korktuğu şeyi öne sürerek, duygusal baskı oluşturmaya çalıştılar. Hz. Yakup uydurma kan sürülmüş gömleği gördüğünde, başına gelen imtihanın farkındalığıyla *“Hayır! Nefsiniz sizi kötü bir iş yapmaya sürüklemiş; artık (bana düşen) güzelce sabretmektir. Anlattığınız şeyler karşısında, kendisine sığınılacak olan ise ancak Allah'tır”*³⁵⁸ diyerek tam bir teslimiyet göstermiştir. Bu teslimiyeti güçlendiren bir diğer fonksiyonda rüyanın gerçekleşeceğine

³⁵⁴ Yusuf 12/10.

³⁵⁵ Yusuf 12/15.

³⁵⁶ Bilmen, *Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Meali Âlisi ve Tefsiri*, 3/1545.

³⁵⁷ Genç, “Zorlu Yaşam Olayları...”, 38.

³⁵⁸ Yusuf 12/18.

dair bilgisidir. Zorlu yaşam olayları kişilerde anlam çatışmasına sebep olabilir. Bu durumda din, bireyin sahip olduğu anlamı korumasına yardım eder. Böylelikle birey ya sahip olduğu anlamı korur ya da anlamı yeniden yapılandırır.³⁵⁹ Peygamberlerin sahip olduğu güçlü iman, problemler karşısında olayları doğru anlamlandırmasını ve korumasını sağlayan en güçlü motivasyondur. İmtihan prensibiyle, hâl ne olursa olsun muhabbet duyulan, emirleri saygınlık şuuruyla yerine getirildiğinde karşılığında selamete kavuşturacağına katiyetle ümit edilen Yaratıcı'nın rızası, potansiyel olarak bulunan anlamı pekiştirmektedir. Bu durumda yapılabilecek en güzel davranış, Hz. Yakup'un yaptığı gibi imtihanın geldiği limana sığınmaktır.

2.2.3.3. Hz. Yusuf'un Zindanı Seçmesinde Etkili Olan Ümitlilik Hali

Hz. Yusuf'un kuyudaki bekleyişi kervanın gelip kendisini almasıyla son bulmuştur. Kervan onu kaynaklarda Mısır kralının maliye nâzırı veya Mısır (Menfîs) şehrinin valisi ve muhafız askerlerin kumandanı Potifar olarak bilinen kişiye satmıştır.³⁶⁰ Böylelikle Hz. Yusuf, yanlarında kaldığı sürece devlet yönetimine dair yetkinliğini arttıracak bilgi ve deneyime sahip olmuştur. Allah'ın ihsanıyla farklı kültürlerle karşılaşan Hz. Yusuf, kendisinde yaratılıştan var olan muhakeme gücü, yönetme ve yargılama yeteneğiyle rüyaları, karşılaştığı olayların iç yüzünü kavrayabilme idrakine sahip hâle gelmiştir. Yetişkinliğe eriştiğinde evin hanımı Züleyha'nın ilgisine Hz. Yusuf'un karşılık vermemesiyle başlayıp birbirini takip eden olaylar zincirinin akabinde, baskı altına alınan Yusuf (a.s) bir çıkış ümidiyle *"Rabbim! Zindan bana bunların benden istediklerinden daha iyidir. Eğer onların bana kurdukları tuzağı boşa çıkarmazsan, korkarım ki, onlara meyleder ve cahillerden olurum!"*³⁶¹ niyazına yönelmiştir. Suçsuz olduğu delillerle kanıtlanmasına rağmen kurtuluş için niyaz ettiği duasına icabet edilerek, zindana atılmıştır. Hz. Yusuf'un iffetini koruyarak Rabbe iltica etmesine muharrik güç, Rabbin, kendisini zorlu imtihanda yardımsız bırakmayacağı ümididir. Böylece mücadelede Allah Teâlâ'nın yardımına başvurarak, iş birlikçi bir başa çıkmayla yüksek motivasyon sağlamıştır.³⁶² Başa çıkılması gereken bu problem karşısında anlam çatışması

³⁵⁹ Genç, "Zorlu Yaşam Olayları...", 38.

³⁶⁰ Komisyon, *Kur'an Yolu*, 2/223.

³⁶¹ Yusuf 12/33.

³⁶² Genç, "Zorlu Yaşam Olayları..." 106.

yaşamamış, yaşadıklarından kimseyi sorumlu tutmaya yönelmemiştir. Aksine kendisine bahşedilen hikmet ve yorum gücünün ortaya çıkmaya başlamasıyla bulunduğu ortamı aydınlatmıştır. İhlasla iffetini koruma adına göstermiş olduğu bu ulvi mücadele, mahkûm hayatı yaşarken bilkuvve hâlinde bulunan erdemlerinin bilfiil hâle gelmesine vesile olmuştur.³⁶³

2.2.3.4. Hz. Yusuf'un Zindan Günlerinde Ümidini Koruması

Hz. Yusuf devam eden zindan günlerinde kendisine başvuran iki mahkûmun rüya yorumunu yapmıştır. Hayatının bu kesiti çaresizlik çukuruna düşmeden aktif sabırla hareket ettiğini göstermektedir. Hz. Yusuf kendisine gelen bu iki mahkûmla konuşmaya öncelikli olarak, yaptığı tevillerin, zamanının da yaygın olan kehanet ve falcılıktan kaynaklanmadığını, bilakis onlardan ve her türlü sapkın inançlarından uzak olduğunu söyleyerek başlamaktadır. *“Size erzak olarak verilecek yemek gelmeden önce, onun yorumunu mutlaka size haber vereceğim. Bu, rabbimin bana öğrettiklerindedir. Şüphesiz ben, Allah’a inanmayan, âhireti de inkâr eden bir kavmin (Mısırlıların) dininden uzak durdum.”*³⁶⁴ Hz. Yusuf’un zorlu yaşam koşullarında olaylara yüklediği bu anlam Kur’an’ın bütüncül anlayışını sunmaktadır. Kur’an birey için merkezi düşünce olarak, dünyayı bırakıp ahirete hazırlık yapmaları gerektiğini savunmaktadır. Birbiriyle ilişkili olan bu iki âlemin bağlantısı, dünya hayatının ahiretin azığı konumunda olmasıyla sınırlıdır. Bu ayet çerçevesinde dünya hayatının sunmuş olduğu zorluklar, mümin için bir ihsan vesilesi olurken, kafir için çekilmez bir belaya dönüşür. Hâl böyle iken istikbali için müsbet bir durum ümit edemez duruma gelir. Ümidi olmayanın da yaşamı anlamlı kılması için herhangi bir sebebi kalmaz.

Hz. Yusuf tevhide tebliğden sonra arkadaşlarının;

*“Ey zindan arkadaşlarım! Biriniz efendisine şarap sunacak; diğeri ise asılacak ve kuşlar onun başından yiyecek. Yorumunu sorduğunuz rüyalardaki durum (bu şekilde) kesinleşmiştir”*³⁶⁵ şeklinde rüyalarını yorumlamıştır. Rüya hakikate dönüştüğünde Hz. Yusuf, *“Onlardan, kurtulacağına inandığı kişiye, “Efendinin yanında benden bahset”*

³⁶³ Semra Örs, “Yusuf Suresi Tefsiri ve Hz. Yusuf Kıssası”, (Ağrı, Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Lisans Üstü Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021), 110.

³⁶⁴ Yusuf 12/37.

³⁶⁵ Yusuf 12/41.

dedi. Fakat şeytan ona, efendisine Yûsuf'tan söz etmeyi unutturdu. Dolayısıyla Yûsuf birkaç sene daha zindanda kaldı.³⁶⁶ kralın hizmetinde bulunacak kişiden, masumiyeti ve ahlaki faziletinden bahsetmesini istedi. Ancak şeytanın unutturmasıyla zindandaki süresi uzadı. Müfessirler arasında zindandaki sürenin uzaması konusunda iki değerlendirme bulunmaktadır. Ekserisi, kurtuluşu Allah'tan beklemediği için zindandaki süresinin uzadığını söylemektedir. Zulmü ortadan kaldırmak için gerekli makamlara başvurmak, meşru bir uygulama olsa da Peygamberlik makamında bulunan biri için zelle kabilinden hata sayılmaktadır. “Hasenatü'l-ebrar seyyiatü'l mukarrebîn” ilkesinden hareketle, kurtuluşu ümit etmenin tek makamı Yüce Yaratıcı'dır. O varken, yaratılmıştan yardım istemek, zindandan çıkışı ertelemiştir. Küçük bir yanlış, Hz. Yusuf'un yıllarına mâl olmuştur. Bu zaman zarfında nasıl bir süreç geçirdiğini tasvir eden bir anlatım olmasa da kıssanın devamında göstermiş olduğu çizgi ruhsal bir anlam kayması yaşamadığı ve çatışmaya sürüklenmediğine işaret etmektedir.

2.2.3.5. Hz. Yakup'un Sabrı ve Evlatlarına Ümit Telkini

Hz. Yusuf kuyuya atılmasından hükümdar oluncaya kadar çok büyük zorluklarla başa çıkmıştır. Tüm bu zorlukların geride kaldığı bir süreçte, kıtlık zamanlarında, kendisine vahyedilen karşılaşma meydana gelmiştir. Rabbinin kendisine yol göstermesiyle küçük kardeşini yanında bıraktırmış ve muhasebe yapılmasının fırsatını yakalamıştır. Kardeşler bin bir sözle iznini aldıkları Bünyamin'i de kaybetmenin büyük sıkıntısıyla Hz. Yakup'un yanına dönmüştür. Hz. Yakup, anlatılanlar karşısında “Hayır, nefisleriniz bu hususta sizi aldattı. Bana düşen artık güzel bir sabırdır. Umulur ki, Allah onların hepsini bana getirir. Şüphesiz O, çok iyi bilendir, hikmet sahibidir” dedikten sonra “Onlardan yüz çevirdi, “Âh Yûsufum âh! İçim yanıyor!” diyordu. Sonunda üzüntüden gözlerine boz geldi. Artık kederini içine gömüyordu.”³⁶⁷ ayetlerde ifade edildiği üzere metanetini koruyarak Rabbine sığınmış, iman gerektirdiği ümidini dışa vurmuştur. Doğru muhakeme yapmasını ve doğru kavramlara yönelmesini sağlayan haşyet duygusu, Peygamber olarak var olan anlamı korumuştur. Ancak beşerî tabiat gereği, aynı imtihanla tekrar karşılaşmak hüznünü, üzüntüsünü depreştirmiş, bunun

³⁶⁶ Yusuf 12/42.

³⁶⁷ Yusuf 12/83-84.

sonucunda gözlerini kaybetmiştir.³⁶⁸ Rivayete göre Hz Peygamber, Cebrail'e (a.s) "Yakup (a.s)'ın Yusuf (a.s)'a özlemi ne dereceye ulaştı?" diye sorunca, "Evladını kaybeden yetmiş ana acısı olduğunu, ecrinde yüz şehit ecrinde olduğunu" söylemiştir.³⁶⁹ Acı bu kadar yoğun iken sahip olduğu yüce iman ve doğru anlamlandırma ümitsizliğin önüne geçmiş, Allah'a karşı bir an bile hüsn-i zannını terk etmemiştir. Bu örnek, felaketle karşılaşıldığında imani ve ahlaki duruşun nasıl olması gerektiğinin timsali olmakla beraber, insani yönünün -sınırları aşmamak kaydıyla- dışa vurduğu duygusal hâlin de tabii ve meşru olduğunu göstermektedir. Elmalılı bu başa çıkışı şu sözleri ile ifade etmiştir: "Yakup bu kerre iki oğlunun daha hicranı ile dağdar oluyor, hicran-ı Yusuf'a birde bunlar inzimam oluyor. Diğer oğullarının da getirdikleri haberinde sania olduğunu anlıyor, ye'se inanmıyor. Allah'tan ümidini kesmiyor, ümid ile sabra karar veriyor."³⁷⁰ Dolayısıyla kontrolün sağlayarak, iş birlikçi başa çıkmayla aktif bir sabra yönelmiştir. "*Ben acımı ve kederimi ancak Allah'a arz ediyorum ve ben sizin bilmediklerinizi Allah'tan gelen bilgiyle biliyorum.*"³⁷¹ Bu yol gösterici ibare, Hz. Yakup'un sabrının aktif olduğunun, tahammül göstermesinde Rabbinin yardımına sığındığının ifadesidir. Hz. Yakup, yıllarca sevgili oğlundan uzak kalmıştır. Yılların vermiş olduğu bu hüznün yükü, öfke, kırgınlık hâlinin oluşmasında etkili olabilirdi. Ancak Hz. Yakup, otorite olarak aynı samimiyetle Allah'a sığınmış, imtihanların selamete çıkacağını, Hz. Yusuf'un rüyasının gerçekleşme vaktinin yaklaştığına dair ümidini, beklentisini arttırmıştır.³⁷² Bu ümidin gerçekleşmesi adına çocuklarını, kardeşlerine aramaya yönlendirmiştir. Peygamberler yaşadıkları her an, bireysel olsun toplumsal hadiseler olsun Risalet görevinin bilinciyle hareket etmişlerdir. Çocuklarına yaklaşım tarzı da bu bilincin yansımasıdır. Kardeşlerini aramaya yönlendirirken, motivasyonlarını, istek ve ihtiyaçlarını arttırmak üzere, dinin en temel kaidesiyle kontrol altına almıştır: "*Ey oğullarım! Gidin de Yûsuf'u ve kardeşini iyice araştırın, Allah'ın rahmetinden ümit*

³⁶⁸ Komisyon, *Kur'an Yolu*, 3/252.

³⁶⁹ Ebu Bekr Abdillâh b. Muhammed el- Absi el Kûfî İbn Ebi Şeybe, *el-Musannef*. Thk. Kemal Yûsuf, (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1409/1990), 7/73; Ebü'l-Fazl Celâlüddin Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr fi't-tefsîr bi'l-me'sûr*. Thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî, (Kâhire: Merkezü hicr li'l-bühûsi ve'd-dirâsâti'l-arabiyyete ve'l-İslâmiyyeti, 1424/2003), 8/198

³⁷⁰ Yazır, *Hak Dini*, 4/2906.

³⁷¹ Yusuf 12/86.

³⁷² Komisyon, *Kur'an Yolu*, 3/252.

kesmeyin. Çünkü inkâr edenlerden başkası Allah'ın rahmetinden ümit kesmez!"³⁷³ Tehassüs, bir şeyin hislerle arzu edilmesidir. Allah Teâlâ, 'ümit kesmeyin' emriyle kullarına, ümit içerisinde bulunurken aynı zamanda çaba ve uğraş içerisinde olmaları gerektiğini de bildirmektedir. Çünkü aksi olan ümitsizlik, oyalanarak işi ağırdan almayı gerektirir.³⁷⁴ Peygamberler de güçlüğün boyutu ne olursa olsun mücadeleden geri kalmayarak, Allah'ın kendilerine yardım edeceğine inanmış ve musibetlerin son bulacağını ümit etmişlerdir. İman eden kul, ihsan olan nimetlerden dolayı Allah'a hamd ve şükürde bulunur, musibete uğrayınca da onun giderilmesini ümit eder. Aksini, Ömer Nasuhi Bilmen şu ifadelerle açıklamıştır: "Her kim, Cenab-ı Hakk'ın kemal-i kudretini inkâr ederse veya O Hâlık-ı Azim'in bütün ahval-i âleme âlim olmadığını sanarsa veya o Mabud-i Kerim'in Kerim değil, haşa behail olduğuna kâil olursa işte böyle bir kimse Rahmet-i İlahiye'den ümidini keser. Böyle üç kanaatten her biri ise bir küfrden ibarettir."³⁷⁵ Hz. Yakup'un bu yaklaşımı dinî yönlendirmeye çocukların kendilerine hâkim olan çaresizlik duygusundan anlam değişikliğine gitmelerini sağlamaktadır. İbarede seçilen ravh ifadesi ise, "Allah'tan size gelecek rahata kavuşma hâlimden ümit kesmeyin"³⁷⁶ manasıyla değiştirilen anlamı pekiştirmektedir.

2.2.3.6. Hz. Yakup'un Ümidini Vuslata Dönüştüren Koku

Hz. Yusuf'un rüyasının gerçekleşeceğine dair inancı, Hz. Yakup'un hicranını anlamlı kılmıştır. Hz. Yusuf'u kaybettikten sonraki süreci sabır, tevekkül ve ümit ile geçirmesi bu anlamlandırma ile gerçekleşmiştir. İsyana sürüklenmemiş olmasıyla birlikte, Hz. Yakup ayrılığın hüznünü en derin şekliyle yaşamıştır. Nitekim, oğlu Bünyamin hakkındaki suçlamaları duyduğunda onun ahvali üzerinden Hz. Yusuf için ağlaması elemnin ve kederinin sürekli yaşandığına işaret etmektedir.³⁷⁷ Rivayetler de ayrılıkları seksen yıl süren Hz. Yakup'un bu zaman dilimini devamlı ağlayarak geçirdiğini ifade etmektedir.³⁷⁸ İnsanın her ne sebepten olursa olsun ağlaması en tabii durumlardan birisidir. Ancak meşakkat ne kadar ağır olursa olsun, insanın riayet etmesi gereken bir

³⁷³ Yusuf 12/87.

³⁷⁴ Nâsirüddîn Ebû Saîd (Ebû Muhammed) Abdullâh b. Ömer b. Muhammed el-Beyzâvî (ö. 685/1286), *Envaru't-Tenzil ve Esraru't-Tevîl*, (İstanbul, Dersaadet, ty.), 1/494.

³⁷⁵ Bilmen, *Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Meali Âlisi ve Tefsiri*, 3/1600.

³⁷⁶ Bursevi, *Ruhu'l-Beyan*, 4/327.

³⁷⁷ Yusuf 12/85.

³⁷⁸ Zemahşerî, *Keşşaf*, 3/ 674.

ölçü vardır. Hz. Peygamber'in oğlu İbrahim'in vefat ettiğinde söylemiş olduğu, “Kalp ürperir göz yaşarır. Biz Rabbimizi kızdıracak bir şey demeyiz. Ey İbrahim doğrusu biz senin ölümünden dolayı hüzünlüyüz”³⁷⁹ sözleri, bu durumda bize sınırlarımızı göstermektedir. İslam'da kınanan ağlama, feryad-ü figan ve yaka paça yırtmak suretiyle kişiyi isyana götürür. Bu şekilde olmadığı takdirde insanların musibet zamanlarında teessüf ve ağlamalarının caiz olduğu anlaşılmaktadır.³⁸⁰

Hz. Yakup'un üzüntüsünün son aşaması “*Sonunda üzüntüden gözlerine boz geldi*”³⁸¹ ayetinde belirtildiği üzere gözlerini kaybetmesi olmuştur. Ayette belirtilen boz kelimesi müfessirler tarafından farklı şekillerde yorumlanmıştır. Ancak Hz. Yakup'un görmesine engel olan durum her ne olursa olsun -ister kalıcı sebeplerden ister psikolojik sebeplerden kaynaklansın³⁸²- yıllarca kavuşmayı beklediği ümidinin gerçekleşmesiyle ortadan kalkmıştır. Hz. Yakup bu müjdeye, kendisine doğru yola çıkan kervandan önce nail olmuştur. “*Kafile Mısır'dan ayrılınca babaları, “Eğer bana bunamış demezseniz, inanın ben Yûsuf'un kokusunu alıyorum!” dedi*”³⁸³ ayeti bu müjdeyi bir kokunun getirdiğinden bahsetmektedir. Bahsedilen koku, Hz. Yusuf tarafından babasına ışık olması için gönderilen gömlektir. Rivayete göre bu gömlek Hz. İbrahim ateşe atılırken muhafazası için Cebrail (a.s) tarafından giydirilen gömlektir. Miras kalarak Hz. Yakub'a kadar ulaşmış o da gömleği gümüştan yapılmış bir muskanın içerisine koyarak nazardan korunması için Hz. Yusuf'un boynuna asmıştır. Kuyuya atıldığı zaman Cebrail (a.s) onu bulunduğu yerden çıkararak Hz. Yusuf'a giydirmiştir. Babasının durumunu öğrendiğinde Cebrail (a.s) üzerinde cennet kokusu bulunan bu gömleği babasına göndermesini vahyetmiştir. Çünkü cennet kokusu hastaya afiyet, musibete uğrayana da selamet vermektedir.³⁸⁴ Hz. Yakup'un aynı şehirde iken erişemeyip te seksen fersahlık bir mesafeden bu cennet kokusunu alması onun hassasiyetinden kaynaklanmamaktadır.³⁸⁵ Onu bu mucizeye mazhar eyleyen, yıllar süren imtihana karşı

³⁷⁹ Buhârî, “Cenâiz”, 44.

³⁸⁰ Yazır, *Hak Dini*, 4/2907.

³⁸¹ Yusuf 12/84.

³⁸² Komisyon, *Kuran Yolu*, 3/252.

³⁸³ Yusuf 12/94.

³⁸⁴ Yazır, *Hak Dini*, 4/2914.

³⁸⁵ Râzî, *Mefatihü'l-Ğayb*, 9/339-400.

Allah'tan ümit ederek ve her halini Allah'a arz ederek³⁸⁶ sabr-ı cemil ile beklemesidir. Bu sebeple hicranı 'ravhullah'dan bir esinti³⁸⁷ olarak sürura dönüşmüştür. Onun Rabbine olan hüsn-i zannına aynı rikkatle icabet edilmiştir. Böylelikle kıssanın bu kesiti, "Ben kulumun zannı üzereyim, kulum beni nasıl tanırsa, onunla öyle muamele ederim"³⁸⁸ hadisinin bizlere sunmuş olduğu rehberliği somut hale getirmektedir. Rahman'ı kudret ve merhameti ile tanıyan birey, çaresizliğin devasını bulmuş bedbaht kişi gibidir. Zira onun için -başta gelen her olayın Allah'ın izni ve iradesiyle gerçekleştiğine dair samimi bir kabul içerisinde olduğundan- ümitsiz olma ve ümidinin karşılığını alamama durumu telakki edilemez.

2.2.3.7. Hz. Yusuf'un Nimetin Tamamlanmasına Yönelik Ümidi ve Duası

Hz. Yusuf birçok olumsuz yaşam tecrübesiyle mücadele ettikten sonra bir melik olarak babasıyla arzu ettikleri kavuşmayı gerçekleştirmiştir. Bu nihayete ulaşmaya kadar yaşadığı güçlüklerin hiçbirinde kimseyi sorumlu tutmamış, olayları hikmetle değerlendirmiş ve hayat memnuniyetini korumuştur. Oysa böyle travmatik sıkıntılarla karşı karşıya kalan birinin kendi içine kapanarak, hayattan kaçınması muhtemel sonuçlardan biridir.³⁸⁹ Hz. Yusuf'u bu sonuçtan koruyan temel etken, dünya ve ahirette sığınılacak tek merciyi Allah Teala olarak bilerek yaşaması ve bu doğrultuda yapmış olduğu duaları olmuştur. Son olarak yapmış olduğu "*Ey Rabbim! Bana iktidar verdin ve bana rüyaların yorumunu da öğrettin. Ey gökleri ve yeri yaratan! Dünyada da ahirette de beni yönetip himaye eden sensin. Müslüman olarak canımı al ve beni iyi kulların arasına kat!*"³⁹⁰ duası ile de ömrünün hüsn-i hatime ile tamamlanmasına yönelik ümidini niyaz etmektedir. Hz. Yusuf bu duasıyla öncelikle sahip olduğu güç ve kuvvetin yegâne sahibi Allah Teala'ya yönelmiş ve kendisine lütfedilen nimetlere şükretmiştir. Akabinde ise müslüman olarak ölmek ve salih kullar arasına katılmayı istemiştir. Mısır'a büsbütün melik olma temennisi yerine bir peygamber olarak iman üzere ölmek ve salih kullar arasına dahil olmayı ümit ederek dua etmesi, nimetin ancak bu şekilde tamamlanacağına işaret etmektedir. Kıssanın bu duayla bitmesi, Allah Teala tarafından inananlara uyarı

³⁸⁶ Yusuf 12/86.

³⁸⁷ Yazır, *Hak Dini*, 4/2918.

³⁸⁸ Buhârî, "Tevhid", 15, 35.

³⁸⁹ Hökelekli, *Psikolojiye Giriş*, 94.

³⁹⁰ Yusuf 12/101.

niteliği taşımaktadır. Zira müminin geleceğe yönelik asıl ümidi, “Müslümanlığın en mükemmel hali olan; kalbin İslam’da tam karar kılması, Allahın kaza ve kaderine razı olup nefsin mutmain olması hali üzere ruhunu teslim etmesi ve ahiret hayatında da salih kulların mükemmeli olan peygamberlerle beraber olmasıdır.”³⁹¹ Böylelikle her yönüyle mümin üzerinde hasıl olacak bu nitelikler hem dünya hem ahiret mutluluğunu temin edecektir.

³⁹¹ Yılmaz, “Kur’ân’daki Peygamber Dualarının...”, 66.

2.2.4. Hz. Musa

Peygamberler arasında en çok zikredilen gerek Tevrat'ta gerekse Kur'an-ı Kerim'de olsun en çok bahsedilen Hz. Musa, İsrailoğulları'na gönderilmiş, Yahudilik için olduğu kadar, Hristiyanlık ve İslamiyet nazarında da büyük öneme haiz bir liderdir. Kur'an-ı Kerim'in otuz dört suresinde yüz otuz altı yerde bahsi geçmektedir. İsrailoğulları'nın köle ve hizmetçi olarak çalıştırıldığı topraklarda Firavun, rüyasında Beytülmakdis'ten çıkan bir ateşin kendi topraklarına sıçradığını ve Mısır'ın evlerini sararak bütün Kıptileri helak ettiğini ancak İsrailoğulları'na ait evlere dokunmadığını görmüştür. Bunun üzerine, sihirbaz, kâhin ve falcıları huzuruna çağırarak, rüyanın yorumunu yapmalarını istemiştir. Onlar, “Her halde, İsrailoğulları'nın geldikleri şu Beytülmakdis'ten bir adam çıkacak ve Mısır'ı mahvetmeye yönelecek” yorumlarında bulundular. Doğumun yaklaştığını düşündükleri zamanlarda, Firavun her doğan erkek çocuğun öldürülmesini emretmiş ancak daha sonra bir sene bırakılıp bir sene yaşamalarına hükmetmiştir. Hz. Musa yasaklamanın bulunduğu bir sene dünyaya gelmiştir.

2.2.4.1. Bir Annenin Çaresizliğini Mutluluğa Dönüştüren Ümitlilik Hali

Hz. Musa dünyaya geldiğinde annesi “*Hani annene şunu vahyetmiştik: Onu sandığa koy ve ırmağa bırak; böylece ırmak onu kıyıya çıkarsın ve benim de düşmanım, onun da düşmanı olan biri onu alsın. (Ey Musa!) Senin üzerine kendimden bir sevgi bıraktım ki (sevilesin), nezâretim altında büyütülüp yetiştirilesin*”³⁹² ilhamıyla onu nehrin sularına bırakır. Aynı konu farklı ayrıntılarıyla birlikte Kasas suresinde de anlatılmaktadır: “*Musa'nın annesine, “Onu emzir, başına bir şey gelmesinden endişe ettiğinde onu nehre bırak. Korkup kaygılanma. Biz onu sana geri döndüreceğiz ve onu peygamberlerden biri yapacağız” diye vahyettik*”³⁹³ Hz. Musa'nın annesi bu bilgilendirmeyi Peygamberlerin almış olduğu vahiy kapsamında almamış, seçkin kulların mazhar olduğu ilham yoluyla edinmiştir.³⁹⁴ Kıssalar insanların duygularını yönetebilme hususunda, beklenen davranışların nasıl olması gerektiğine dair canlandırılmış örnekleri

³⁹² Tâhâ 30/39.

³⁹³ Kasas 28/7.

³⁹⁴ Komisyon, *Kur'an Yolu*, 4/216-217.

sunmaktadır. Hz. Musa'nın hayatının anlatıldığı her süreç, birçok duygunun yansımalarını aktarması sebebiyle önem arz etmektedir. Hz. Musa'nın annesi başa çıkılması güç bir durumla karşı karşıya kalmıştır. Bir anne olarak tüm hamilelik evresini oğlan olursa kaygısıyla geçirdikten sonra doğan evladını nehre bırakmanın korkusu ve âkıbeti hususunda çektiği büyük bir endişeyle baş başa kalmıştır. Korkularla başa çıkabilmesinin temel yollarından birisi, ikaz ve uyarılarda bulunmaktır. Telkinlerin verilmesiyle birey, karşılaştığı yeni duruma aşamalı olarak alışmaya başlar. Korkuya kapılmış, ne yapacağını bilmez durumda kalan kişiye güven verilerek, gelecek güzel günleri ümit etmesi sağlanır. Kaygı içerisinde bulunan kişiye bizzat içerisinde bulunduğu durumun, müsbet hâle geleceğine yönelik açıklamalarda bulunulur ki, güven içerisinde beklentilerine karşı güçlü bir ruh hâlini alabilirsin.³⁹⁵ Hz. Musa'nın annesi de bu bağlamda Allah tarafından gelen ilhamla tüm kaygılarını gidermiş ve teskin olmuştur. Beklenti içerisinde bulunulması bildirilen hususlar büyük bir güven oluşturmuş, kalbi yatışmış ve huzur bulmuştur. Nitekim artık evladını nehre bırakırken, ümitle beklemesi gereken hususların bihakkın gerçekleşeceğini bilmektedir. Ayette korkmaması gereği havf, üzülmemesi ise hüzn kavramıyla geçmektedir. Havf, hoşlanılmayan bir şeyin başa gelmesi, istenilen bir şeyden mahrum olabilme kaygısı ve korkusu; hüzn ise, meydana gelen bir olay yüzünden kişinin düştüğü durum, tasa, keder³⁹⁶olarak tarif edilir. Yüce Allah korkmaması ve üzülmemesine dair iki nehiyden sonra bu kavramların vermiş olduğu ruh hâlinin olumlu hâle dönüşmesi adına oğlunun kendisine döndürüleceği ve Peygamber olacağı müjdesini ilham etmiştir.³⁹⁷ Aldığı ilhamla hareket ettikten sonra ne yapacağını bilmez, hayretten ve dehşetten hiçbir şey düşünemez durumda iken hata yapması ise Allah'ın va'd edilen âkıbet için takviye etmesiyle engellenmiştir. *Musa'nın annesinin yüreği ise yalnızca çocuğuyla meşguldü. Eğer, inanıp güvenen biri olması için onun kalbini pekiştirmemiş olsaydık neredeyse işi meydana çıkaracaktı.*³⁹⁸ Neseffî'den (ö. 710/1310) nakledilen rivayet şöyledir:

³⁹⁵ Kasapoğlu, "Hz. Mûsâ Kıssasında Korku Fenomeni", *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 1 (2008), 109-110.

³⁹⁶ Neseffî, *Medârik*, 2/629.

³⁹⁷ Neseffî, *Medârik*, 2/629.

³⁹⁸ Kasas 28/10.

“Musa’nın annesine iki emir verildi ve kendisine iki yasak getirildi. İki de müjde verildi. Musa’nın annesi bütün bu konularda Allah’a güvenip dayanmadıkça, onu veli edinmedikçe, bunlar ona herhangi bir yarar sağlamadı, ne zaman ki kalbini tümüyle Allah’a verince Allah da onu koruması altına aldı ve onun kalbine takviye verdi ve dayanma gücü verdi.”³⁹⁹

İhlas ile Rabbe sığınması üzerine Allah Teâlâ korkuları yenmesini sağlamış, kesin olarak hoşlanacağı şeyleri ümit etmesi gerektiğine dair inancını sağlamlaştırmış ve hüzünden sürura geçmesi için güven telkin ederek destek olmuştur. Nihayetinde ümitle beklemesinin karşılığını almıştır. *“Böylelikle biz annesinin gönlü rahatlasın, gam çekmesin ve Allah’ın vaadinin gerçek olduğunu bilsin diye onu annesine geri verdik; fakat oradakilerin çoğu bunu bilmiyorlardı.”*⁴⁰⁰ ayetinde geçtiği gibi Allah Teâlâ’nın takdiriyle mutlak vadedilen günlere kavuştuğuna, ümit ettiklerinin karşılığını aldığına yakinen inanması için evladı kendisine verilmiştir.

2.2.4.2. Hz. Musa’nın Tövbesi ve Yaşam Kaygısı Karşısındaki Ümitlilik Hali

Rabbinin sevgisiyle düşmanları arasında yetişkinliğe ulaşan Hz. Musa’nın yaşadığı önemli tecrübelerinden birisi de kabilesinden bir İsrailoğlu’na yardım etmek isterken hataen bir Kıpti’yi öldürmesidir. Hz. Musa daha kendisine peygamberlik verilmeden önce, zalimin karşısında durarak bir haksızlığa engel olmaya çalışmıştır. Ancak tedbirsizlikle vurulan bir yumruk, nadiren de olsa gerçekleşebilen ölümle sonuçlanmıştır. Kâfirin öldürülmesini şeytan işi olarak değerlendiren Hz. Musa kendi nefesine yazık etmiş olduğunu niteleyerek, kasıtsız olarak yapmış olduğu bu davranıştan dolayı af dilemiş ve affına icabet edilmiştir.⁴⁰¹ *“Rabbim! Doğrusu kendime zulmettim; beni bağışla!” Allah da onu bağışladı. Çünkü O, gerçekten çok bağışlayıcı ve çok esirgeyicidir.*⁴⁰² Peygamberlikten önce kendisine ilim ve hikmet verilen Hz. Musa, bu içsel sıkıntıyla başa çıkabilmek için doğru bir yönelim göstererek Rabbine sığınmıştır. Zaman zaman beklenmedik anlarda karşılaşılan sıkıntı, imtihanlar; “İnsanı içten ve dıştan

³⁹⁹ Neseî, *Medârik*, 2/631.

⁴⁰⁰ Kasas 28/13.

⁴⁰¹ Neseî, *Medârik*, 2/633.

⁴⁰² Kasas 28/16.

tehdit eden ve temel güven duygusunu zedeleyen her ciddi durumda kendisini gösteren temel üzüntüdür. İnsan, kendi dışındaki kâinat ve hayat olayları gibi kendi bedeni ve psikolojisi karşısında emin ve yeterli olma, bunlarla başa çıkma yetisine güvenme ve eğilim ve arayışı içerisindedir.”⁴⁰³ İnsan çoğunlukla bu arayış içerisinde dinî motivasyonlara sığınarak, ruh hâlini olumsuz duygulara kapılmaktan alıkoyabilmektedir. “Sıkıntı vasıtasıyla kişinin Yaratıcı’ya yönelmesi korku, üzüntü, ümitsizlik, güvensizlik gibi olumsuz duyguların aşılmasına bağlı olarak gerçekleşen, gerçek dinî bir tutumdur.”⁴⁰⁴ Hz. Musa, bu imtihanla bir başka korku duygusunun da etkisi altında kalmıştır. O da sebep olduğu bu öldürme olayı ile cezalandırılma korkusudur. “*Şehirde korku içinde etrafi gözetleyerek sabahladı*”⁴⁰⁵ ayeti çok ciddi bir korku içerisinde olduğunu ifade etmektedir. Nitekim, korktuğu hüküm verilmiş ve yakalama emri çıkmıştır. Hz. Musa bu güçlük karşısında da genel ilahî öğretilere uygun olarak, tüm kaygı ve korkuların toplandığı benliğiyle mücadele etmek üzere sığınak olarak Allah Teâlâ’ya yönelmiştir. “*Musa korku içinde etrafi gözetleyerek oradan ayrıldı. “Rabbim! Beni zalimler topluluğundan kurtar” dedi.*”⁴⁰⁶ Hz. Musa fitraten gösterilmesi gereken bir tepkiyle bulunduğu ortamdan ayrılmıştır. Bunu yaparken dinî başa çıkmayla destek almıştır. Zira “Çeşitli tehdit ve saldırılara maruz kalan insan, hayatının ‘yaşama arzusu’ içerisinde bunların üstesinden gelme ümidiyle giriştiği çabaları, dinî davranışın güçlü bir kaynağını oluşturmaktadır. Çaresizlik durumlarında kendiliğinden harekete geçen ‘kendini koruma dürtüsü’ faaliyetinin gelişimi içinde dinden büyük destek ve yardım görmektedir.”⁴⁰⁷ Bir beşer olarak bu korkuyu yaşaması tabii bir durumdur. Aynı zamanda Allah’tan başkasından korkulmaz diyenler için cevap niteliğindedir.⁴⁰⁸ Allah’a tevekkül etmemesinden, güvenmemesinden kaynaklanan bir durum olmayıp bilakis, yaşamış olduğu korkuyu kontrol altına alarak doğru mercie yöneldiğinin ispatını sunan nebevi davranıştır. Şimdi her zamankinden daha çok güvenmekte ve destek almaktadır.

⁴⁰³ Hökeleki, *Din Psikolojisi*, 112.

⁴⁰⁴ Hökeleki, *Din Psikolojisi*, 115.

⁴⁰⁵ Kasas 28/18.

⁴⁰⁶ Kasas 28/21.

⁴⁰⁷ Hökeleki, *Din Psikolojisi*, 97.

⁴⁰⁸ Nesefî, *Medârik*, 2/634.

2.2.4.3. Hz. Musa'nın Belirsizlik Karşısındaki Ümitlilik Hali

Rabbinin inayetiyle şehirden uzaklaşan Hz. Musa Medyen'e yönelir. "*Musa Medyen'e doğru yöneldiğinde, "Umarım rabbim bana doğru yolu buldurur" dedi.*"⁴⁰⁹ Hz. Musa karmaşık duygular içerisinde, büyük bir gerçekle yüz yüze gelmiştir. Süreç nasıl ilerleyecek, nasıl yurt edinecekti? Hiç kimseden destek alamayacağı bu durumda manevi destekle ümidini korumaya çalışmıştır. İnsanın sınırlarını keskin bir şekilde ortaya koyan bu zorlu imtihanlarda nihai kontrol, doğru yönelim ve dinî başa çıkmayla sağlanır. Hz. Musa yaşamış olduğu korku zincirinin bu halkasında da Allah'la irtibat kurmuş, sığındığı Rabbinin onu yalnız bırakmayacağını ümit ederek manen rahatlamayı sağlamıştır. Yolculuğunun sonunda Medyen'e varan Hz. Musa, iffetleri sebebiyle çobanların arasına girmeyerek hayvanlarını sulamakta zorlanan kızları görür ve onlara yardımcı olur. "*Bunun üzerine Mûsâ, onların hayvanlarını sulayıverdi. Sonra gölgeye çekilip, "Ey rabbim! Bana lütfedeceğin her türlü hayra muhtacım!" diye niyazda bulundu.*"⁴¹⁰ Allah'a inanan insanlar şartlar ne olursa olsun yalnız kaldıkları kanısına kapılmazlar. Hz. Musa yolculuğa çıkmadan, kendisiyle birlikte olduğu ilahın kendisini doğru yola ileteceği ümidiyle hareket etmiştir. Bu çaresizlik zamanlarında çeşitli duygular içerisinde iken de sahip olduğu ilkelerden ödün vermemiş ve yardıma muhtaç insanlara hizmet etmekten geri durmamıştır. Çaresizlik ve güçlükler içerisinde kendiliğinden aşkın bir varlığa yönelen insan tabiatı düşünüldüğünde⁴¹¹, şuurlu bir imanla hareket etmesi Hz. Musa'yı ruhen çöküntüye uğratmayan ana etkidir. Bu ruh hâlinin verdiği güçlü moralle "Bana lütfedeceğin her hayra muhtacım" niyazında bulunarak, en başından beri ümit ettiklerini genel bir başlık altında toplamıştır. Korku zincirinin başladığı ilk andan itibaren onu harekete geçiren, ümitvar olmasını sağlayacak hayat memnuniyetini korumasına yardımcı olan güdülenme duaya yönlendirmiştir. Güdü, "İnsanın canlı varlığını sürdürmesi, çevresiyle uyum sağlaması, gelişmesi ve potansiyellerini açığa çıkarması için tatmin etmek zorunda olduğu 'ihtiyaçlar'ı, yerine getirmeyi bir mecburiyet olarak hissettiği 'istekler'idir"⁴¹² Yani Hz. Musa'nın, hata yaptığıında affedilmek, korktuğunda güvenli bir yer aramak, yalnız kaldığında bir

⁴⁰⁹ Kasas 28/22.

⁴¹⁰ Kasas 28/24.

⁴¹¹ Hökelekli, *Din Psikolojisi*, 89.

⁴¹² Hökelekli, *Din Psikolojisi*, 80.

arkadaşının olmasını, aç susuz kaldığında bunların giderilmesini istemesi dinî motivasyonla hareket etmesini sağlamıştır. Hiçbir zaman ümidini kesmemiş, “*Bana dua edin, duanızı kabul edeyim*”⁴¹³ diyen Rabbine, tüm bu isteklere şamil bir duayla yakarıştta bulunmuş ve karşılığını almıştır.

2.2.4.4. Hz. Musa’nın Zulüm Karşısında Nusretin Yetiyeceğine Olan Ümidi

Hz. Musa’nın hayatının bu safhasında yaşamış olduğu duygu yoğunluğu, ileride görevlendirileceği tebliğ vazifesinde direnç sahibi olması için hazırlık aşaması olarak kabul edilmektedir. Çünkü Hz. Musa’yla ilgili ayetler göz önünde bulundurulduğunda, onun en büyük korku ve endişesi Firavun’un karşısına çıkarak, hakka davet etmektir. Allah Teâlâ tüm bu yaşananları, sistematik olarak, adım adım korkuya karşı duyarsızlık yaşaması için takdir etmiştir. Yani aşama aşama büyük korkusu için hazırlık yapılmıştır.⁴¹⁴ Zamanı geldiğinde Hz. Musa risaletle görevlendirilmiş ve Firavun’un yanına giderek tebliğ etmesi emredilmiştir. Risalet görevinin henüz başında Firavun’a gitmekle emrolunan Hz. Musa’nın yaşadığı tedirginlik, risaleti reddetmek için değil Firavun’a karşı verilecek mücadelenin ağırlığından kaynaklanmaktadır. Zira “*Göğsüm daralıyor, dilim dolaşıyor; onun için bu elçilik görevini Harun’a yükle. Ayrıca ben onlar nezdinde suçluyum; bu yüzden beni öldürmelerinden korkuyorum*” dedi⁴¹⁵ sözlerinden anlaşıldığı üzere, öncesinde Firavun’un kavminden bir adam öldürmesine bir de vazifesine yönelik sorumluluk duygusunun oluşturduğu psikolojik durum birleşince, gençliğinde yaşamış olduğu kaygı tetiklenmiştir.⁴¹⁶ Ancak diğer tecrübelerinde olduğu gibi yine tüm bu duyguların eksenini etrafında Hz. Musa, başarısız olmaktan Allah’a sığınarak motivasyonunu sağlamıştır. Taha suresinde geçen ayetlerde Hz. Musa, gönlüne ferahlık verilmesi, işinin kolaylaştırılması, dilindeki bağın çözülmesi, zihninin açılması ve kardeşi Harun’un kendisine yardımcı verilmesini isteyerek Rabbinden hem maddi hem manevi destek istemiş ve desteğine karşılık bulmuştur.⁴¹⁷ Her daim yanlarında olacağına dair almış oldukları ilahi destekle Firavun’un karşısına çıkan Hz. Musa ve Hz. Harun, kendilerine savrulmuş olan tehditlere hiçbir şekilde boyun eğmemiştir. Bir beşer olarak

⁴¹³ Mümin 40/60.

⁴¹⁴ Kasapoğlu, “Hz. Mûsâ Kıssasında Korku Fenomeni”, 121.

⁴¹⁵ Şuara 26/13-14.

⁴¹⁶ Komisyon, *Kur’an Yolu*, 3/634.

⁴¹⁷ Tâhâ 20/25-36.

yaşadıkları korku daha karşılaşmadan, Allah'ın kendilerine “Sizinle beraberim, iştir ve görürüm sözleri”⁴¹⁸ ile yatıştırıldığından, yakinen inandıkları tam bir koruma ve destek altında bulunacaklarının ümidi içerisinde olmaları kendilerine güç vermiştir. Maruz kaldığı tüm azgınlıkları karşısında da aynı motivasyonla Allah'a sığınmış ve kendisiyle ilgili tüm ümitlerini Allah'tan beklemiştir. Bu ümit, hareket ve hedefini sabit tutmuş, duygu ve düşüncelerini kontrol altına almıştır. Hz. Musa'nın Firavun'un acımasızca savurduğu tehditler karşısında ümitsizliğe düşmemesi ise, Allah'ın va'd'inden dönmeyeceği düşüncesine, kâmil bir imanla sahip olmasındandır. Aynı ümit ve getirdiği güven duygusu içerisinde kavminin taşıdığı korkuya kapılmayarak, onları, beklediği Allah'ın yardımının gelmesiyle Firavun'dan kurtarıp Kızıldeniz'i geçirmiştir.

⁴¹⁸ Tâhâ 20/46.

2.2.5. Hz. Yunus

Musul bölgesi Ninova şehrinden olan Yunus (a.s), Tevrat'ta geçen bilgilere göre, Filistin'in İsrail Krallığı'na ait Cefle bölgesindeki Zebulun kabilesindedir.⁴¹⁹ İbranice Yonah (güvercin) olarak ifade edilen ismi, Arapçaya Yunus olarak geçmiştir. Kur'an-ı Kerim'de Yunus'tan (a.s), "Yunus"⁴²⁰, "Zü'n-nun"⁴²¹ ve "Sahibu'l-hut"⁴²² (balık sahibi) olarak bahsedilmektedir. Hz. Yunus nüfusu yüz binden fazla olan⁴²³, Asur medeniyetinin ihtişamını temsil eden kendi şehrine tebliğ vazifesiyle görevlendirilmiştir. Halkının putlara tapmasını engellemek, tevhide yönlendirmek için her türlü çabayı bir peygamber olarak göstermiştir. Ancak halkı Hz. Yunus'un bu gayretinin karşılığını vermemiştir. Kaynaklarda belirtildiğine göre, Hz. Yunus, kavmini otuz üç yıl Allah Teâlâ'nın buyruklarına davet ettiği hâlde, kendisine yalnızca iki kişi iman etmiştir.⁴²⁴

2.2.5.1. Hz. Yunus'un Kavminden Ümit Kesmesi

Kavminin yıllarca küfür üzere devam etmesine öfkelenen Hz. Yunus, onlardan ümit keserek beddua etmiştir. Bunun üzerine kendisine, kavmini kırk gün daha uyarmaya devam etmesi vahyedildi. Bu vahiy aynı zamanda bundan sonra küfürde inat edenler için ilahi azabın geleceğinin bildirgesiydi. Otuz yedi gün tebliğ görevine devam eden Hz. Yunus, kavmine üç gün kaldığını hatırlatarak alâmetlerin nasıl olacağını bildirdi. Artık son gece bazı alâmetleri görünce de kavmini terk ederek, oradan ayrıldı. Hz. Yunus, kavminden uzaklaştıktan sonra, onların helak haberini bekliyordu. Ancak beklediği haber gelmedi ve Hz. Yunus'un kavmi "*Keşke (o helâk edilen beldelerden) bir belde halkı iman edip de imanı kendisine yarar sağlasaydı! Ama Yûnus'un kavmi hariç. Nitekim onlar iman edince dünya hayatındaki zillet azabını üstlerinden kaldırmış ve kendilerine*

⁴¹⁹ I. Krallar, 14/25; Yûnus 1/1.

⁴²⁰ Nisâ 4/163; En'âm 6/86; Yûnus 10/98; Sâffât 37/139.

⁴²¹ Enbiyâ 21/87.

⁴²² Kalem 68/48.

⁴²³ Saffat 37/147

⁴²⁴ Ömer Faruk Harman, "Yunus", DİA, 43/599.

*belirli bir süreye kadar yaşama imkânı vermiştik*⁴²⁵ ayetinde belirtildiği üzere belirtileri gördüğü zaman iman etmiş ve bu sayede azaba uğramaktan kurtulmuştu. Kur'an-ı Kerim'de zikredilen diğer kıssalardaki kavimler, küfürde inat etmeleri sebebiyle takdir edilen sonuca yakalanmışlardır. Hz. Yunus'un kavminin son anda samimi olarak yapmış oldukları istiğfar ile bu sonuçtan kurtulması, sonucun her zaman aynı olmayacağına işaret etmektedir. Bu ayet ile müminlere vazifelerinde her iki ihtimalin bulunduğu hatırlatılarak, mücadeleye devam etmeleri yönünde teselli ve ümit verilmektedir.⁴²⁶ Vaziyet bu şekilde iken onların tövbe ve imanlarından haberdar olmayan Hz. Yunus yalancı konumuna düştüğünü hissetti. Kavminin yalancıları ölümle cezalandırdığı düşüncesini de göz önünde bulundurunca, "Vallahi ben hiçbir zaman onların yanına bir yalancı durumuna düşmüş olarak dönmem"⁴²⁷ diyerek kızgınlıkla ayrılmıştır. Bir başka rivayete göre ise, alâmetlerin gözükmeye başlamasıyla birlikte, kavmine kızgın olan Yunus (a.s), bu ruh hâlinin vermiş olduğu dikkatsizlikle Allah'tan gelen izni beklemeksizin kavmini terk etmiştir.⁴²⁸ Zemahşerî, Allah için olduğu düşüncesiyle hareket ettiği için terk etmeyi caiz görmüş ve bu sebeple ayrıldığını söylemiştir. Yani Allah için öfkelenmiş, dinine olan bağlılığını, inkâra ve düşmanlığa buğzu sebebiyle kavminden ayrılmıştır.⁴²⁹

Kitab-ı Mukaddes'te Yunus'la (a.s) ilgili rivayetler farklılık arz etmektedir. İsrail krallığına bağlı bir İbrani olarak II. Yeroboam'ın saltanatında yaşayan Hz. Yunus, Tanrı tarafından düşmanları olan Asur halkına görevlendirilmiştir. Ninova halkına, kötü yoldan dönmedikleri takdirde kırk gün sonra azaba uğrayacaklarını bildirmek üzere gönderilmiş ancak aradaki düşmanlık duygusuyla hareket ederek emre icabet etmemiştir. Tarışış'e gitmek amacıyla Yafa'dan gemiye binmiştir. Ancak gemi fırtına sebebiyle yol alamamıştır. Tüm ağırlıklardan kurtulunmasına rağmen, fırtına dinmeyince kura sonucuyla bu musibetin müsebbibi olarak denize atılmıştır. Fırtınanın dinmesi üzerine balık Yunus'u (a.s) yutmuştur. Üç gün üç gece süren bu yolculuk, Allah Teâlâ'nın Yunus'un (a.s) niyazını kabul etmesiyle sonlanmıştır. Hatasını anlayan Hz. Yunus, Ninova halkına giderek, azabın kendilerine geleceğini bildirmiş, ilahi azabın geldiğini

⁴²⁵ Yunus 10/98.

⁴²⁶ Komisyon, *Kuran Yolu*, 3/138.

⁴²⁷ Köksal, *Peygamberler Tarihi*, 152; Râzî, *Mefatihü'l-Ğayb*, 11/486; Taberî, *Camîü'l- beyan*, 16/375.

⁴²⁸ Râzî, *Mefatihü'l-Ğayb*, 11/487.

⁴²⁹ Zemahşerî, *Keşşaf*, 4/476.

gördüğünde şehrin dışına çıkararak olanları izlemeye koyulmuştur. Bu sırada azabın geldiğini gören Ninova halkı ise, Allah'a iman ederek, af dilemiş ve aflarına icabet edilmiştir. Tanrı'nın Ninova halkını helak etmemesi üzerine yalancı çıktığını düşünen Yunus (a.s), canını alması için Tanrı'ya yakarmıştır. Hem yalancı çıkması hem de helak olmamaları onu büyük bir üzüntüye sevk etmiş ve öfkelenmiştir.⁴³⁰ Bahsedilen her iki durum Allah tarafından elçilik vazifesiyle görevlendirilmiş bir Peygamber'in gösterebileceği davranış değildir. Allah'ın emrine icabet etmemesi ve azap olmadıklarına dair yaşadığı üzüntü, tebliğle görevlendirilmiş bir Peygamberin taşıması gereken sıfatlarına aykırıdır. Hz. Yunus'un öfkesi kavminden intikam almak için değil, tamamıyla kavminin yapmış oldukları davranışlara içerlemesinden meydana gelmiştir. Çünkü duyguların yönetilmesinde irade eğitimini almış kâmil müminler, zorlu zamanlarda dahi intikam dürtüsüyle hareket etmezler, hatta affi tercih eden bir maneviyata sahiptirler.⁴³¹ Hz. Yunus'un yıllar süren davetine halkının duyarsız kalması, yaklaşan azabın alâmetleriyle ümitsizliğe düşerek öfkeye kapılmasına, ardından da öfkenin vermiş olduğu dalgınlıkla izinsiz bulunduğu yeri terk etmesine sebep olmuştur. Kur'an-ı Kerim'de "*Zünnûn'u da (Yûnus) zikret! Hani öfkeli bir hâlde geçip gitmiş, kendisini asla sıkıştırmayacağımızı sanmıştı*"⁴³² ifadeleriyle bu gidişten bahsedilmektedir. Yunus'un (a.s) sıkıştırılmayacağı zannı ise, Allah'ın kudreti açısından değildir. Onun böyle bir imtihanı beklememesinden kaynaklanmaktadır.⁴³³

2.2.5.2. Hz. Yunus'un Pişmanlığı ve Mağfiretten Ümit Kesmemesi

Uzaklaşan Hz. Yunus, limandan gemiye binmiş ve şiddetli bir fırtınanın ortasında kalmıştır. Kaptan; her yolu denedikten sonra, Allah'ın kızgınlığını üstüne çeken kişinin var olduğuna ve bu kişinin denize atılmasına karar verir. Yolculukla birlikte sükûnete erişen Hz. Yunus, kurada isminin çıkmasıyla birlikte hatasını anlamıştır. Yapmış olduğu ihmalin sorumluluğunu alarak denize atlamış ve balık tarafından yutulmuştur. Günlerdir taşıdığı öfke yerini büyük bir üzüntü ve pişmanlığa bırakmıştır. Zira görevde göstermiş olduğu eksikliğin hüznü kendisi için, balığın karnında kalmış

⁴³⁰ Harman, "Yunus", DİA, 43/597.

⁴³¹ Süleyman Pak, "Kuran'ın Duyguları Eğitmesi Bağlamında Öfkenin Kontrolü Meselesi", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi. Dergisi*, 16/1, (2012), 72.

⁴³² Enbiyâ 21/87.

⁴³³ Râzî, *Mefatihü'l-Ğayb*, 11/487.

olduğu karanlığın korkusundan daha şiddetliydi. Günahları sebebiyle nedamet içerisinde bulunan insanlar, kendilerini hesaba çektiklerinde, ya müsbet bir hâl üzere devam ederler ya da ahlaki ve dinî değerleri hiçe sayarak istenmeyen olumsuz duyguların esiri olurlar.⁴³⁴ Çaresizlik tecrübelerinin insanı kendiliğinden dinî bir davranışa yönlendirdiği son dönem araştırmalarında açıklanmaktadır.⁴³⁵ Şuurlu bir imana sahip olan bireyin de bu aşamada yapması gereken Yaratıcı'ya karşı yine kendisinden yardım istemek olacaktır. Nitekim Hz. Yunus, olumsuz duygular karşısında, tekrar güven ve huzur sağlayacağına inandığı, ümit ettiği Allah Teâlâ'ya sığınmıştır. Hem pişmanlık hem de ümitsizlik karşısında başa çıkmasını sağlayan manevi rahatlama zikir ve duayla gerçekleşmiştir. *“Bilesiniz ki gönüller ancak Allah'ı zikrederek huzura kavuşur”*⁴³⁶ ayetinde geçtiği üzere zikir, olumsuz şartlarda insanı tüm kaygılardan, üzüntülerden uzaklaştırmaktadır. Hz. Yunus yapmış olduğu yakarıyla, her türlü aciziyeti ve mahcubiyetini ifade etmiştir. *“Sonunda karanlıklar içinde, “Senden başka hiçbir tanrı yoktur. Seni tenzih ederim. Gerçekten ben kötü işler yapmışım!”*⁴³⁷ diyerek yalvardı. Bu zikirle Yunus'un (a.s) tövbesi Allah tarafından kabul edilmiş ve balığın içerisinde devam eden yolculuk sona ermiştir: *“Bunun üzerine duasını kabul ettik ve onu sıkıntıdan kurtardık. İşte biz iman etmiş olanları böyle kurtarıyoruz.”*⁴³⁸ Yunus (a.s) yaşamış olduğu imtihandan, Rabbe sığınarak kurtulabileceğine inandığı için tüm samimiyetiyle hatasını anlamış ve büyük bir pişmanlık içerisinde bu hatasının sorumluluğunu alarak denize atlamıştır. Ardından teslimiyetini ifade eden ve Yüce Yaratıcı ile irtibatını sağlayan yakarışıyla iman sahibi bir bireyin asla ümidini kesmediği hâle bürünmüştür. Saffat suresinde geçen *“Eğer o, Allah'ın şanını yüceltenlerden olmasaydı kıyamete kadar balığın karnında kalacaktı. Sağlığı bozulmuş olarak onun ıssız bir kıyıya bırakılmasını sağladık”*⁴³⁹ ayetleri de Hz. Yunus'un bu teslimiyeti ve öteden beri zikir ehli olması hasebiyle kurtuluşu gerçekleştirdiğini belirtmektedir. Karşılığında Allah Teâlâ duasına icabet etmiş, kendisini gamdan kurtarmış ve güvenli bir alana ulaştırmıştır. Hz. Yunus'un sahile bırakılmasıyla beraber Allah Teala baş ucuna onu güneşten korumak üzere bal

⁴³⁴ Hökeleki, *Din Psikolojisi*, 106.

⁴³⁵ Hökeleki, *Din Psikolojisi*, 89.

⁴³⁶ Ra'd 13/28.

⁴³⁷ Enbiyâ 21/87.

⁴³⁸ Enbiyâ 21/88.

⁴³⁹ Saffat 37/143-144.

kabağı türünden bir bitki yaratmıştır.⁴⁴⁰ Rivayete göre Hz. Yunus bir gün bitkinin kurduğunu görünce üzülmüş ve ağlamıştır. Allah Teala onun bu üzüntüsüne cevaben, kuruyan bir bitkiye üzüldüğünü ancak yüz bin insana acımadığını söyleyerek vaziyeti daha net düşünmesini sağlamıştır.⁴⁴¹ Nihayetinde yeis halinde iman fayda vermez iken, Hz. Yunus'un kavmi hakiki bir yöneliş ile rahmete nail olmuştur. Hz. Yunus hem dünyevi hem uhrevi boyutuyla çaresizlik içerisindeyken sahip olduğu imanı, yüksek ümit motivasyonu ile teskin ederek Rahman'ın mağfiretine mazhar olmuştur. Böylelikle kıssa tebliğ görevinde bulunan davetçiye ve günahlarla çevrelenmiş kullara, iman gerektirdiği sorumlulukla her yönelişin aynı şekilde karşılık bulacağını da bildirmektedir.

Peygamberler risalet görevleri boyunca maddi manevi sıkıntılara, hatta kimisinde ölümle sonuçlanan muamelelere maruz kalmıştır. *“Allah'ın âyetlerini inkâr edenler, haksız yere peygamberlerin canlarına kıyanlar ve adalet isteyen insanları öldürenler var ya, onlara can yakan bir azabı müjdele!”*⁴⁴² ve *“Yoksa sizden öncekilerin çektikleriyle karşılaşmadan cennete girebileceğinizi mi sandınız? Onlar öylesine yoksulluk ve sıkıntı çekmişler, öyle sarsılmışlardı ki peygamber ve yanındakiler, “Allah'ın yardımı ne zaman gelecek?” demeye başladılar. Bilesiniz ki Allah'ın yardımı yakındır”*⁴⁴³ ayetleri, peygamberlerin yaşamış oldukları zorlu süreci anlatmaktadır. Yıllarca süren, içerisinde tahkirin, eziyetin, kınanmanın, duyarsızlığın bulunduğu bu hâl, Hz. Yunus için ümitsizlik oluşturmuştur. Mizacında öfkenin de bulunduğu bilinen⁴⁴⁴ Yunus (a.s) hidayet karşısında ısrarla direnç gösteren kavminden usanmıştır. Bu sebeple, kavmi tarafından kendisine gösterilen manevi şiddet, her insanda tabii olarak bulunan öfke duygusunu ortaya çıkarmıştır. Ancak *“Sen rabbinin hükmüne sabret; balığın yuttuğu (Yunus) gibi olma. Hani o, öfkeli bir hâlde bağırıp çağırmıştı”*⁴⁴⁵ ayetinde buyrulduğu üzere, şartlar her ne olursa olsun, bir peygamberin sabırlı olması ve tebliğ vazifesini emrin gösterdiği çerçevede nihayete erdirmesi gerekmektedir. Yunus (a.s) duygusal bir tepki olarak verdiği öfkenin kontrolü altında iken, ümitsizliğe düşmüş ve kavmini terk

⁴⁴⁰ Saffat 37/146; Yazır, *Hak Dini*, 5/4075; Gövdesiz, çabuk biten, çatallanarak uzayan ve yaprakları büyük olması sebebiyle gölgelik olmaya müsait bir bitki çeşidi.

⁴⁴¹ İbn Ebi Şeybe, *Musanef*, 11/542.

⁴⁴² Âl-i İmrân, 3/21.

⁴⁴³ Bakara 2/214.

⁴⁴⁴ Taberî, *Camii'l-beyan*, 16/376.

⁴⁴⁵ Kalem 68/48.

etmiştir. İsmet sıfatını zedeleyecek, kastî bir itaatsizlik değildir. Fıtraten hâsıl olan duygunun kontrol altına alınması ve hata yapılmaması için Allah Teâlâ, bu ayetle yol göstermektedir. Öfke durumunda başa çıkmayı sağlayacak en temel unsur sabırdır. Karşılaşılan sıkıntıdan selamete çıkaran aktif çaba, sabırla beklemektir. Nitekim kişinin bulunduğu durumda ümitvar olmasını sağlayacak birincil dürtü, kontrolü kaybettirmeyecek sükûnet ortamında var olmaktadır. Doğru karar vermek, motivasyonu güçlendirmek dingin bir ruh hâliyle mümkündür. Zira bu kıssada olduğu gibi içerisinde bulunulan şartların vermiş olduğu acelecilik ile oluşan yanılğı istenmeyen durumlara yol açmaktadır.

SONUÇ

Ümit, insanın anlam arayışında doğuştan gelen gizil duygularından biridir. Zaman içerisinde gelişmekte ve kuvvetlenmektedir. Çalışmamızda insanın yaşamına yön veren bu duygunun her dönem din ile canlı kaldığı ve geliştiği gözlemlenmiştir. İnsan var oluşun ilk anlarından itibaren kudret sahibi aşkın bir varlığa inanma ihtiyacı hissetmiştir. Yalnız kaldığında, üzüldüğünde, acı duyduğunda, zulme uğradığında ya da nefesine zulmettiğinde sığınacağı, dualarına icabet edeceği bir ilaha inanmıştır. Zira insanın bu duygularla tek başına mücadele etmesi, geleceğe dair umutlarını koruması mümkün değildir. İnsan Allah'tan ümit kesmeyerek sıkıntıları aşabilmekte ve hayat memnuniyetini koruyabilmektedir. Bunun için gerekli ön şart iman, ilim ve tevekküldür. İmtihan gereği arzu edilenler hemen verilmeyebilir. İstekler bazen kısa, bazen daha uzun bir zaman diliminde karşılır ya da ahirete kalabilir. Bu durumda haşyet sahibi müminler, azim ve kararlılık göstererek Allah Teâlâ ile iş birlikçi sabırla hareket ederler. Çünkü bu bilinçle hareket eden kul, üzerine düşen sorumluluğu yerine getirdikten sonra hayra ulaşmayı engin ilim sahibi Allah'ın takdirine bırakmaktadır.

İnsan her dönemde imtihanlarla yüzleşmek durumunda kalmıştır. Din sayesinde imtihanın künhüne vâkıf olanlar, yine O'nun ipine tutunarak yaşama direncini arttırmışlardır. Umutsuzluğa kapılarak yaşamaktan vazgeçmemişlerdir. Nitekim Allah'tan ümit kesmek, kendilerinden daha yüce bir varlığın, mutlak kudret sahibi olduğuna inanan bir mümin için düşünülemez. Bu sebeple iman ile ümit etmek arasında doğrudan bir bağ vardır. Biri olmadan diğerini düşünmek mümkün değildir. Yüce Allah, iman ve iman gerektirdiği sorumluluklarının karşılığında va'd edilenlerden dönüş olamayacağını katiyetle bildirmiştir. Her fırsatta merhamet ve mağfiretinin tüm günahları örteceği çeşitli ayetlerde geçmektedir. Bununla birlikte mağfiret, ele aldığımız kavramlar da görüldüğü gibi, kulun etkin bir dilemesi ve iştirakine bağlıdır. Yani kulun her türlü meşakkat karşısında direnç göstermesi gerekmektedir. Kul Allah'a karşı beslediği kuvvetli inançla sorumluluklarını yerine getirmeli, mücadeleleri sabırla yönetmeli ve hakkında hayırlı olanın geleceğine dair ümitvar olmalıdır.

Bu bağlamda birçok kavramla teşvik edilen ümit, Kur'an-ı Kerim'in genel muhtevasına uygun şekilde tamamıyla aktif bir fonksiyonu ifade etmektedir. Kul hangi ruh hâlinde, hangi günahla nefesine zulmetmiş olursa olsun doğru bir yönelimle rahmete nail olabilmektedir. İlahi mesaja muhatap olan insan, bu doğrultuda kendisine bildirilenleri iyi anlamalı, rehavete kapılarak her hâlin mazur görüleceği tevehhümüne düşmemelidir. Bu şekilde bir mazeret ileri sürülmemesi için Yüce Allah, durumu kıssalar yoluyla örneklendirmiştir. İnsan fitratı gereği netlik istemektedir. Kıssalarda soyut olanı somutlaştırarak mesajın anlaşılmasına vesile olan en önemli yoldur. Aynı zamanda insanlara bizatihi yaşanmış olaylar nazarından kıyamete kadar ibretlik derslerle yol göstermektedir.

Bu doğrultuda günümüz insanını etkisi altına alan modernite, popüler kültür ve ağır yaşam şartlarının sonuçları ancak her türlü meşakkate maruz kalmış peygamber kıssalarını basiretli bir şekilde okumakla aşılabilir. Her alanda meydana gelen gelişmeler yeni dünya insanını birçok problemle başa çıkmak zorunda bırakmıştır. Ancak mahiyeti ne kadar değişirse değişsin, her insan karşılaştığı imtihanı aşabilecek potansiyelindedir. Sadece bunu gerçekleştirmek için sahih bilgi ile şuurlu bir inanca ihtiyacı bulunmaktadır. Nitekim bu şekilde anlamlandırılan iman, karşılaşılan güçlüklerin aşılacağına dair ümidi canlı tutmaktadır. Birey kimseyi sorumlu tutmadan, var olan anlamı pekiştirerek yaşam sürürünü artırır. Kıssalar da insana yalnız olmadığı bilincini vermek suretiyle destek olmaktadır. Kişi için karşılaştığı problemler kendi psikolojik yapısına göre bir dağ büyüklüğünde olabilir. Zira sayılı ömre sahip birey için zor bir süreç olduğu da söylenebilir. Ancak bu dünya hayatı ahiretin azığı konumundadır. Peygamberler tecrübeleriyle insanı imtihandan nihai hedefe yönlendirerek psikolojik destek sağlamaktadır. Bu şekilde insan olumlu bir başa çıkma sağlayabilmektedir. Peygamberlerin hakka arkasını dönüp, inkâr etmede inat eden topluluklarla mücadelesi de uzun ve meşakkatli bir süreç olmuştur. Vazifelerini yerine getirirken hem maddi hem manevi şiddete maruz kalmış, hatta bazıları azgın gruplar tarafından haksız yere katledilmişlerdir. Tüm bu zorlu yaşam koşulları ve beşer olarak yaşamış oldukları sıkıntılar, şuurlu bir iman, kuvvetli bir duruş ve va'd edilenlere kavuşma ümidiyle aşılmış sonucunda rahmete mazhar olunmuştur. İmtihan süreçlerindeki teslimiyeti, memnuniyetleri, bu yolda göstermiş oldukları metanetleri sebebiyle mümeyyiz olarak

anılmaları, müminlere teselli vermekte, aynı şekilde karşılanacakları ümidini güçlendirmektedir. Sonuç olarak, Kur'an-ı Kerim hem kavramlar hem kıssalarla betimlemek suretiyle, bilinçli bir müminin aktif- iş birlikçi bir sabır ile iman gerektirdiği sorumluluklarını yerine getirdikten sonra hangi aşamada olursa olsun ümitsiz olamayacağını vurgulamaktadır. Günah işlemede ömürlerini israf eden kulların da bu doğrultuda hareket ederek, mağfiretin tecellisinden ümit kesmemesi gerekmektedir.

KAYNAKÇA

- Agitoğlu, Nurullah. Kutsal Metinlerde ve Hadislerde Hz. Âdem –Tespit ve Değerlendirme. *International Journal of Social Science*, 26, (2014), 269-287.
- Arkun, Nezahat. *İntiharın Psikodinamikleri*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakóltesi Yayınları, 1978.
- Askerî, Ebû Hilal el- Hasen b. Abdilllah b. Sehl. *el Furûk fi 'l-Luga*. Thk. Lecnetu İhyâi't-Turâsi'l-Arabiyyi, Beyrut: Mensûrati Dâri'l-Afâki'l-Cedîde, 1983.
- Ayten, Ali. William James (1842-1 910) ve Din Psikolojisinde Tecrübe Merkezli Bir Yaklaşım. *İslami Araştırmalar Dergisi*, 19/3 (2006), 457-464.
- Batan, Nazlı – Ayten, Ali. Dinî Başa Çıkma, Psikolojik Dayanıklılık ve Yaşam Doyumunu İlişkisi Üzerine Bir Araştırma. *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 15/3 (2015), 67-92.
- Beyzâvî, Nâsirüddîn Ebû Saîd (Ebû Muhammed) Abdullah b. Ömer b. Muhammed. *Envaru't-Tenzîl ve Esraru't-Tevîl*. İstanbul: Dersaadet, ty.
- Bıyıkoğlu, Yakup. Zümer Suresi 53. Ayet Bağlamında Kur'an'ın Ümitsizliğe Bakış Açısı. *Diyanet İlmi Dergi*, 51/2 (2015), 37-65.
- Bilmen, Ömer Nasuhi. *Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Meali Âlisi ve Tefsiri*. İstanbul: Bilmen Yayınevi, 1964.
- Bolay, Süleyman Hayri. “Âdem”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1/358-368. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Bozkurt, Nebi. “Eman”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 11/75. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmâil el-Buhârî. *el-Câmi 'u's-sahîh: el-Câmi 'u'l-müsnedü's-sahîhu'l-muhtasar min ümûri Rasûlillâh sallallâhu 'aleyhi ve selleme ve sünenihî ve eyyâmih*. Nşr. Muhammed Züheyr b. Nâsir en-Nâsir. 9 cilt. İstanbul: el-Matbaatü'l-kübra'l-âmiriyye, 1311.
- Bursevi, İsmail Hakkı. *Ruhu'l- Beyân*. İstanbul: Damla Yayınevi, 1995.

- Carrel, Alexis. *Dua*. çev. M. Alper Yüçetürk, İstanbul: Yağmur Yayınevi, 1961.
- Cevziyye, İbn Kayyim. *Medâricü's-sâlikîn*. Thk. Muhammed Reşit Rıza, Mısır, 1331.
- Cürcânî, Ali İbn Muhammed, es- Seyyid eş-Şerîf. *Ta'rifat*. İstanbul: Bahar Yayınları, 1997.
- Çağrıçı, Mustafa. “Tevekkül”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 41/1-2. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Çağrıçı, Mustafa. “Yeis”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 43/397-398. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdirrahmân b. el-Fazl (ö. 255/869). *es-Sünen*. Beyrut: Daru'l- Kitabi'l-Arabi, 1987.
- Demir, Muharrem. Kur'an'da Tevazu Kavramı. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010.
- Dihlevî, Ebû Abdilazîz Kutbüddîn Şah Veliyyullah. *İslam Düşünce Rehberi*. çev. Mehmet Erdoğan. Ankara, 2003.
- Dilbaz, Nesrin – Seber, Gülten. Umutsuzluk Kavramı: Depresyon ve İntiharda Önemi. *Kriz Dergisi*, 1/3 (1993), 134-138.
- Duman, M. Zeki. “Emel”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 11/87. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Ebu's-Suud, Muhammed b. Mustafa. *İrşâdu Akli Selim ila Mezâyâ'l-Kitâbi'l-Kerim*. Beyrut: Daru İhyai't-Turasi'l-Arap, ty.
- Efe, Zekeriya. Kur'an'da Ümit ve Ümitsizlik. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2013.
- Erdem, Mustafa. *Hazreti Âdem (İlk İnsan)*. Ankara: TDV Yayınları, 1993.
- Ersoy, Mehmed Akif. *Safahat*. Hazırlayan: M. Ertuğrul Düzdağ. İstanbul: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1987.

- Frankl, E. Victor. *İnsanın Anlam Arayışı*. çev. Selçuk Budak. Ankara: Phoenix Yayınevi, 8. Basım, 2023.
- Fromm, Erich. *Umut Devrimi*. çev. Şemsa Yeğın. İstanbul: Say Yayınları, 1. Basım, 2022.
- Fîrûzâbâdî, Mecdüddîn Muhammed b. Yakub. *Kâmûsu'l-Muhît*. Beyrut: Müessesetu'r-Risale, 1982.
- Foulquie, Paul. *Pedagoji Sözlüğü*. çev. Cenap Karakaya. İstanbul: Sosyal Yayınevi, 1994.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed. *İhya-u Ulumu'd-Din*. çev. Ahmet Serdaroğlu. İstanbul: Bedir Yayınları, 1989.
- Genç, Hacer. Zorlu Yaşam Olayları ve Dini Başa Çıkma Hz. Eyüp, Hz. Yusuf, Hz. Yunus Örneği. Eskişehir: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020.
- Gezgin, Ali Galip. Eş Anlamlılık Bağlamında Kur'an'da Korku İfade Eden Kelimeler Üzerine Analitik Bir Değerlendirme, *İslami Araştırmalar Dergisi*, İstanbul: 16/1 (2003), 38-62.
- Gözel, Mehmet. *Kur'an'da Havf Kavramı*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2013.
- Halîl b. Ahmed Ebû Abdırrahmân. *Kitabu'l-Ayn*. Thk. Mehdi el-Mahzûmî, İbrahim es-Samerrâî. Beyrut: Muessesetu'l-Alemi li'l-Matbu'at, 1988.
- Harman, Ömer Faruk. "İbrahim". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 21/267-269. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Harman, Ömer Faruk. "Yunus". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 43/599. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Hökelekli, Hayati. *Psikolojiye Giriş*. İstanbul: Düşünce Kitabevi Yayınevi, 2008.
- Din Psikolojisi*. Ankara: TDV Yayınları, 2022.
- İbnü'l-Arabî, Muhyiddin. *el-Fütûhât'ul-Mekkiyye*. çev. Ekrem Demirli. İstanbul: Litera yayıncılık, 2007.

- İbn Âşûr, Muhammed el-Fâzıl b. Muhammed et-Tâhir b. Muhammed. *et-Tahrir ve't-Tenvir*. Tunus: Daru't-Tunus, 1984.
- İbn Ebi Şeybe, Ebu Bekr Abdillâh b. Muhammed el- Absi el Kûfî. *el-Musannef*. Thk. Kemal Yûsuf. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1409/1990.
- İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mûkerrem. *Lisânu'l-Arab*". Beyrut: Dar-u Sadır, 1997.
- İkbal, Muhammed. *İslâm'da Dini Tefekkürün Yeniden Teşekkülü*. Tercüme: Sofi Huri, İstanbul: Çaltük Matbaası, 1964.
- İmamoğlu, Abdulvahit, Üniversite Gençliğinde Dini İnanç ve Umutsuzluk İlişkisi. *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 13/23 (2011), 205-244.
- İsfâhânî, Râğîb. *Müfredat*. İstanbul: Çıra Yayınları, 2012.
- Karagöz, İsmail. *Dini Kavramlar Sözlüğü*. Ankara: DİB Yayınları, 2017.
- Kara, Mustafa. "Havf". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 16/529. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Karaman, Fikret. Korku, Ümit ve Ye'sin Mümin Üzerindeki Etkisi. *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 4/2 (Güz 2013), 9-33.
- Kasapoğlu, Abdurrahman. Kur'an'a Göre Umutsuzluk-İnkâr İlişkisi. *Tabula rasa-Felsefe&Teoloji*, 5/14, 2005, 129-150.
- Kasapoğlu, Abdurrahman. Kur'an'da Ümit-İman İlişkisi. *İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, 18 (2007), 155-176.
- Kasapoğlu, Abdurrahman. Hz. Mûsâ Kıssasında Korku Fenomeni. *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 1 (2008), 101-152.
- Katipoğlu, Bedri. Din Psikolojisi Açısından Kişilik ve Karakter Analizi. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5/23 (2012), 341-348.
- Katipoğlu, Bedri. Din Psikolojisi Açısından İntiharın Psikanalizi. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8/39 (2015), 1064-1070.

- Kaya, Remzi. Kur'an-ı Kerim Kıssaları ve Düşündürdükleri, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 11/2 (2002), 31-58.
- Koç, Mustafa. Diasporada Dindarlık ve Umutsuzluk: Fransalı Müslüman-Türk Azınlık Grup Üzerine Amprik Bir Araştırma. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 39 (2013), 415-444.
- Komisyon. *Kuran Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*. Ankara: DİB Yayınları, 2007.
- Komisyon. *Türkçe Sözlük*. Ankara: TDK Yayınları, 1981.
- Köksal, Asım. *Peygamberler Tarihi*. Ankara: TDV Yayınları, 2004.
- Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh. *el-Câmi' li-Ahkkâmi'l-Kur'an*. Mısır, 1967.
- Kuşeyrî, Abdul Kerim b. Hevâzin b. Abdumelik en Nisaburî. *Kuşeyrî Risâlesi*. Haz: Süleyman Uludağ, İstanbul. Dergâh Yay. İstanbul, 2003.
- Kutub, Muhammed. *İslam'a Göre İnsan Psikolojisi*. çev. Akif Nuri. İstanbul: Şamil Yayınevi, 1974.
- Kutub, Seyyid. *Fî Zilâli'l-Kur'an*. çev. Salih Uçan vd., İstanbul: Dünya Yayınları, ty.
- Spinoza, Benedictus Baruch. *Etika*. çev. Hilmi Ziya Ülken. Ankara: Dost Kitabevi, 2004.
- Mustafa, İbrahim vd., *Mucem'ul-Vasıt*, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1989.
- Müslim, Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî en-Nisâbü'rî. *el-Câmi'u's-sahîh*. Nşr. Ebû Suheyb el-Kermî. Riyad: Beytü'l-efkâri'd-düveliyye, 1419/1998.
- Nazir, Thseen. *Pozitif Psikoloji ve Umut*. Ankara: Pozitif Psikoloji, 2020, 365-393.
- Nesâî, Ebû Abdiramân Ahmed b. Şuaybb. Ali, el-Mücteba. Thk. Abdülfettâh Ebû Gudde. Halep: Mektebü'l-Matûâtî'l-İslamiyye, 2. Basım, 1406/1986.
- Nesefî, Ebû'l-Berekât Hâfızüddîn Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd. *Medarikü't-tenzil ve Hağa'iku't-te'vil*. Beyrut: Dar ibn Katheer, 2019.
- Örs, Semra. Yusuf Suresi Tefsiri ve Hz. Yusuf Kıssası. Ağrı: Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Lisans Üstü Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021.

- Öztürk, Resul. Kelamı Açıdan Ümitsizlik (Yeis) ve İman-Amel ile İlişkisi. *Ekev Akademi Dergisi*, 34 (Kış 2008), 195-225.
- Pargament, Kenneth I. Acı Tatlı: Dindarlığın Bedelleri ve Faydaları Üzerine Bir Değerlendirme. Çev. Ali Ulvi Mehmedoğlu. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 5/1 (2005), 279-.
- Pak, Süleyman. Kur'an'ın Duyguları Eğitmesi Bağlamında Öfkenin Kontrolü Meselesi. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 16/1 (2012), 69-103.
- Parladır, Selahaddin. "Dua". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 9/529. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Pazarlı, Osman. *Din Psikolojisi*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1982.
- Fahrettin Râzî, Ebû Abdillâh (Ebü'l-Fazl) Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin. *Mefâtihu'l-Ğayb*. Kahire: Daru'l-hadis, 2012.
- Sâbûnî, Muhammed Ali. *Safvetü't-Tefasir*. İstanbul: İz Yayınları, 2003.
- Salman, Meral. Kur'an-I Kerim'de Ümniyye Kavramı. *Usul İslam Araştırmaları Dergisi*, 31/31 (2019), 37-58.
- Seber, Gülten. Beck Umutsuzluk Ölçeğinin Güvenirliği ve Geçerliği Üzerine Bir Araştırma. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doçentlik Tezi, 1991.
- Semerkandî, Ebü'l-Leys İmâmü'l-Hüdâ Nasr b. Muhammed b. Ahmed b. İbrâhîm. *Bahru'l- ulûm*, Beyrut, 1993.
- Sinanoğlu, Mustafa. "İman". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 22/214. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî. "*ed-Dürrü'l-Mensûr fi't-tefsîr bi'l-me'sûr*". Thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî. 17 cilt. Kâhire: Merkezü hicr li'l-bühûsi ve'd-dirâsâti'l-arabiyyete ve'l-İslâmiyyeti, 1424/2003.
- Şahin, Mustafa vd. Öznel İyi Oluşu Açıklamada Umut ve Yaşamda Anlamın Rolü. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 20/3 (2012), 827-836.

- Şenat, Fatma Asiye, Hz. İbrahim ve Hz. Eyyub'un Şahsi Hayatlarıyla İlgili İmtihanların Psikolojik Analizi. Uluslararası Hz. İbrâhim (a.s) ve Nübüvvet Sempozyumu, Tebliğler Kitabı, İstanbul: Nida Yayınları, 2019.
- Şengül, İdris. "Kıssa". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 25/498. İstanbul: TDV Yayınları, 2022.
- Şengül, İdris. *Kuran Kıssaları Üzerine*. İzmir: Işık Yayınevi, 1995.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr. *Câmi'u'l-beyan an Te'vili Âyi'l-Kur'an*. Kahire: Daru'l-Hicr, 2001.
- Tarhan, Sinem – Bacanlı, Hasan. Sürekli Umut Ölçeğinin Türkçe'ye Uyarlanması: Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması. *The Journal of Happiness & Well-Being*, 3(1) (2015), 1-14.
- Tehânevî Muhammed Ali b. Ali. *Keşşâf İstilahâti'l-Funûn*. Beyrut, Mktebetu Lübnan, 1996.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre et-Tirmizî. *el-Câmi'u's-Sahîh (sonunda el-İlelû's-sagîr)*. Nşr. Ahmed Muhammed Şâkir v.dğr. 5 cilt. Kahire: Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1356-1385/1937-1965.
- Uludağ, Süleyman. "Rağbet ve Rehbet". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 34/408. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Uludağ, Süleyman. "Recâ". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 34/502. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Uysal, Veysel vd. Dinî Başa Çıkma ile Umut, Hayat Memnuniyeti ve Psikolojik Sağlık Arasındaki Etkileşim Üzerine Bir Araştırma. *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 52/52 (2017), 139-160.
- Yazır, Elmalılı Hamdi. *Hak Dini Kur'an Dili*. İstanbul: Bedir Yayınevi, 1993.
- Yılmaz, Ali. Kur'an'daki Peygamber Dualarının Psiko-Sosyal Analizi. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. Sayı 35, (2011), 51-80.

Zebîdî, Ebü'l-Feyz Muhammed el-Murtazâ b. Muhammed b. Muhammed b. Abdürrezzâk el-Bilgrâmî el-Hüseynî. *Tâcü'l-'arûs min cevâhiri'l-Kâmûs*. Thk. İbrahim et-Terezî. Kuveyt, 1983.

Zemahşerî, Ebü'l-Kâsım Mahmud b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî. *Keşşâf an Haka'iki Gavâmizi't-tenzîl*. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2016.

